

De verlegenheid

<https://hdl.handle.net/1874/321605>

H. o. l. c. 192, 1935

J. SCHOUTEN

DE
VERLEGENHEID

BIJLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

echt

A. qu.

192

RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

1781 6152

DE VERLEGENHEID

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT
TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR-
MAGNIFICUS Dr. H. BOLKESTEIN, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE, TEGEN DE BEDENKINGEN
VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP

VRIJDAG DEN DERDEN MEI 1935,
DES NAMIDDAGS TE 4 URE

DOOR

JAN SCHOUTEN

GEBOREN TE CAPPELLE OP D'IJSSEL

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1935

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

BOEKDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS

I N H O U D

INLEIDING

	Blz.
EEN VERGETEN HOOFDSTUK	I

EERSTE HOOFDSTUK

BESCHRIJVING EN BEGRENZING	4
§ 1. Verlegen worden	4
§ 2. Verschijnselen	13
§ 3. Verlegenheid — Vrees — Schaamte	22
§ 4. Het wezen van de verlegenheid	31

TWEEDE HOOFDSTUK

ALLERLEI INVLOEDEN	44
§ 1. Het sexueele leven en het geslacht	44
§ 2. Lichaamsgebreken — Zielsgebreken — Werkkring	48
§ 3. Het karakter	54

DERDE HOOFDSTUK

DE INVLOED VAN DE VERLEGENHEID OP DE KARAKTERVORMING	68
§ 1. Waarde en werking van de verlegenheid	68
§ 2. Persoon en Maatschappij	75
§ 3. Het verlegen karakter	85

VIERDE HOOFDSTUK

DE VERLEGENHEID IN NED.-INDIË	93
§ 1. Overeenkomst en verschil	93
§ 2. Het Javaansche karakter	102
§ 3. Het Oosten en het Westen	110

VIJFDE HOOFDSTUK

DE OPVOEDING EN DE VERLEGENHEID	119
§ 1. Het kind	119
§ 2. De jongeling	131
§ 3. De volwassene	143

EEN VERGETEN HOOFDSTUK

*Hoe beter men den mensch leert
kennen, hoe moeilijker het wordt,
psycholoog te zijn.*

De verlegenheid is een zoo algemeen menschelijk verschijnsel, dat men gerust kan zeggen: iemand, die nooit verlegen is geweest, of iemand, die niet in bepaalde omstandigheden gevaar loopt het te worden, is een abnormaal mensch. Reeds het kleine, ja het zeer kleine kind kan hevig verlegen zijn; men ziet het verschijnsel na het zesde jaar gewoonlijk in kracht afnemen, en dan bij het naderen van de puberteit met vernieuwde hevigheid optreden.

Een zoo algemeene eigenschap kan niet onbelangrijk zijn; ze is integendeel van het hoogste gewicht voor de vorming van het karakter. De mogelijkheid, het gevaar bestaat, dat de aanvallen van verlegenheid, die in het jonge leven zoo ontzaglijk veel leed kunnen brengen, op den duur erger worden in plaats van te worden overwonnen, en dat zich het typische verlegen karakter vormt. Ieder, die eenige menschenkennis bezit, weet wat dit beteekent. Men zegt, dat de brutale de halve wereld heeft. Zeker, en de verlegene loopt groot gevaar het deel van de wereld, dat hem toekomt, niet te krijgen. Niet zijn plaats in de maatschappij, niet de waardeering voor zijn gaven, niet de vrouw van zijn hart. Het is zelfs mogelijk, dat de verlegenheid tot een ziekte wordt, die den patiënt van de samenleving uitsluit.

Wie de belangrijkheid van het verschijnsel inziet, dien moet het wel in hooge mate verbazen, dat er zoo weinig aandacht aan is geschonken. Er bestaat eenige literatuur over tusschen ongeveer 1870—1915. Daarna bijna niets meer. De handboeken van de psychologie zwijgen er geheel of bijna geheel over. In de psychologie van het kind of den jongeling is men er blijkbaar nog niet aan toe; het is hetzelfde of men Bühler of Stern, Groos of Spranger opslaat. De psychoanalytici noemen het verschijnsel

een enkele maal, als symptoom van iets anders, evenals de andere psychopathologen. Dat de paedagogiek er onder deze omstandigheden geen notitie van neemt, is niet te verwonderen. Kortom, in de wetenschap van dezen tijd is de verlegenheid een vergeten hoofdstuk.

Voor dit zonderlinge tekort zijn wel eenige oorzaken aan te geven. Vooreerst is de verlegenheid, ook naar het oordeel van onderzoekers, die het beproefd hebben, ontoegankelijk voor experimenteel onderzoek. Men is dus geheel afhankelijk van eigen belevingen en van de mededeelingen, die anderen over de hunne doen. Hierin schuilt nu een eigenaardige moeilijkheid. In Europa schaamt men zich voor zijn verlegenheid. Niemand kan er over schrijven, als hij niet zelf de verlegenheid kent, en men schroomt uit te komen voor iets, dat men voor de buitenwereld altijd zooveel mogelijk verborgen heeft gehouden. Hetzelfde geldt natuurlijk voor menschen, die men over dit onderwerp vragen gaat stellen. Het is mijn eigen onderzoek in hooge mate ten goede gekomen, dat de inheemsche bewoners van Ned.-Indië deze schaamte voor eigen verlegenheid niet of alleen in geringe mate kennen. Verder belet het dogmatische standpunt, dat vele psychologen innemen — ik denk aan Freud en Adler — hun een verschijnsel, dat in hun systeem niet past, onbevangen te bestudeeren. Ik hoop dit nader aan te toonen.

Ten slotte echter ben ik van meening, dat het vergeten van een zoo belangrijk hoofdstuk door de aangegeven oorzaken niet voldoende verklaard is, en dat het feit veeleer een aanwijzing hiervan is, dat de begripende psychologie nog in haar kinderschoenen staat.

Het weinige, dat over ons onderwerp geschreven is, was echter te belangrijk om, als geschied is, in vergetelheid te raken.

Reeds wat Darwin, in zijn boek over de uitdrukking der gemoedsbewegingen, er over zegt, is de moeite waard. Maar een eigenlijke afzonderlijke behandeling vinden we eerst tegen het einde der 19de eeuw bij Dugas, die vooral goede beschrijvingen uit de Fransche literatuur heeft verzameld. Zijn werken op dit gebied zijn: *La Timidité*, 1898, *Les Timides dans la Littérature et dans l'Art*, en *Les grands Timides*; alle verschenen in de *Bibliothèque de Philosophie Contemporaine* bij Felix Alcan, waarin ook een nog belangrijker boek is verschenen: Paul Hartenberg, *Les Timides et la Timidité*, 3e dr., 1921. De

psychiater L. Dupuis schreef in 1912 een, en in 1915 twee artikelen in de Revue Philosophique, waarin hij op het voetspoor van Janet in Les Obsessions et la Psychasthenie, de verlegenheid tot een vorm van psychasthenie verklaarde. Onze landgenoot, de tegenwoordige hoogleeraar Dr. H. J. T. W. Brugmans plaatste in 1919 een opstel in het Zeitschrift für Psychologie, Bd 81: Die Verlegenheit, ihre Erscheinungen und ihr Konstitutioneller Grund, waarin aan het m. i. onbeduidende werk van Dupuis veel te veel eer is bewezen, en helaas over het hoofd gezien is het beste, wat er tot heden over geschreven is: Willy Hellpach, Vom Ausdruck der Verlegenheit, Archiv für die gesamte Psychologie 1913. Verder wordt door vele schrijvers de verlegenheid verward met andere gevoelens. Zoo bijv. door Richard Hohenemser, die ze in zijn bekende verhandeling, Versuch einer Analyse der Scham, Archiv f. d. ges. Psych. Bd II 1904, tot de schaamte rekent. Een vrij groot aantal populaire werkjes zonder wetenschappelijke waarde kunnen we stilzwijgend voorbijgaan.

Alle bovengenoemde schrijvers hebben dit gemeen, dat ze hun onderwerp uitsluitend hebben bestudeerd aan den volwassen mensch. Deze eenzijdigheid heeft, zooals nader zal blijken, het recht begrip van het verschijnsel in den weg gestaan. Hierom, en ook om de groote beteekenis van de verlegenheid voor de vorming en dus voor de opvoeding, heb ik mijn onderzoek in de eerste plaats gericht op kinderen en jonge menschen. Een enquête heb ik voorts op Java ingesteld onder leerlingen van middelbare scholen tusschen 15 en 20 jaar. Voor kinderen is de zelfontleding, noodig tot het invullen van zelfs zeer eenvoudige vragenlijsten m. i. een onmogelijke zaak.

E E R S T E H O O F D S T U K

BESCHRIJVING EN BEGRENZING

§ 1 - VERLEGEN WORDEN

Een pasgeboren kind is nog niet tot verlegenheid in staat, maar bij een kind van ongeveer een jaar kan ze reeds voorkomen. Bij kleuters is het een gewoon verschijnsel, dat ze schuw zijn tegenover vreemden, of tegenover sommige vreemden; in het tweede of derde jaar komt daarbij vaak een heftig blozen en een neiging het gezicht te bedekken of achter moeder weg te schuilen. Als het kind groot is, herinnert het zich van deze aanvallen weinig of niets meer, alleen gevallen van zeer hevige verlegenheid blijven in de herinnering. Een van de gelegenheden, die daartoe aanleiding geven is de eerste schooldag. Ik heb op Java meermalen aan klassen van allerlei landaard een opstel opgegeven over „Mijn eerste schooldag”; natuurlijk zonder mijn bedoeling daarbij te verraden. Het resultaat was altijd bijna even zoo vele beschrijvingen van verlegenheid als er opstellen waren, en dat wel onverschillig of de school waarover geschreven werd de Fröbelschool, de lagere, de mulo- of de middelbare school was. Dit is des te merkwaardiger, daar verschillende leeraren en onderwijzers met mij herhaaldelijk de nieuwelingen op den eersten dag reeds bij hun binnenkomen scherp waargenomen hebben, en wij geen van allen ooit vermoed hadden, dat zoo goed als iedere leerling met verlegenheid begint. — Dat deze in meer dan gewone mate door het bezoek van vreemden, vooral van hooggeplaatste vreemden wordt opgewekt, begrijpt iedereen. Minder bekend is de invloed van het geslachtsverschil. Freud heeft een niet gering gedeelte van zijn werk gewijd aan het sexueele leven van het kleine kind; vooral dan naar aanleiding van abnormale gevallen. Hij heeft daarmede ons de oogen geopend voor het feit, dat eigenlijk iedereen bekend was, maar dat overal, ook in de wetenschap, over het hoofd werd gezien, het feit dat het kind reeds een zeker sexueel leven heeft. Desondanks komt noch bij Freud zelf, noch bij zijn volgelingen in

den ruimsten zin des woords, het toch zoo alledaagsche feit tot zijn recht, dat het kind al zeer vroeg, voordat het iets van het geslachtelijke leven bewust weet, zich anders gevoelt tegenover het andere geslacht. Mijn onderzoek heeft mij daaromtrent merkwaardige dingen geleerd. Een Nederlandsche jongeling schrijft mij:

„De eerste hevige verlegenheid, die ik mij herinner, was toen ik op 6-jarigen leeftijd een nichtje een zoen moest geven om haar te bedanken voor een geschenk, dat ze mij gegeven had.”

Een ander geeft als eerste geval op, dat hij als klein kind met tante een nichtje van den trein moest halen.

Gemengde scholen brengen daarin volstrekt geen verandering. Naast een meisje te moeten zitten blijkt, zelfs voor groote jongens (en meisjes) een zware beproeving. Dit geldt zelfs, naar mij uit talrijke mededeelingen bleek, reeds op de Fröbelschool. Een Javaansche jongeman deelde mij mede:

„Nooit ben ik als klein kind erger verlegen geweest, dan toen op de Fröbelschool de juffrouw mij naast een meisje liet zitten.”

Hoe verschrikkelijk ook in Holland kleine kinderen dat vinden, herinner ik mij zelf nog goed uit mijn schooljaren. Onverstandige onderwijzers schijnen er een zeker genoeg in te vinden, dat den kinderen aan te doen, ten minste dat wordt in mijn enquête herhaaldelijk vermeld.

„Ik ben van nature zeer verlegen tegenover meisjes. Dit had mijn onderwijzer gemerkt, en als hij me nu wilde straffen, dan zette hij me naast een meisje, zoodat ik huilde van verlegenheid.”

In klassen waar men dat dikwijls doet „om de meisjes en jongens aan elkaar te wennen” verdwijnen de ergste uitwendige verschijnselen der verlegenheid, maar kinderen uit zulke klassen hebben mij verteld, dat ze zich toch nooit op hun gemak voelen als ze naast een leerling van het andere geslacht moeten zitten.

Voor het ontstaan van de verlegenheid is het noodig, dat iemand persoonlijk waargenomen wordt, de aandacht trekt. Toen ik een kind was, kon ik vrij goed zingen, maar als onder de zangles de onderwijzer bij mijn bank kwam staan en opzettelijk naar mij luisterde, dan zong ik valsch. Ik hoorde het zelf, maar was er onmachtig tegen. Een dgl. voorbeeld uit Java:

„Als ik aan het schrijven ben in de klas en de onderwijzer komt naast mijn bank staan, dan maak ik kromme letters, of ik kan heelemaal niet meer schrijven. Ik moet er dan mee ophouden tot de onderwijzer weggaat . . . Vrees voor den onderwijzer ken ik niet, dus het is geen angst.”

Wie het voorwerp is van de belangstelling van velen tegelijk, die voelt allicht de verlegenheid in grooter mate. Hoe veel moeite kost het jonge menschen om, al is het maar in schijn, onbevangen een kamer binnen te komen, waar zich een groot gezelschap bevindt. Hoe ellendig is men, als men te laat in de kerk komt en zijn plaats vooraan heeft! De puber heeft in zulke gevallen wel het meeste te lijden. Een groep meisjes, die met elkaar staan te babbelen juist voor de deur, die hij in moet om naar zijn kantoor of zijn school te gaan! De uitdrukking „spitsroeden loopen” is wel teekenend voor zulke gevallen. Hellpach heeft de opmerking gemaakt, dat 1 tegenover 2 of meer licht verlegen is, maar dat omgekeerd bijv. een zeer verlegen meisje, als het met een aantal andere bakvischen tegenover een enkelen verlegen jongeling staat, onbarmhartig brutaal kan zijn.

Het schijnt bijna niet voor te komen, dat jonge mannen tegenover jonge meisjes en omgekeerd niet steeds of ten minste vaak kans hebben verlegen te worden. Als ik de enkele gevallen uitzonder, waarin opgegeven werd: ik heb nooit verlegenheid gekend, dan is er onder de vele honderden van jongelieden, Nederlanders, Javanen, Soendaneezen, Chineezen, Minangkabauers, Bataks, Ambonneezen etc., etc., die mijn vragenlijst hebben ingevuld, slechts een enkele, die de verlegenheid kent, maar juist niet tegenover het vrouwelijke geslacht, en deze eene is een Arabier. Met de mededeelingen van de andere zou ik een heel boek kunnen vullen: Twee voorbeelden slechts. Een Javaan:

„Uit eigen ervaring en van mijn vrienden weet ik dat jongens verlegen zijn als ze met een meisje samen zijn. Thuis hebben ze zich van alles voorgenomen: ze zullen dit zeggen, dat zeggen, maar als ze bij het meisje zijn, komt er niets van terecht. Het hart is vol, je zou het zoo graag openen, maar het gaat niet. De zinnen, die je thuis uit het hoofd geleerd hebt, verlaten je . . . je kunt geen woord vinden. En als je dan van je meisje weggaat, heb je eigenlijk niets gezegd; je hebt de grootste spijt en neemt je vast voor: nu den volgenden keer!”

Een andere Javaan:

„Tegenover meisjes van mijn leeftijd ben ik altijd verlegen. Het is mij nog nooit gelukt een meisje van mijn leeftijd recht in de oogen te zien; maar tegenover volwassen vrouwen voel ik mij volkomen op mijn gemak.”

De omgang met vrouwen van slechte zeden brengt hierin verergering, geen verbetering:

„Ik heb de eigenaardige ontdekking gedaan, dat jongens uit mijn omgeving, die onder jongens echt gezellige, leuke kerels zijn, direct verlegen en onhandig worden, zoodra ze in aanraking komen met meisjes. Vooral de jongens, die naar ik weet omgang hebben met niet al te fatsoenlijke meisjes, willen dan echt beleefd doen, als ze in tegenwoordigheid van nette meisjes zijn en dat heeft dan juist ten gevolge stijfheid en onhandigheid. Ze worden dan stil en zwijgzaam.”

De regel schijnt wel te zijn, dat een jongen vooral of uitsluitend in verwarring wordt gebracht door een meisje, dat hij aardig of mooi vindt. Van de meisjes ben ik hieromtrent niet zoo zeker. Vele van deze zijn verlegen voor jongens, waarmee ze geplaagd worden, ook al voelen ze niets voor die jongelui. Andere, en dit is vooral onder de op Java inheemschen het geval, zijn verlegen voor iederen man. Er is een voorbeeld van een schoolgaand meisje (en de meisjes die op school gaan zijn gewoonlijk de minst verlegene) dat nooit een jongen aanspreekt, en als contact onvermijdelijk is, zich met de bemiddeling van een ander meisje of door een briefje weet te behelpen. Er zijn ook wel jongens, die tegenover ieder lid van het vrouwelijk geslacht in verwarring geraken. Een, ook voor een later hoofdstuk, belangrijk geval is het volgende:

„Tegenover meisjes voel ik groote verlegenheid. Ik weet niet waarom, maar op de lagere school had ik dat al. Het doet er niet toe, of ze me sympathiek zijn of niet. Voor openbaarheid ben ik ook verlegen, zoodat u me nooit op een plek zult treffen, waar vele menschen bij elkaar zijn. Want ik haat feesten, vroolijkheid Mijn verlegenheid heeft mij tot een menschenhater gemaakt maar nu ben ik

gelukkig wat beter geworden — of misschien slechter, wie weet.” (Uit het vervolg blijkt dan dat deze jongen homo-sexueel is geworden).

In Europa komt het veel voor, dat jonge menschen schromen bij een kapper of winkelier binnen te gaan.

Ik heb een jongeman van goeden huize gekend, die zich in de allernederigste barbierszaakjes liet knippen, ook al omdat hij in andere zaken geen enkel voorstel om brillantine, zalven of haarwater te koopen, dorst afslaan. Rousseau vertelt in deel I boek I van zijn Confessions, dat hij in zijn leertijd duizendmaal uit is gegaan om snoeperij te koopen:

„J'approche de la boutique d'un pâtissier, j'aperçois des femmes au comptoir . . . Je passe devant une fruitière; je lorgne du coin de l'œil de belles poires; leur parfum me tente; deux ou trois jeunes gens sont là tout près qui me regardent; un homme qui me connaît est devant la boutique; je vois de loin venir une fille, n'est-ce pas la servante de la maison? . . . Je prends tous ceux qui passent pour gens de ma connaissance . . .”

en zoo, altijd weer, sloop hij weg alsof hij op het punt was geweest iets heel laags te doen; zonder koekjes, zonder peren!

Toen ik 14 jaar was had ik op een avond den moed om een sigarenwinkel binnen te gaan. Ik legde een dubbeltje op de toonbank en zei een beetje haperend: „Twee sigaren van 5 cent.” Het was voor den oorlog en sigaren van 5 cent waren ook voor welgestelde menschen geen dagelijksche kost. Maar ik had tevoren besloten zulke dure te koopen om me meer houding te geven. De winkelier was een groote, brutale kerel met een geweldige snor. Hij deed twee sigaren in een zakje, reikte me dat toe en smeed twee halve stuivers voor mijn neus neer. Ik stamelde: „Maar — dat is — niet goed.” „Wat is dan wel goed? Wat mot het dan weize?” „Twee sigaren van 5 cent.” De snor streek de 2 geldstukken weer in de la en ik ging er van door — met 2 sigaren van 2½ cent!

In Indië schijnt die winkelvrees zeldzaam te zijn. Alleen als er veel aardige meisjes bij elkaar in een winkel staan, vindt menigeen het beter eerst nog eens voorbij te loopen. Ook het gaan koopen van een kleinigheid in een deftigen winkel met slechts enkele dubbeltjes op zak, maakt sommigen in de war.

Alles, wat de aandacht op een persoon doet vestigen, dient

om hem verlegen te maken. Zoo kan iemand, die in slechte of slordige kleeren de straat op gaat, zich zeer onbehagelijk voelen in de verbeelding, dat ieder hem afkeurend of spottend aanziet; maar hoevele kinderen weigeren om dezelfde redenen met een opvallend mooi of nieuw pak naar school te gaan! Ik zeg, kinderen, maar moest zeggen: jongens. Bij meisjes heb ik van dit laatste nooit iets gemerkt.

In mijn jeugd had men op scholen en kantoren vaak de aardigheid, iemand die met een nieuw pak aan kwam met overdreven bewonderende uitroepen te omringen ten einde den gelukkigen nog verlegener te maken, dan hij zich al voelde.

Nu is spot voor een verlegen mensch zoo ondragelijk, dat hij daardoor zijn verlegenheid vaak dadelijk overwint. Het gevolg dan: tranen van machteloze woede of razende drift. Een mijner Javaansche leerlingen¹⁾ moest op een station in Midden-Java overstappen. Er stonden twee jongens op het perron, waar hij uitstapte, die hem strak aankeken. Hij liep wat heen en weer, voelde zich maloe²⁾ onder die brutale blikken, keek telkens weer op, en zag telkens weer die hem volgende oogen op zich gevestigd. Tot het op eens uit was. Hij smeedt zijn koffertje neer, sprong op de jongens toe en gaf ze zoodanig slaag, dat de omstanders ze uit zijn handen verlossen moesten.

Dit verschijnsel hoort, zooals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, bij het verlegen karakter; het is ook volstrekt niet alleen Javaansch! Een heer van middelbaren leeftijd, vertelde mij deze dagen, dat hij in een hôtel een tijdlang strak aangekeken werd door een vreemde, en ten slotte op dien man toeging en hem in woedende, onbeheerschte termen uitvloekte. Een handeling, die men van een beschaafd man op zekeren leeftijd vreemd kan vinden, maar die niet vreemd is. Als men de verlegenheid overwonnen heeft, dan behoudt men meestal den aanleg boos te worden in situaties, waarin men vroeger verlegen placht te worden.

* * *

Verreweg de meeste menschen worden hun verlegenheid den baas na de puberteit; de een vroeger, de ander later, maar zelden volkomen, en velen, die meenden-er nooit last meer van te hebben,

¹⁾ Dezelfde, die hilde van verlegenheid, toen hij op de bewaarschool naast een meisje moest zitten. ²⁾ verlegen.

kan ze op bepaalde oogenblikken overvallen. Ik sprak een bekend Nederlandsch hoogleeraar, een geleerde van beteekenis, die opvalt door de zekerheid en beheerschteid van zijn optreden, in een gebouw van een openbaren dienst. Ik kon de verleiding niet weerstaan hem te vragen, of ook hij wel eens verlegen was geweest. Het verwachte antwoord was: nogal eens als jongeling tegenover meisjes, maar later nooit weer. Wij liepen pratende naar den uitgang. De reusachtige buitendeur sloeg juist dicht en in het dagslot. De sluiting bleek ietwat ongewoon te zijn (een knop moest naar links worden gedraaid in plaats van naar rechts) en hoe de professor ook aan het slot morrelde, hij kon de deur niet open krijgen. Een kring van spottende oogen vormde zich dadelijk om ons heen. En toen ik de ongelukkige knop aanvatte stond de verlegenheid op het gezicht van den — terecht — zoo zelfverzekerden man te lezen. Wat ik hem natuurlijk niet gezegd heb!

Hooggeplaatsten zien menschen verlegen, die het anders nooit zijn. Hoe menigeen, die in zijn hooge positie voor ieder onbewegelijk, onaandoenlijk leek, heeft met sidderende lippen een stamelende toespraak tot de Koningin gericht! Maar ook in minder ongewone situaties krijgt men gelegenheid te over om de verlegenheid van volwassenen op te merken. De huisvrouw, die met onfeilbaar vaste hand den inhoud van een flesch in een andere flesch overgiet zonder trechter te gebruiken, morst wijn, als ze het glas van een zeldzamen en geëerden gast weder wil vullen of schenkt de melk naast het theekopje. In een gezelschap, waar men eens een bijzonder goeden indruk wil maken gooit men het eerst een vaas om. Vele leeraren durven niet of slechts aarzelend een klasse binnen te gaan, vooral als er vele volwassen of bijna volwassen meisjes in zitten. Deze leeraren kennen hun verlegenheid maar al te goed. Maar anderen, die meenen er vrij van te zijn, moeten zich eens afvragen: Hoe voel ik mij als ik geprezen word in gezelschap, heb ik dan niet de neiging mij aan dien lof te onttrekken als een verlegen kind, ook al weet ik dat hij verdiend is? Heb ik nooit diepe dankbaarheid gevoeld, terwijl ik in de onmogelijkheid was ze te uiten — ook al wist ik dat mijn houding als ondankbaarheid werd uitgelegd? Is het mij ook overkomen, dat ik liever onrecht droeg en in een valsche beoordeeling van mijn persoon berustte, dan mij verdedigen en mijn ware gevoelens bloot te leggen?

Ik zou zoo kunnen doorgaan. We kennen allen de „niet-en-

nooit verlegene", die niet kan velen, dat men hem bij zijn werk op de handen kijkt; die niet achter een kinderwagen durft te loopen; die niet of noode naar een slager zou durven gaan en daar 6 ons braadlappen en een half pond rundvet koopen; die niet met een groot lomp pak over straat „wil"; die aan het station zonder schroom geen coupé binnen gaat, waar reeds menschen in zitten, of waar een dame alleen in zit.

Zelfs de grootste uiterlijke zelfverzekerdheid kan bedriegelijk zijn. Kunstenaars hebben bij hun optreden voor het publiek vaak met de hevigste bezwaren te kampen. (De Franschen hebben voor deze kunstenaars-verlegenheid een afzonderlijk woord: le trac); en sprekers op vergaderingen hebben er ook hun onder-vinding van. Maar ik ken een man, die reeds meer dan 35 jaar geregeld op vergaderingen het woord voert, die niet alleen een beproefd, maar ook een gezocht spreker is, en die mij heeft gezegd, dat hij nooit het woord neemt, zelfs nu nog niet, of hij heeft een zekere verlegenheid te overwinnen. Deze zelfde man heeft ook de neiging om, als hij ergens heen moet, in het bijzonder als hij een, voor dengene dien hij bezoekt, niet aangenaam onderhoud tegemoet gaat, het huis, waar hij zijn moet, een of twee keer voorbij te loopen, voordat hij er binnen gaat. Dergelijke gevallen zullen ongetwijfeld meer voorkomen, maar een niet sterke verlegenheid, die zich zoo volkomen verbergt, blijft meestal voor de buitenwereld onopgemerkt. Vandaar dat de historie ons minder goede voorbeelden geeft, dan men bij de algemeenheid van het verschijnsel zou verwachten. De bekende gevallen zijn meest heel erg, meest zelfs van pathologischen aard. Zoo de personen, die Dugas beschrijft: Rousseau, Montesquieu, Carlyle. Over den laatste nemen we hier iets over ¹⁾, om diegenen mijner lezers, die wellicht in verlegenheid nog een soort geestelijke minderwaardigheid zien, met het voorbeeld van een man van zoo groote beteekenis beter in te lichten.

„... La seule pensée d'entrer dans une boutique le rendait aussi malheureux que l'enfant du conte anglais qui n'ose traverser un bois de peur que les rouges-gorges ne l'enterrent avec des feuilles mortes.

Il se marie: ce changement de vie est pour lui l'occasion de tortures amenées par des incidents grotesques. Les difficultés

¹⁾ L. Dugas, Les Timides dans la Littérature et l'Art, blz. 37.

qui surgissent à l'approche de la cérémonie avaient rendu ses nerfs malades. L'idée de se commander des habits et de s'acheter des gants l'anéantissait. La seule pensée de partir après le mariage, seul dans une voiture avec sa femme, lui paraissait purement inadmissible. Il suggéra de prendre la diligence en faisant valoir la raison d'économie et demanda en outre à avoir un de ses frères dans le même compartiment."

De letterkunde der verschillende volken levert ons al niet veel meer op dan de geschiedenis. Alleen de Franschen hebben een aantal voortreffelijke beschrijvingen van verlegenen en verlegenheid, waarvan Hartenberg en Dugas een goed gebruik gemaakt hebben. Overigens hebben noch het naturalisme, noch zelfs de zoogenaamde psychologische roman van onze dagen voor ons onderwerp iets bruikbaar opgeleverd. In het Nederlandsch hebben we de klassieke, onsterfelijke figuur van Pieter Stastok Jz. in de Camera Obscura. Pieter zal neef Hildebrand van de diligence afhalen, maar komt te laat. Als hij eindelijk thuis komt is Hildebrand er al.

„„Hoe komt het, Piet, dat je neef Hildebrand misgelopen bent?" vroeg tante verwonderd. De student Pieter Stastok keerde zich om, ten einde zijn rotting in een hoek te zetten, en zei dat de diligence verwonderlijk vroeg aangekomen was; eene omstandigheid, die zeer zeker verwonderlijk was, aangezien wij op weg een oponthoud gehad hadden van een half uur De zaak was, dat hij een singeltje had omgelopen, totdat hij zeker wist, dat ik reeds lang onder zijn vaders dak goed en wel gevestigd zou zijn, uit vrees van den verkeerden persoon voor mij aan te spreken."

Dit is den verlegene ten voeten uit; wij mogen ons de moeite besparen hier verder op het karakter van Pieter in te gaan. Alleen dit: hij is zoo levendig beschreven, als alleen kan geschieden door iemand, die Pieters zieletoestanden uit eigen ervaring kent. Schoolmeesters hebben Beets wel kwalijk genomen, dat hij zich zelf ook hier de mooie rol geeft. Ten onrechte: Pieter Stastok Jz. is ook Beets, de jonge, gevoelige schrijver — men heeft hier als altijd weer: „La timidité peut se trahir, mais elle ne s'avoue point." ¹⁾

¹⁾ L. Dugas, La Timidité, blz. 46.

§ 2 - VERSCHIJNSELEN

Een mensch kan alleen verlegen worden tegenover een of meer medemenschen. Wie meermalen verlegen is geweest, komt langzamerhand vrij nauwkeurig te weten in welke gevallen hij kans heeft op verlegenheid. Zoodra dit gevaar zich voordoet, overvalt hem een onrust, die men voorverlegenheid zou kunnen noemen, als we daarvoor niet reeds het woord bevangenheid hadden. Bevangenheid ontstaat dus door de verwachting verlegen te zullen worden. Als Pieter Stastok op de vraag van zijn moeder zich afwendt, dan is hij verlegen. Maar toen hij met opzet eerst bij zijn boekhandelaar aanging en een singeltje omliep, ten einde te laat bij de diligence te komen, was hij bevangen. Carlyle weigerde te voren, met zijn bruid alleen in een rijtuig te gaan zitten, omdat hij verwachtte doodelijk verlegen te zullen worden. De bevangenheid is het eerst door Hellpach scherp onderkend en beschreven. Ze kan, maar behoeft niet gevolgd te worden door een aanval van verlegenheid. Vooreerst kan men, als Pieter Stastok, het gevaar ontvluchten. Verder is het mogelijk, dat men de onrust volkomen overwint. De redenaar, waarvan in de vorige paragraaf sprake was, voelt alleen onrust, als hij van zijn zitplaats opstaat en zich naar het spreekgestoelte begeeft. Daar aangekomen, terwijl aller oogen en ooren op hem gevestigd zijn, is hij volkomen rustig en meester van zich zelven.

De bevangenheid speelt natuurlijk een groote rol bij het tot stand komen van de verlegenheid. Ze moet er evenwel van gescheiden worden, niet alleen naar het begrip: ze is werkelijk een ander gevoel met andere verschijnselen. Ze kenmerkt zich in de eerste plaats door een hevige onrust, die men vaak tevergeefs door allerlei afleiding tracht te verdrijven. Den eetlust kan ze benemen en als men toch eet, dan blijft het voedsel niet in de maag. Dugas citeert een verhaal over een advocaat, die altijd 's morgens hevige brakingen had als hij moest gaan pleiten. Hetzelfde overkomt sommigen op den dag van hun examen. Een andere advocaat, waarvan Dugas vertelt, liep dicht langs in aanbouw zijnde huizen, als hij op weg was naar de rechtbank, in de hoop, dat er een balk mocht neerkomen, die hem een been brak; zoodat hij dan een geldige reden zou hebben om niet te pleiten. Ook telkens herhaalde urineaanandrang, buikpijn en diarree komen bij bevangenheid voor.

De onrust, die bij de verlegenheid zich voordoet, is van geheel anderen aard. De verschijnselen, welke zich hierbij voordoen, zijn door Hartenberg uitvoerig onderzocht en beschreven.

Mijn onderzoek heeft in menig opzicht tot dezelfde resultaten geleid, maar in een ding kan ik het in het geheel niet met hem eens zijn. Hij zegt, dat het voornaamste gevoel de angst is.¹⁾ Wat ik de onrust van de bevangenheid heb genoemd, kan zoo erg zijn, dat ze op angst lijkt. „Zenuwachtigheid” noemen sommige correspondenten dit gevoel. Hartenberg nu onderscheidt niet de bevangenheid van de verlegenheid.²⁾ Maar in den aanval zelf? Velen, lang niet allen, klagen over hartkloppingen, maar aangezien die in den regel met een meisje in verband worden gebracht, zullen ze dan wel niet veel met verlegenheid hebben uit te staan. Onregelmatige ademhaling wordt veel opgegeven, die dan meest pas bemerkt wordt bij het willen spreken. Maar de typische symptomen van angst ontbreken bij de gevallen, die ik heb kunnen bestudeeren, met uitzondering dan van een zeker aantal waar angst en geen verlegenheid aanwezig was.³⁾ Neen, het voornaamste, het altijd aanwezige en meest op den voorgrond tredende verschijnsel, waaraan een heele reeks van andere verschijnselen onderworpen is, dat is, dat iemand die verlegen wordt een vermindering, een verduistering van het bewustzijn heeft.

Het lijkt wel, of hiermede de aanval begint. Toch leert een fijnere analyse ons dat er nog iets aan voorafgaat. Ik bedoel niet alleen de bevangenheid, die kan al of niet voorafgaan, en, zooals we zagen, al of niet gevolgd worden door een aanval. Vooraf gaat een oordeel over den mensch of de menschen, die de aanleiding geven. Dit oordeel kan reeds van te voren vast staan: men weet, dat men voor een talrijk gehoor zal spreken, bij een meerdere zal worden ontvangen; het oordeel heeft dan de bevangenheid bewerkt, en als het fatale oogenblik daar is, voelt men de verwarring als een onafwendbaar noodlot over zich komen. Maar ook en juist bij de niet voorziene, de spontane verlegenheid gaat een oordeel vooraf, na een oogopslag, bliksemsnel, met volkomen zekerheid. Dugas spreekt hier van een *clairvoyance aiguë*, een scherpe helderziendheid, en dat woord is wel

¹⁾ Blz. 21. ²⁾ Daardoor kan hij dus ook niet gemakkelijk tot een zuivere beschrijving van de verschijnselen komen.

³⁾ Slechts in 2 gevallen heb ik echte angst bij echte verlegenheid kunnen ontdekken.

op zijn plaats. Dugas neemt aan, dat een enkele trek in het gelaat, een woord, de klank van de stem het oordeel vestigen, en dat zal wel zoo zijn. Maar ik heb de vaste overtuiging, dat er meer is.¹⁾ Want dat oordeel is volkomen onberedeneerd, irrationeel, wellicht bovenrationeel. „ . . . elle est sûre d'elle-même, mais elle ne se discute point, ne se justifie point; elle se défie même des raisonnements.”²⁾ Dugas meent, dat de waarneming er op uit is, onwelwillendheid, spot, onoprechtheid in een anders ziel te ontdekken en dat dus alleen het oordeel dat tot dergelijke conclusies komt zou meetellen. Maar dit is stellig mis. Ook het oordeel, dat bewondering, welwillendheid, verlangen naar vriendschap en toenadering vaststelt leidt, en in niet mindere mate, tot een aanval.

Deze „transzender Akt”, om met Häberlin te spreken, wordt bliksemsnel gevolgd door de verwarring, die ik boven een vermindering of verduistering van het bewustzijn noemde. Sommigen beschrijven deze als duizeligheid, andere als draaierigheid; ze gaat wel vergezeld van oorsuizingen, een enkele maal van een geluid in de ooren alsof er op een klinkend metalen voorwerp wordt geslagen. Nooit heeft ze de eigenschap in bewusteloosheid over te gaan, ze lijkt dus meer op de verduistering, die bij toorn, dan op die bij vrees of schrik optreedt. Overigens is ze van den toorn hemelsbreed verscheiden, ze gaat niet vergezeld van een krachtigen aandrang tot handelen, maar van een verwarring, die tot handelen ongeschikt maakt.

De redenaar heeft alles, wat hij wil zeggen, opgeschreven en uit het hoofd geleerd; de inleiding duurt, als hij ze opzegt, een kwartier . . . in het spreekgestoelte merkt hij tot zijn ontzetting, dat hij in 2 minuten aan het eind van zijn inleiding is! Zijn handen zijn klam, in plaats van de sierlijke gebaren, die hij op zijn studeerkamer gemaakt heeft, beweegt hij machinaal een arm op en neer als een houten pop.

De schuwe kamergeleerde betreedt een salon en treft er menschen aan, die hij niet verwacht had, vreemden, dames. Hij ziet ze als door een nevel, de namen worden hem duidelijk genoemd, maar hij verstaat ze niet; met moeite beweegt hij zich naar den hem aangewezen gemakkelijken stoel — als er een voetkussen op zijn weg ligt, zal hij struikelen — hij komt op een armleuning

¹⁾ Zie § 4 van dit hoofdstuk. ²⁾ La Timidité, blz. 55.

terecht eer hij zit, hij morst thee als hij het kopje aanneemt. De gastvrouw had gehoopt met hem te kunnen pronken, maar hij zegt niets uit zich zelf en geeft op onnoozele vragen domme antwoorden. Onderwijl kon hij zijn oogen niet afhouden van zijn linkersok, die een weinig is afgezakt.

Het verminderde bewustzijn gaat — natuurlijk — gepaard met verminderd vermogen tot waarneming, zooals uit de voorbeelden blijkt. Velen zien alles in een waas. De jongelieden over wie mijn onderzoek in Indië zich heeft uitgestrekt, spreken vaak over de vermindering van het gehoor. Soms hooren ze de klanken wel, maar de zin dringt niet tot hen door. Maar vaak ook hebben ze in het geheel niet gehoord, dat er een vraag tot hen gericht werd. Dit hangt natuurlijk samen met een onmogelijkheid of minstens groote moeilijkheid om de opmerkzaamheid op iets te vestigen. De vermindering van het gezicht doet den verlegene vaak struikelen of tegen iets aan stooten. Dit, en het morsen, hangt weer samen met het niet of minder functionneeren van het gevoel. De bewegingen zijn in hooge mate belemmerd, de ledematen verstijfd of verlamd, wat de typische linkschheid en onhandigheid van houding en manieren veroorzaakt. Op allerlei wijzen wordt dit beschreven.

„Als ik een bioscoop binnenga, waar reeds vele bezoekers zijn, dan is het net of de grond golft onder mijn voeten.”
„Ik voel niet meer, dat ik beenen heb.” „Als ik langs een groep meisjes loop, dan vrees ik voortdurend op mijn kain te trappen.”¹⁾

Een voorbeeld uit de geschiedenis: in Juli 1807 reisde koningin Louise van Pruisen naar het hoofdkwartier van Napoleon in Tilsit in de hoop betere vredesvoorwaarden voor haar geheel verslagen land te kunnen bedingen. Toen Napoleon de trap zou opgaan, terwijl de koningin boven stond en hem opwachtte, struikelde hij.

Men zegge nu niet, dat dit toeval was. Napoleon struikelde nooit, en als niet de koningin, maar de koning van Pruisen boven aan de trap had gestaan, dan zou hij ook toen niet gestruikeld zijn, Napoleon had zeker geen verlegen karakter, maar was toch niet zelden verlegen.

Mosso vertelt in zijn boek over de vrees²⁾, dat een van zijn

¹⁾ Javaansch kleedingstuk, dat om de heupen geslagen wordt en tot bij den grond afhangt.

²⁾ A. Mosso, in de Fransche vertaling: *La Peur*, Alcan Paris, blz. 4.

leermeesters, die professor in de welsprekendheid was aan het Athenaeum van Turijn, alleen zittende kon spreken, zoozeer beefden zijn beenen. Hij kon ook niet opstaan om voor het applaus te bedanken — hij was als vastgenageld aan zijn stoel.

Op blz. 106 van hetzelfde boek vinden we het verhaal van iemand, die niet meer durfde te dansen, omdat bij de minste „emotie” zijn beenen het opgaven.

Mosso, die de verlegenheid niet afzonderlijk onderscheidt, rekent beide gevallen tot vrees.

Bij den aanval hoort veelal ook zweeten. Sommigen zweeten over het geheele lichaam, anderen alleen in de oksels, boven op het hoofd of in de handen. Het zweet in de handen is dikwijls koud, klam. Andere klieren dan de zweetklieren staken juist tijdens de verwarring. Droge lippen, tong, mond en keel zijn iets gewoons. Het onwillekeurige keelschrapen van iemand die verlegen is het woord te gaan voeren, wijst hier op. Een enkel geval ken ik, waarbij een droge keel met overvloedige speekselafscheiding gepaard gaat — het is niet waar, dat alle klieren bij een gemoedsaandoening tegelijk of remming of verhoogde werking hebben. Bij sterke bevangenheid is koud zweet niets ongewoons.

Trilling van de lippen komt veel voor, maar nog meer beven van de handen. Veel „ongelukjes” in gezelschap zijn er aan te wijten. De menschen, die niet kunnen velen, dat men ze op de vingers kijkt, kunnen ook hierdoor niet voortgaan met het werk, waaraan ze bezig zijn.

De vermindering van het bewustzijn maakt, dat men niet precies weet wat men zegt, en het gesprokene zich even later in het geheel niet meer herinnert. Maar het spreken zelf, het voortbrengen van de klanken geeft moeilijkheden. De ademhaling is vaak versneld en onregelmatig, maar altijd onbeheerscht. Ook dit verschijnsel werkt ongunstig op de spraak. De woorden komen haperend, stootend, aarzelend over de lippen, het is meer stamelen dan spreken. Hoe alledaagsch dit is, blijkt hieruit, dat men zich den blooden vrijer haast niet anders dan stamelend kan voorstellen. Sommige menschen gaan woorden of klanken stootend herhalen: ze stotteren. Er kunnen meer oorzaken voor stotteren zijn, maar naar mijn ervaring is de verlegenheid de voornaamste. Menschen, die onberispelijk en vloeiend spreken gaan stotteren als ze verlegen zijn. We zagen, dat het iemand al licht verlegen maakt, als men hem strak aankijkt. Het is bekend, dat een stot-

teraar, dien men in de oogen kijkt en dus verlegen maakt, dadelijk veel erger begint te stotteren. Zulke menschen spreken soms vloeiend door de telefoon, vooral als ze alleen in een kamer zijn. Komt er iemand binnen, dan begint soms het hakkelen dadelijk.

De verlegen stotteraar kan dikwijls heelemaal niet meer „uit zijn woorden komen”. Dit kan echter ook niet-stotteraars overkomen. Verlegenheid kan tijdelijk volslagen stomheid tengevolge hebben.

Opdrijven van de toonhoogte komt veel voor. Tooneelspelers, die plankenkoorts hebben, spreken met veel hooger stem, dan ze gewoon zijn. Die hooge stem slaat dan telkens over. Ik heb ook wel eens opgemerkt, dat koorzangers, die op een uitvoering een kwartet moesten zingen, niet zakten, zooals gewoon is, maar rezen. Anderen krijgen last van heeschheid.

Dat de kracht van de stem vermindert, is duidelijk. De ongelukkige verlegene, die een vraag moet doen, is daardoor vaak verplicht, dezelfde vraag, die hem zoo zwaar viel, nog eens en nog eens te herhalen.

* * *

De verlegenheid wordt niet alleen gekenmerkt door stijfheid en linkschheid van beweging en gebaar, maar ook door de uitdrukking van het gelaat. Krukenberg zegt¹⁾:

„Wird der Kopf und der Blick gesenkt und zeigt sich gleichzeitig im Gesicht eine gewisse Unruhe, z. B. verschieben der Lippen oder Einschlagen derselben und andere Bewegungen, so gibt sich dadurch ein gewisses Unbehagen zu kennen, wie es durch Verlegenheit bedingt wird.”

De oogen worden neergeslagen²⁾, of de blik afgewend, maar het laten zakken van het hoofd is veelal onmerkbaar of komt ook wel niet voor. Ook de onrust in het gezicht is typeerend. Hellpach wijst hierop en vermeldt ook het herhaald bevochtigen van de — immers droge — lippen met de tong.

Het zichtbaarste en hinderlijkste symptoom is wel het blozen. Iemand kan blozen van verlegenheid, van schaamte of van vreugde. Darwin heeft stellig gelijk met te beweren, dat de eerste een

¹⁾ H. Krukenberg, Der Gesichtsausdruck des Menschen, blz. 351.

²⁾ Kleine kinderen brengen bovendien hand of arm voor het gezicht. Een volwassen jongen deelde mij mede, nog steeds de neiging te hebben dat te doen.

van de werkzaamste oorzaken van het blozen is. Alleen het blozen van verlegenheid wordt als hinderlijk, als zeer onaangenaam ervaren, hinderlijker ook dan andere symptomen. De neiging het hoofd af te wenden of de oogen neer te slaan kan men geheel of gedeeltelijk overwinnen. Maar hoe meer men zijn best doet, niet te blozen, des te zekerder en des te feller pleegt de bloos te komen. Het hinderlijkste wordt dit natuurlijk, als men weet, dat het gezicht rood wordt en dat een ander dit opvalt. Toch gaat het niet aan, als Darwin doet, uit de opmerkzaamheid, waarvan men zich het voorwerp weet, en de daardoor volgende aandacht op eigen gezicht gevestigd, het ontstaan van het blozen te verklaren. Want ook blinden, die immers niet weten, dat ze aangekeken worden, kunnen blozen. Darwin weet dit alleen door erfelijkheid van de verworven eigenschap te verklaren, en is in dezen als immer: sterk in het observeeren, phantastisch in het bouwen van theorieën.

Het rood worden van het gezicht is nog niet blozen. Vooreerst moet het door psychische oorzaken ontstaan: de persoon bloost, actief. Maar rood worden uit toorn bijv. is geen blozen, en ook niet hinderlijk.

Als dit niet in het oog wordt gehouden, kan men tot de gekste opvattingen komen. In zijn beroemde boek over de vrees zegt Mosso: „Men weet, dat konijnen zeer verlegen (!) zijn, dat geen enkel dier zoo gemakkelijk bloost of verbleekt.” Daarop volgt een waarneming van konijnen, die bleke ooren krijgen bij schrik en veel roodere als de schrik weer voorbij is. Ook geeft hij enkele voorbeelden van dieren die rood worden als hun toorn wordt opgewekt. Met blozen heeft dit alles natuurlijk niets te maken. Als we van iemand zeggen, dat hij zoo rood werd als een kalkoensche haan, dan duiden we daarmee toorn aan. Bij een hevigen bloos van verlegenheid zeggen we wel: zoo rood worden als een kreeft.

De bloos kleurt allereerst de koonen, meestal ook de ooren, verder wel het voorhoofd en den hals, soms den nek. Het komt voor (men kan het bij Darwin in bijzonderheden nalezen) dat een bloos zich over een groot gedeelte van het lichaam verspreidt. Het komt mij voor, dat een zoo uitgebreide bloos alleen bij groote schaamte optreden kan.

De bloos wordt gevoeld als een plotseling als het ware opstijgende hitte, vergezeld van een eigenaardig prikkelend gevoel,

dat zich over veel grooter lichaamsoppervlakte verbreidt dan de hitte en de blos.

Vrouwen blozen gemakkelijk van schaamte, minder van verlegenheid, bij den man is het andersom. Dit licht blozen van de vrouw heeft aanleiding gegeven tot de dwaling, dat zij verlegener zou zijn dan de man. Darwin maakt de treffende opmerking, dat men wel een oude vrouw, maar wel nooit een oude man zal zien blozen — natuurlijk, want ook een oude vrouw is schaamachtig, vaak meer dan een jonge; een oude man echter niet. Met verlegenheid heeft dit niets uit te staan.

Bij het zeer kleine kind treedt reeds op ongeveer een-jarigen leeftijd de verlegenheid op. Het blozen komt later, soms op drie-jarigen leeftijd pas. De puberteit is de eigenlijke leeftijd voor den blos van verlegenheid: van het twaalfde tot het achttiende jaar is ze voor velen een groote kwelling. Dan behoort ze zeldzamer te worden en ten slotte geheel te verdwijnen. Wordt ze niet zeldzamer, dan kan het blozen oorzaak worden van ernstig zielelijden (eruthrophobie).

Het klimaat heeft invloed op het blozen. Het meest heeft men er last van bij zacht, vochtig weer. Felle zonneschijn en hevige koude, die immers beide zich sterk in het gezicht doen voelen, werken als belemmeringen. Ook de tijd van den dag heeft invloed. Het ligt voor de hand, dat iemand in het halfduister, als hij weet, niet scherp waargenomen te kunnen worden, minder verlegen zal zijn en zeker minder gevaar van blozen loopt. Eigenaardig is het dat zoowel verlegenheid als blozen bij lamplicht, dus 's avonds, veel minder voorkomen dan bij daglicht. Ik weet er geen verklaring voor, die is misschien eer door een physioloog te vinden; maar aan het feit bestaat geen twijfel.

De kleur en de dikte van de huid is van groote beteekenis. Een fijne, teere, blanke gelaatshuid is tot den blos voorbeschikt. Germanen, die in een gematigd zeeklimaat wonen zullen dus de sterkstblozende menschen zijn (als ze niet tot het blonde type met de niet blanke huid behooren). In het Zuiden van Europa, in Groenland, China en Japan en overal waar geelachtige menschen wonen, is de blos zeldzamer, en nog meer bij de Oost-Indische volken, die geelachtig tot donkerbruin zijn. Toch moet men niet denken, dat het blozen daar ontbreekt. Verlegenheid en schaamte en blozen komt bij alle volken der aarde voor, ook bij personen, die zoo donker zijn, dat eigenlijk alleen het rood worden van de

ooren zichtbaar wordt. De blos blijft dan voelbaar. Zelfs bij de zwarten, bij de negers, komt dit gevoel en een eigenaardige kleurverandering voor.

Idioten blozen niet, tenzij misschien in enkele zeldzame gevallen en dan nog van schaamte.

De blos komt op tegelijk met de verwarring; herstelt de verlegene zich, komt er weer orde in zijn denken, keeren geheugen en waarnemingsvermogen terug, dan zakt de blos en maakt soms plaats voor bleekheid. De geringste aanleiding kan evenwel voldoende zijn om verwarring en blos te doen terugkeeren. Men krijgt dan het vaak waargenomen afwisselende blozen en bleek worden.

Het bleek worden zonder blozen is een echt symptoom van vrees; men maakt dikwijls de onderscheiding van deze met verlegenheid voor een buitenstaander gemakkelijk. Dat deze laatste als symptoom met de schaamte den blos gemeen heeft, leidt vaak tot verwarring in de beoordeeling.

Overigens: de blos is geen noodzakelijk symptoom. Iemand, ook een jong mensch, kan verlegen, zelfs zeer verlegen zijn zonder te blozen. Alleen de scherpe opmerker ziet er a. h. w. een begin van en het gevoel is ook heel dikwijls aanwezig, zonder dat de roodheid zichtbaar is. Dit komt uiteraard vooral bij dikke en gekleurde opperhuid voor.

* * *

Deze veelheid van verschijnselen, die zelden alle tegelijk optreden, wordt door analyse van de herinnering gekend. Want tijdens den aanval is men tot zelfwaarneming en ontleding niet in staat. Het is ook niet mogelijk, adaequaat te beschrijven, wat iemand voelt, die verlegen is. Hoe sterker de verlegenheid, hoe grooter de verwarring, hoe bezwaarlijker het wordt, woorden te vinden, die waarlijk weergeven, wat men heeft doorleefd. Mijn poging tot beschrijving in dit boek kan dus niet anders zijn dan een poging tot benadering op grond van de ervaring en de waarneming en de beleving van zeer velen.

In den aanval ontleedt men niet. Men is verlegen en men weet alleen dan en later zeer goed voor wien en in welke omstandigheden. De oorsprong van het woord wijst ons hier den weg naar het begrip. Verliggen is: op een andere plaats gaan liggen. Het kan ook beteekenen op een verkeerde, ongunstige

plaats gaan liggen. Wie verlegen is, die voelt zich dus niet op zijn plaats, in zijn bewegingen belemmerd. In het Middelnederlandsch kent men reeds: met iets verlegen zijn. Een vrijgezel, dien men op het station een zuigeling te bewaren heeft gegeven, en die na een half uur de moeder nog maar niet ziet opdagen, is (zit) met dat kind verlegen. Een mensch nu, die tegenover een ander mensch verlegen is, die is verlegen met zich zelf. Hij is er op grond van zijn oordeel over den anderen niet zeker van, of hij zichzelf, zijn houding, zijn waardigheid zal weten te bewaren. Men zegt: hij is verlegen met zijn figuur. Maar de „figuur” beduidt hier de persoon, zooals die zich in de oogen van den medemensch voordoet.

§ 3 - VERLEGENHEID - VREES - SCHAAMTE

Men kan alleen verlegen worden tegenover menschen, niet tegenover dieren of dingen. Een kind is bang voor een blaffenden hond, voor den donder — nooit zal men zeggen: het kind is verlegen om een donkere kamer in te gaan, is verlegen voor een plotseling aansnellende auto, voor dien hond!

Loopen we nu niet het gevaar, het slachtoffer te worden van de taal? Zou het niet kunnen, dat verlegenheid alleen maar een bepaald geval van vrees is, vrees voor menschen? Een verlegene kan ook zeggen: ik durf dien winkel niet binnen te gaan, omdat er een troepje gichelende meisjes staat. Het is niet aan te nemen, dat zoovele en zoo groote psychologen de verlegenheid geheel over het hoofd gezien hebben, vooral nadat ze door Darwin zoo duidelijk was beschreven; men mag bij voorbaat verwachten, dat de verlegenheid niet als een afzonderlijk affekt, maar als een bijzonder geval van een ander affekt is opgevat. Dit bleek ons al in de vorige paragraaf bij Mosso. Hij begint het boek, waaruit wij geciteerd hebben, met een levendige beschrijving van wat hij doorgestaan heeft, toen hij voor het eerst een redevoering zou houden. Daarbij beschrijft hij, als te verwachten, een duidelijk geval van verlegenheid — en noemt het vrees! Het zou gemakkelijk zijn, hiervan nog voorbeelden bij andere schrijvers te geven, al lijkt het wel, dat de meesten, en vooral de Duitschers, er zich zelf niet duidelijk van bewust zijn, dat ze de verlegenheid onder de vrees gerangschikt hebben, en zich zeker niet hebben afgevraagd, of ze daartoe wel gerechtigd waren.

Hadden ze dat wel gedaan, dan zouden ze bemerkt hebben, dat aan het verschil in woordgebruik een door het volk opgemerkt verschil van gemoedsbeweging ten grondslag ligt. Hadden Mosso en die vele anderen gelijk, dan moet het hetzelfde zijn of men zegt: ik was verlegen voor dien man, of: ik was bang voor dien man. Men stelle zich een situatie voor. Een man in razende drift trekt een mes en loopt op u toe. Kunt gij dan zeggen: ik ben zoo verlegen voor u? Of een ander geval: een krachtige zelfbewuste man van vijfendertig jaar komt een vertrek binnen waar eenige overmoedige bakvisschen bijeen zijn. Zijn komst verwekt groote vreugde en een brutaaltje roept: Maar meneer X, wat hebt u een prachtige das aan! Meneer voelt — hij heeft vergeten een das aan te doen. Hij verliest zijn zelfverzekerdheid, raakt in verwarring, bloost. Zal hij, dit voorval vertellende, nu zeggen: ik was zoo bang voor dat meisje?

Deze voorbeelden maken het terstond duidelijk: men kan alleen verlegen zijn voor menschen; maar voor menschen kan men zoowel bang als verlegen zijn. Derhalve: verlegenheid en vrees zijn twee onderscheidene dingen. Voor iemand, die men werkelijk kent, is men niet verlegen meer, maar men kan wel in bepaalde gevallen voor zoo iemand bang zijn. Verlegenheid ontstaat vooral naar aanleiding van gezichtswaarnemingen: wie terugdeinst voor een gesprek met iemand onder vier oogen, die zal hem vaak kalm opbellen. Vrees ontstaat vooral door geluiden, zooals James duidelijk heeft aangetoond. Een hond, die zwijgend op ons afkomt om ons te bijten, verwekt minder vrees, dan een, die hevig blaffende op ons afschiet, ook al weten we, dat de eerste gevaarlijker is. James citeert uit Perez, Psychologie de l'Enfant, een voorval bij een brand. Een kind was uit een brandend huis gered, en bleef volkomen rustig naar den gloed en de laaiende vlammen kijken. Maar het lawaai van de aanrijdende spuiten bracht het in grooten angst. Bekend is verder, dat de donder veel meer vrees en schrik geeft dan de bliksem, ook bij menschen die weten, dat de bliksem gevaarlijk is en de donder niet.

Dat het niet aangaat het eene affect bij het andere in te deelen, blijkt ook uit de zedelijke beoordeeling. Vreesachtigheid, lafheid wordt een mensch, en vooral een man, als een ondeugd, als een schande, een zedelijke minderwaardigheid toegerekend. Verlegenheid vindt men, ten minste in Europa, belachelijk, maar ze valt

buiten de ethische beoordeeling. Daartegenover wordt iemand vereerd en bewonderd om zijn moed, om het ontbreken of overwinnen van vrees dus — maar nog nooit is iemand bewierookt om zijn onverlegenheid!

Ik wil niet ontkennen, dat er overeenkomst in lichamelijke verschijnselen bestaat, zooals Hartenberg uitvoerig heeft nagegaan. Maar al was er volkomen gelijkheid, dan zou dat voor mij niets bewijzen, dan nog behouden de boven aangevoerde gronden hun volle waarde. Evenwel, moge daar gelijkheid zijn, daar is, ook dit heeft Hartenberg gevonden, niet minder verschil.

Vrees die heel sterk is, gaat vergezeld van een groote benauwdheid, en wordt dan angst genoemd. We zagen, dat Hartenberg dezen angst als een algemeen verschijnsel van verlegenheid beschouwt. Ik vermoed, dat hij op een dwaalspoor is gebracht, doordat hij weinig gevallen heeft bestudeerd, en dan alleen nog volwassenen, bij wie zich een tot in het ziekelijke ontwikkeld, verlegen karakter had gevormd. Want, ik zeide het reeds in de vorige paragraaf, mijn onderzoek heeft mij de volkomen zekerheid gegeven, dat angst bij verlegenheid zeer zeldzaam is. Natuurlijk kan een verlegene ook bang zijn, maar hij hoeft het niet te zijn, en is het meestal ook niet. Groote verlegenheid is dus ook hierin van groote vrees te onderscheiden.

Ook in de gelaatsuitdrukking is het verschil duidelijk merkbaar. Bij verlegenheid worden de oogen neergeslagen en het hoofd gebogen, ofwel oogen en hoofd worden afgewend — bij vrees staan de oogen wijd open, het hoofd achteruit en de blik is op het object gericht. Bij verlegenheid is de mond onrustig, maar gesloten, bij vrees strak en geopend.

Er is ook verschil in den tijd van het eerste optreden: vrees en schrik kan men al waarnemen bij zuigelingen van enkele weken oud, verlegenheid wel nooit beneden het jaar. De zoogenaamde eenkennigheid kan zoowel het een als het ander zijn, gewoonlijk is ze, zooals uit de physionomie duidelijk blijkt, verlegenheid.

De verschijnselen, die overeenkomen, schijnen wel, maar zijn niet dezelfde. Vrees kan verlammen, maar ook tot hevige activiteit leiden; verlegenheid maakt nooit actief. Door beide kan men beven, maar het beven over het geheele lichaam, soms met klappertanden en kippevel, is bij verlegenheid onbekend, bij vrees niet.

Het laatste noem ik het verschil, dat het eerste in het oog

springt: bij verlegenheid hoort blozen, bij vrees verbleeken. De „radja Brooke”, de Engelschman, die zich koning had gemaakt over een deel van Borneo, schreef aan Darwin, dat hij nog nooit bij een Dajak iets gezien had, dat op blozen geleek; wel hadden ze hem gezegd, soms het gevoel te hebben, dat het bloed van het gezicht terugweek. Deze brief van Brooke geeft ons het recht te zeggen, dat de Dajaks, die hij zag, bang voor hem waren. Want Dajaks blozen wel, maar niet als ze bang zijn, alleen als ze verlegen zijn.

Alleen als ze verlegen zijn? Neen ook als ze zich schamen. En hiermede zijn we vanzelf tot een volgende vraag gekomen.

* * *

Hartenberg beschouwt de verlegenheid als een gemengd, uit vrees en schaamte samengesteld gevoel, d. w. z. hij beschrijft ze, en veelal voortreffelijk, als een zelfstandig gevoel, maar het noodlot van de natuurwetenschappelijke psychologie dreef hem er toe, de gevoelens te bepalen naar de lichamelijke verschijnselen, die hij waarnam. Deze kwamen nu deels met die van vrees, deels met die van schaamte overeen, dus . . . een gemengd affekt. Het zal in dezen tijd niet meer noodig zijn op het verkeerde en ongeoorloofde van deze methode te wijzen. Hartenberg erkent, dat een verlegene volstrekt geen lafaard behoeft te zijn, ja vaak een zeer moedig mensch is, maar houdt toch aan het element vrees in de verlegenheid vast. Ik wil me daar niet langer mee bezig houden, want ik meen het verschil tusschen verlegenheid en vrees voldoende aangetoond te hebben. Maar nu moet ik toch de vraag onder de oogen zien: Is verlegenheid dan misschien schaamte?

* * *

Darwin zegt, dat het bij zeer kleine kinderen (die nog niet blozen) vaak zeer moeilijk is, vrees van verlegenheid te onderscheiden. Maar als het kind wel bloost is het veel moeilijker, verlegenheid van schaamte te onderscheiden. De blos, het afgewende of bedekte gelaat etc. hebben ze gemeen. Het hoeft ons dus niet te verwonderen, dat er schrijvers zijn, die de verlegenheid zonder nader onderzoek bij de schaamte indeelen. Trouwens, er is niet alleen een uiterlijke maar ook een innerlijke verwantschap.

Beide aandoeningen zijn alleen en uitsluitend menschelijk, en worden alleen door en bij medemenschen verwekt. Ten minste, dat is de algemeene opvatting. Voor de schaamte gaat het, zooals we zien zullen, niet op.

De schrijvers, die de beide affekten niet onderscheiden, voelen meestal toch wel, dat de verlegenheid een eigen plaats toekomt. Zoo K. J. Grau.¹⁾ Hij zegt op blz. 112: Plötzlich eintretende Scham, durch Überraschung des Betroffenen bei irgend einer Handlung, nennen wir „Verlegenheit“. — Maar als verlegenheid plotselinge schaamte is, dan mag men nooit van verlegenheid spreken, als iemand ze aan voelt komen! Iemand, die iets buitengewoons verricht heeft en zich in groote onrust begeeft naar de bijeenkomst, waar hij weet, gehuldigd te zullen worden, die voelt volgens Grau bij de huldiging een schaamte, die niet eens verlegenheid genoemd mag worden! Maar, moeten we dan wel vragen, waarvoor schaamt die man zich dan? Want men kan zich niet schamen, of men schaamt zich voor iets.

Als ik dat iets, waarvoor men zich schamen kan, nader beschouw, dan kom ik tot twee soorten van schaamte. De eene is schaamte voor een gebrek: een lichaamsgebrek, een geestelijk gebrek, een lichamelijke of geestelijke tekortkoming of zwakte, een zedelijke tekortkoming. Deze valt onder de bepaling, die Simmel van schaamte geeft: Quelle der Scham ist das Bewusstsein der Beobachtung eines Schwächezustandes des Ich. — De tweede is schaamte om te laten zien, wat de heerschende zede eischt, dat verborgen zal blijven — ook al is er geen enkel gebrek of zwakte aan. Deze soort omvat de definitie van Simmel niet. Voor zoover het nu een lichamelijke verborgenheid is, die de zede eischt, zal ieder mij begrijpen. Houdt de gebruikelijke kleeding een bepaald lichaamsdeel bedekt en eischt de zede, dat het niet voor anderen ontbloot worde (wat meestal daarop volgt) dan roept de ontblooting in tegenwoordigheid van anderen schaamte op. Als de kleeding en daarmee de eisch van de zede, verandert, als de armen in plaats van bedekt in het vervolg bloot gedragen worden, dan geeft het ontblooten ook geen schaamte meer. Dit zelfde geldt van de geslachtsorganen. Een met het oog op deze lichaamsdeelen aangeboren schaamte bestaat niet, zooals bijv. Stern en vele anderen aangetoond hebben. De Kaja-

¹⁾ Eitelkeit und Schamgefühl. Leipzig 1928.

Kaja dragen aan een gordeltje een bos haar, die de bilnaad bedekt, maar zijn van voren naakt. Als iemand die bos oplicht zijn ze zeer beschaamd! ¹⁾

Ditzelfde blijft waar als het over andere dingen dan lichaamsdeelen gaat. Ieder tijdperk, ieder land, iedere beschavingskring heeft in dit opzicht zijn eigen adat, zijn eigen zede. In de 19de eeuw was het in Europa vooral in de steden en onder beschaafden, verboden over sexueele onderwerpen te spreken, en zeker om derden iets over eigen sexueele leven mede te deelen. Wie daartoe genoopt werd, voelde hevige schaamte, iemand die het uit eigen beweging deed, werd onbeschaamd gevonden. Ik ken iemand, die woedend van een bezoek aan zijn dokter thuiskwam, omdat die hem, overigens op zeer kiesche wijze, naar bijzonderheden uit zijn huwelijk had durven vragen! Ieder weet overigens, hoe de zeden de laatste 20 jaar veranderd zijn. Maar men staat als West-Europeaan toch nog wel eens verbaasd, als men bemerkt hoezeer de opvattingen over wat de schaamte behoort te wekken in Zweden, Rusland, Arabië, Java verschillen van de onze.

Ik ben over de schaamte wat uitvoerig geweest, om te laten zien, dat de gevallen, waarin ze optreedt, heel andere zijn, dan die waarin verlegenheid voorkomt. Grau, die in zijn boekje een beschrijving van ijdelheid en verwante eigenschappen geeft zoo fijn en zoo diep, als we nog nooit gehad hebben, heeft zijn tweede gedeelte geheel bedorven, doordat hij verlegenheid en schaamte onuitwarbaar door elkaar gehaald heeft. Zelfs plankenkoorts is bij hem schaamtel!

Daar is echter nog één mogelijkheid, die Grau tegenover mij schijnbaar in het gelijk kan stellen. Is misschien mijn boven ontwikkelde analyse van de schaamte onvoldoende? Bestaat er nog een derde schaamte, n.l. die over eigenschappen en kundigheden, waarover men tevreden, ja waarop men trotsch is? Stern meent blijkbaar van wel. Hij beschrijft eenige gevallen van „schaamte” waarbij de meeste menschen van verlegenheid zouden spreken. ²⁾ Een van deze gevallen komt, zegt hij „Lampenfieber” nabij. Of hij de plankenkoorts dan nog tot de schaamte rekent, is niet duidelijk. Dan zegt hij:

¹⁾ Haga, Nieuw-Guinea 1883.

²⁾ W. Stern, Psychologie der frühen Kindheit, blz. 441 en vlg.

„In allen diesen Fällen schämte sich also das Kind nicht wegen einer Schlechtigkeit, sondern im Gegenteil wegen irgendeines positiven Könnens.“

Ja, dat is wel iets eigenaardigs. Den menschenredder, die zeer bedremmeld was, toen hem een eeremetaal op de borst gespeld werd, en die haast niet antwoorden kon op de toespraken, vraagt men: „Vanwaar die verwarring?“ Antwoord . . . „Ik schaam me zoo, dat ik zooveel menschen gered heb en dat ik daarvoor geprezen word.“ Of een leerling van een Academie voor Beeldende Kunsten, die niet kan voortgaan met teekenen, als de Directeur hem op de vingers kijkt, vertelt: „Ik kon niet voortgaan, want ik schaamde me zoo, omdat mijn teekening zoo bijzonder mooi was.“

De ondenkbaarheid, de onzinnigheid van deze twee voorbeelden bewijst beter dan alle redeneering hoezeer Stern er naast is. Best mogelijk, dat Rembrandt niet kon velen, dat men hem bij het schilderen op de vingers keek, maar toch zou het krankzinnig zijn te beweren, dat hij zich voor zijn kunst schaamde!

Ik meen dus, dat deze derde soort schaamte niet bestaat. Men pleegt ze wel „valsche schaamte“ te noemen, maar valsche schaamte is geen schaamte; valsche schaamte is een soort verlegenheid. Hoe ze ontstaat kunnen we eerst in een volgende paragraaf behandelen.

Overigens ben ik niet van plan, het bij een beroep op het taalgebruik en de voorstellingen die dit wekt te laten. Daar zijn aanwijsbare kenmerkende verschillen genoeg!

* * *

Schaamte is een alleen-menschelijke eigenschap, die alleen in menschelijke samenleving ontstaan kan, evenals de verlegenheid. Maar terwijl de laatste alleen in tegenwoordigheid van medemenschen kan voorkomen is dit bij de eerste heel anders. Wie alleen is, kan niet verlegen zijn, maar hij kan zich schamen, blozen zelfs over een zondige gedachte, bij de herinnering aan een verkeerdheid, een dwaasheid; hij kan zich schamen voor zich zelf, zich schamen voor God; ja hij kan zich schamen voor een dier. Zeer schaamachtige vrouwen hebben mij verteld, dat ze niet zich wilden uitkleeden en met haar echtgenoot naar bed gaan als de hond in de kamer was. In al deze gevallen kan men

het woord verlegenheid niet gebruiken, omdat ieder beseft, dat hier een ander gevoel is. Men zou dit zoo kunnen zeggen: Iemand is verlegen voor iemand — maar iemand schaamt zich over iets; de persoon, waarvoor men zich schaamt komt pas in de tweede plaats, ze kan ook ontbreken (als men alleen is); of anders: men schaamt zich over iets voor zich zelf — men is verlegen voor een ander.

Derhalve kan men zich schamen voor iemand, tegenover wien men niet verlegen is. Een vader kan zich schamen bijv. over zijn naaktheid of over zijn dronkenschap voor zijn kleine dochttertje.

Men kan zich schamen voor (over) zijn verlegenheid, niet: verlegen zijn voor zijn schaamte; ook kan men zich niet schamen voor zijn schaamte. Want schaamte valt onder de zedelijke beoordeeling; men beschouwt ze als deugd, indien ze ten minste met de heerschende zede overeenstemt. Doet ze dat niet, dan wordt ze zedelijk afgekeurd en preutschheid genoemd. Schaamteloosheid heet een ondeugd. Zooals we zagen, valt de verlegenheid buiten het gebied van de zedelijkheid, ten minste in Europa.

Het voornaamste verschil echter, dat uit het diepste wezensverschil rechtstreeks voortvloeit, ligt hier: dat aan de verwarring van de verlegenheid een niet-redelijk oordeel voorafgaat over de ziel en de zielsgesteldheid van dengene tegenover wien men staat. Dat is heel anders bij de schaamte. Daar staat men niet tegenover een persoon, maar tegenover een feit in verband met een persoon; tegenover het feit dat men iets moet openbaren, dat men niet wenscht te openbaren, of dat men een ander iets ziet openbaren dat hij, naar men voelt, voor zich had moeten houden.

* * *

De fout, die Hohenemser, Stern en Grau maken wordt ook in omgekeerde richting gemaakt: men noemt verlegenheid, wat schaamte is. Rousseau verhaalt, dat hij in een Parijsch koffiehuis een officier zag, die met luide stem verslag deed van een voorval, waarbij hij, naar hij beweerde aanwezig en betrokken was geweest. Rousseau nu wist, dat die man een brutale pocher en leugenaar moest zijn, want hij had zelf dat voorval meegemaakt. Hij trok zich dat zoo aan, dat hij als een dief het koffiehuis uitsloop. Dugas geeft dit geval als verlegenheid — het is duidelijk schaamte, maar over de onbeschaamdheid van een ander!

Sommige meisjes, die mijn vragenlijst invulden en weinig verlegen waren, hielden ook hun schaamte voor verlegenheid:

„Ik ben verschrikkelijk verlegen geweest, toen ik voor het eerst door een dokter onderzocht moest worden en mij voor hem moest uitkleeden.”

Andere jonge mensen onderscheiden scherper. Een jongen deelde mij mede:

„Als ik op school in de waterplaats kom, en daar zijn ook andere leerlingen, dan kan ik onmogelijk mijn blaas ledigen. Ja, als ik met mijn broertje wandel, dan ga ik zoo ver mogelijk het hout in, als ik die behoefte heb, en dan voel ik me nog niet op mijn gemak. Maar dit is natuurlijk alles geen verlegenheid, dit is een soort schaamte.”

Doch niet alleen in psychologische analyse onbedreven meisjes, ook Hellpach heeft die fout gemaakt in zijn verhandeling. Het lispelen of zacht zuchten van het jawoord van het meisje, dat ten huwelijk gevraagd wordt, noemt hij verlegenheid! Maar als bij den jongen man het hooge woord er uit is, dan triomfeert het meisje. Ze heeft gewacht, het mocht van haar niet uitgaan en het is toch gekomen, toch gelukt! Liefde en — schaamte om die liefde te bekennen (dat is immers de maagd verboden!) strijden om den voorrang, en ze „lispelt nauw hoorbaar”: Ja. Maar dan is ze niet verlegen. Een verlegen meisje zegt neen, en ook, een meisje dat neen moet zeggen kan verlegen worden.

Hellpach vergist zich, als hij denkt, dat verlegenheid een vrouw aantrekkelijk maakt in de oogen van een man. Een verlegen vrouw maakt den omgang moeilijk, de man voelt zich tegenover haar niet op zijn gemak. Maar schaamachtigheid is vooral bij het jonge meisje, van groote bekoring. Hellpach had zich ook zijn moeite om de gedragingen en lokmiddelen van de publieke vrouwen tot in kleinigheden te bestudeeren, kunnen besparen. Deze vrouwen zijn niet verlegen, maar uiterst brutaal, en als ze, om mannen te trekken het-onschuldige-meisje-spelen, dat bootsen ze de schaamte, niet de verlegenheid na.

* * *

Zooals iemand in de verlegenheid bang kan worden, zoo is het ook mogelijk, dat verlegenheid en schaamte samentreffen. De mogelijkheid van „gemengde gevoelens” wil ik geenszins

loochenen. Maar zooals men verlegen kan zijn zonder vrees, kan men ook verlegen zijn zonder schaamte. Want verlegenheid is geen vrees, is geen schaamte, is ook geen combinatie van beide. Verlegenheid is verlegenheid.

§ 4 - HET WEZEN VAN DE VERLEGENHEID

Tot zooverre hebben wij de verlegenheid een gemoedsbeweging, een affekt genoemd. We kunnen daarbij blijven, mits we bedenken, dat ze nog iets meer is, n.l. het bewustzijn van een aangeboren reactiewijze, van een instinct. Ze is ook in dit opzicht te vergelijken met de vrees. Gratiolet¹⁾ verhaalt van een hondje, dat nog nooit een wolf gezien had, en dat toch, toen men het aan een stukje wolfsvacht liet snuffelen, in een onbeschrijflijken angst geraakte. Zulke verhalen komen wel eens in wetenschappelijke boeken en blijken later waardelooze anekdoten te zijn. Maar aan dit geloof ik onvoorwaardelijk, omdat ik in mijn jeugd een dergelijk voorval heb bijgewoond. Een berenleider kwam (zonder beren) de werf van een boer op. De boer waarschuwde voor zijn hond, een groote, kwaadaardige rekel. De berenleider lachte en verzocht, dien hond op hem los te laten. Woedend vloog het dier op den man toe — en kroop toen, met den buik op den grond, bibberend, met den staart tusschen de achterpooten om hem heen.

Deze voorbeelden leeren ons tweeërlei.

Ten eerste: dat het niet de ervaring is, niet het hebben leeren onderscheiden van wat al of niet gevaarlijk is, dat de vrees veroorzaakt, m. a. w. dat ze een aangeboren reactiewijze, een instinct is. Wil iemand beweren, dat ze wel door ervaring, maar door die van voorgeslachten is ontstaan, dan heeft hij de mogelijkheid der erfelijkheid van verworven eigenschappen te bewijzen, en dan nog, dat in dit geval ervaring erfelijk is geworden. Zoolang dat niet gelukt is, moet de psycholoog er over zwijgen.

Ten tweede: dat het zoogenaamde voorwerp van de vrees, het eigenlijke voorwerp niet is, maar dat het eigenlijke voorwerp een onbekende werking is.

Men is in dit opzicht — en onder men reken ik de talrijke

¹⁾ Aangehaald bij Ribot, *Psychologie des Sentiments*, blz. 218.

psychologen, die over vrees hebben geschreven — het slachtoffer van het taalgebruik. Als een meisje, dat 's avonds over de straat gaat, onder een lantaarn een man ziet staan, en plotseling haar stap verhaast, dan zal zij straks zeggen: „ik was bang van dien man”. Toch is ze niet bang geweest van de waargenomen gedaante, maar voor iets, dat van die gedaante zou kunnen uitgaan en haar kwaad doen. We zeggen: dingen te vreezen, maar we vreezen: daden of werkingen, die met die dingen, in ieder geval met het waargenomene (donkerheid, vreemd geluid) in verband staan. Het hondje was niet zoo bang voor het stukje vacht, maar voor den aanval van een wolf. Weliswaar wist dat hondje het niet; en het bange meisje heeft zich op het oogenblik, dat ze den bedelaar zag staan evenmin afgevraagd, wat het eigenlijke voorwerp van haar vrees was. Ze kan aan haar mededeeling toevoegen: ik was bang, dat hij mij iets zou doen.

De vrees gaat bij den mensch niet buiten het bewustzijn om, maar wel, oorspronkelijk, buiten het verstand en buiten alle weten om. Zij is, als alle instincten blind, onmotiveerbaar, heeft ongetwijfeld een doel, of een bedoeling, maar men is zich daarvan niet bewust¹⁾, evenmin als de jonge koekoek, die tegen het einde van Augustus zijn geboorteland, waar hij overvloed van voedsel heeft, verlaat om naar het Zuiden te vliegen, weet waarom hij heengaat en waarheen.²⁾

De vrees dus, dit meen ik nu wel aangetoond te hebben, gaat als alle instincten boven de ervaring uit, en moet juist daardoor onder de instincten worden gerangschikt. Ze ontstaat wel gewoonlijk naar aanleiding van een waarneming; en datgene, waarin zij daarboven uitgaat, datgene waarin op volkomen geheimzinnige wijze een iets wordt vastgesteld, dat vreeswekkend is, zou men een kosmisch gevoel kunnen voemen, zij het dan van anderen aard als de „cosmic emotion” waaronder James de religieusmystieke belevingen verstaat.

Instincten mogen oorspronkelijk blind zijn, ze blijven het niet, maar wijzigen zich onder den invloed der ervaring. Iemand leert onbevreesd zijn voor wat hem vroeger instinctieve vrees heeft ingeboezemd; hij leert allerlei vreezen, dat het instinct hem nooit

¹⁾ In overeenstemming met wat Groos meent: „Die Handlungen der Tiere und Menschen sind soweit instinktiv, als sie.... ohne Motivierung durch Zweckvorstellungen veranlaszt werden.” (Die Spiele der Tiere 1907, blz. 62).

²⁾ Vgl. Kurt Gräser, Der Zug der Vögel, 1911.

als vreeswekkend getoond had. Waarmee niet gezegd is, dat de rol van dit instinct in het leven van den volwassene uitgespeeld is. Ik ben integendeel van overtuiging, dat die veel grooter blijft, dan gewoonlijk wordt aangenomen. Zoo zegt men wel, dat de levendige verbeelding vrees veroorzaakt. (Ribot: *Chez beaucoup de gens l'absence de peur n'est qu'une absence d'imagination*).¹⁾ Naar mijn ervaring is het andersom. Instictieve vrees zet de verbeelding aan het werk; menschen met de levendigste fantasie maken zich geen schrikbeelden, als ze niet een sterk vrees-instinct hebben.

Verdere analyse van de vrees ligt hier niet op mijn weg: het is mij alleen om de parallel tot de verlegenheid te doen.

Ik begon met ook de verlegenheid een instinct te noemen. Dat ik daartoe het recht heb, springt niet zoo duidelijk in het oog als bij de vrees. Vooreerst al, omdat ze zich later openbaart dan deze. Dit zegt natuurlijk nog niets; een aangeboren eigenschap behoeft niet al bij de geboorte zich te openbaren. De instincten van het geslachtsleven komen meestal pas na het tiende tot veertiende jaar in werking. Dat verlegenheid een instinct is, kan men het beste opmerken bij een eerste, spontane, nog niet door bevangenheid voorafgegane aanval. Juist doordat het kind niet zoo heel klein meer is bij den eersten aanval is die zoo vaak en zoo duidelijk waar te nemen. Op eens merkt men bijv. dat het anders zoo vrije, levendige kind stil wordt als er een vreemde komt en duidelijk verlegener wordt, naar mate die vreemde meer aandacht aan hem geeft. Darwin was een week op reis geweest en ontdekte bij zijn thuiskomst, dat zijn kind van twee jaar en drie maanden voor het eerst eenige verlegenheid toonde, en nog wel tegenover zijn vader.

Ik heb een klein meisje gekend, dat ongelooflijk vrij en bij de hand was, en dat voor het eerst hevige verlegenheid vertoonde, toen het op vijfjarigen leeftijd naar school werd gebracht.

Zulke aanvallen zijn onmotiveerbaar. De onderwijzeres was poeslief tegen het laatstgenoemde meisje, sprak het toe in die suikerzoete namaak-kindertaal, waaraan de jeugd weliswaar het land heeft, maar die toch onmiskenbaar vriendelijke bedoelingen verraadt. En toch werd het bijdehandje overvallen door een verlegenheid, waartoe geen enkele ervaring haar het recht

¹⁾ Ribot, *Psychologie des Sentiments*, blz. 219.

gaf; een verlegenheid, even onredelijk als de vrees voor het stukje wolfsvet van het hondje van Gratiolet. Geen ervaring leerde haar dat; integendeel toen ze de schooljuffrouw eenmaal kende, toen de ervaring er was, kwam er nooit meer verlegenheid.

We hebben hier dus duidelijk te doen met een onmotiveerbare, boven en buiten de ervaring staande, een aangeboren reactiewijze — met een instinct.

Het object van dit instinct is de andere persoon, bij voorkeur een andere persoon, die aan het subject opmerkzaamheid schenkt, het aankijkt en toespreekt. Dit is op zichzelf nog niet voldoende: de eene persoon verwekt de verlegenheid wel, de andere niet, en dat hangt weer af van het niet-verstandelijke oordeel, dat er over de andere persoon wordt geveld.

Hier moeten we niet gaan dwalen. Ook de vrees kent zoo'n voorafgaand oordeel, maar dat heeft dan betrekking op de mogelijkheid van gevaar. Het verlegenheidsoordeel heeft niets met gevaar te maken, ja het gaat zelfs niet over handelingen, die van de andere persoon verwacht worden — want die kunnen alleen vrees verwekken. Het oordeel gaat over het wezen van de andere persoon.

In vrees ligt onzekerheid, in verlegenheid ook. Maar de onzekerheid van de verlegenheid ligt hierin, dat men verwacht tegenover een bepaalde persoon zichzelf niet te kunnen handhaven, zich zoo te zullen gedragen, dat men zich vernederd gevoelt.

De verlegenheid ontstaat dus naar aanleiding van de waarneming van een bepaalde persoon, maar op grond van een oordeel, dat boven die waarneming uitgaat. Dat geheimzinnige oordeel nu is niet, als bij de vrees, een kosmisch gevoel, het is een bliksemsnel zich invoelen in den geest van de vreemde persoon.

Adler noemt de „Einführung” een „kosmisches Gefühl”, maar kent dan ook een meisje, dat haar pop als een levend kindje behandelt, Einführung toe. Aangezien er aan het doode ding niets in te voelen is, heeft men hier alleen met fantazie te maken.

Het is niet moeilijk, hier te onderscheiden. Maar een andere vraag, die onder de oogen gezien moet worden, is deze, of ik inderdaad het recht heb te zeggen, dat de invoeling boven de waarneming uitgaat.

* * *

Häberlin, op wiens standpunt ik mij in dezen stel, spreekt van Deutung. De inhoud van deze is iets, „was über wahr und falsch in theoretischen^m Sinn erhaben ist, da es nicht durch primäre Erfahrung (Wahrnehmung) geprüft werden kann. Das Urteil geht über die Erkenntnismöglichkeit hinaus und ist insofern transzendent.”

Ik kan ook verwijzen naar een uitspraak van Dr. A. A. Grünbaum:

„Die adäquate vollerefüllte Stellungnahme gegenüber einer Persönlichkeit hat immer einen arationalen Charakter. Sie geschieht nicht auf Grund eines einzelnen Erkenntniskriteriums, auch nicht auf Grund der Summe solcher Kriterien. Die Stellungnahme zu einer Persönlichkeit, die dieser gerecht ist, hat etwas an sich von der wertfreien Konstatierung des Wirkungsgrades der Person und etwas von der Bewertung der rein geistigen oder vitalen Qualitäten der Person, ungetrübt durch das Wissen, um irgendwelche Auswirkung dieser Qualitäten nach aussen.”

Ik zou kunnen volstaan met deze verwijzingen ware het niet, dat een geheel andere theorie, die van Max Scheler, vrij veel waardeering heeft gevonden. Met deze wil ik mij dus in het kort bezig houden.

In het middelpunt van Schelers beschouwingen staat de meening, dat er oorspronkelijk geen verschil bestaat tusschen eigen en vreemde belevingen, dus een ongedifferentieerdheid van den „Erlebnisstrom”. Deze meening dient bij hem als bewijs, maar mag eerst wel degelijk zelf gerechtvaardigd worden. Hierin is m. i. Scheler niet geslaagd. Hij zegt, dat het jonge kind eigen en vreemde belevingen nog niet onderscheidt. Maar de waarneming van de zeer jonge zuigeling leert, dat het kind stelling neemt tegenover de menschen uit zijn omgeving. Het tracht zijn zin door te drijven, het behandelt den een met sympathie, terwijl de ander afkeer of vrees inboezemt. Dit alles lijkt meer op een ontwakende, zich in het begin harer ontwikkeling bevindende persoonlijkheid, dan op een ongescheiden stukje geest met een eigen lichaam! Het sterkste meent Scheler te staan met zijn verwijzing naar de „primitieve” volken. Daar denkt immers de gemeenschap, niet het individu, zooals Lévy-Brühl heeft uiteengezet. Maar deze opvatting is niet meer dan een sprookje¹⁾.

¹⁾ Mijn meening dienaangaande heb ik uiteengezet in het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Batavia, jg. 1931.

Schelers bewering is dus onhoudbaar. Onbewijsbaar wordt daarmede zijn meening, dat het eigen ik zich slechts door den toestand zijns lichaams bewust wordt. Scheler zelf zegt trouwens, dat we zieletoestanden van anderen kunnen waarnemen, niet beleven. Dit feit sluit besef van onderscheid tusschen eigen en vreemd in, en eenheid van beleven uit.

Het waarnemen van een ander is bij Scheler de aanschouwing van een enkelvoudig, niet in een lichamelijk en een psychisch ik gescheiden geheel. Dit lijkt tot op zekere hoogte juist, maar is het toch niet. Hij zegt, dat de uitdrukkingsbewegingen het bestaan van een vreemd, bezielde iets veronderstellen. Neen, het feit, dat wij, ja dat reeds de zeer jonge zuigeling bepaalde bewegingen als uitdrukkingsbewegingen herkent, bewijst dat aan die herkenning, naar aanleiding van de waarneming, maar boven die waarneming uitgaande, voorafgegaan is de invoeling, de „transzender Akt” van Häberlin.

Nu heeft Scheler weer gelijk met te zeggen, dat dit een blind geloof is, en dat daarmede wel gezegd is hoe het toegaat, maar niet, wat ons recht geeft het vreemde ik aan te nemen. Evenwel, dat recht nemen wij, van onze geboorte af aan!

Ten slotte getuigt tegen Scheler het bestaan van de telepathie. Dit behoeft voor wie ze uit eigen ervaring kent, niet bewezen te worden; voor wie ze niet uit ervaring kent zijn m. i. de proeven van Heymans en Wiersma overtuigend. Voor mij is overigens de telepathie, als bijzonder geval van de invoeling, n.l. geheel los van zintuigelijke waarneming, niet wonderbaarlijker dan de invoeling zelve, en alleen zeldzaam als ze zeer nauwkeurige kennis geeft van het vreemde zieleleven.

Verlegenheid vooronderstelt het besef van onderscheid tusschen de eigen en de vreemde persoon, benevens de invoeling in die vreemde. Komt de ervaring, wordt de vreemde een bekende andere, dan vervalt, zoals wij hebben gezien, de verlegenheid; maar alleen voor zoover de ervaring bekendheid met de andere heeft opgeleverd. Zoo kan iemands meerdere, dien hij in zijn werk en daardoor in allerlei sterkten en zwakheden kent, hem, omdat die meerdere buiten het werk een vreemde is gebleven, in sommige omstandigheden verlegen maken; men kan verlegen zijn een meisje ten huwelijk te vragen, dat men van kindsbeen af gekend heeft.

* * *

Aangezien de verlegenheid een instinct is, en aangezien ze alleen van mensch tot mensch bestaat, is ze een sociaal instinct.

Aangezien ze bij dieren niet voorkomt, is ze een uitsluitend menschelijk sociaal instinct.

Het verschil met de vrees komt nu wel heel duidelijk naar voren: vrees is geen sociaal instinct, en komt ook bij dieren voor. Ik sluit mij dus bij James en andere schrijvers aan, die alleen-menschelijke instincten onderkend hebben. Toch kan ik niet met James meegaan, als hij zegt, dat de mensch alle instincten heeft, die de dieren hebben, benevens nog vele andere. Hebben wij dan het broedinstinct, dat de meeste vogels hebben? Ieder dier heeft zijn eigen instincten, en de mensch heeft de zijne, die men deels wel, deels niet bij sommige dieren kan aantreffen.

Ieder, die niet opzettelijk de werkelijkheid geweld wil aandoen, door alle instincten tot verschijningen te verklaren van een enkel instinct (bijv. dat van zelfbehoud, of van de voortplanting), zal met deze uitspraak kunnen meegaan. Maar toch rijst ook dan nog voor wie aan een ouderwetsche, evolutionistisch denkende biologie vast zit, een bezwaar ten opzichte van de verlegenheid. Deze toch ontstaat, zooals wij zagen, bij onzekerheid over eigen houding, bij de verwachting, vernederd te zullen worden.

Vernederd worden echter is een term, die in de biologie niet thuis hoort. Een dier kan niet vernederd worden, een mensch wel. Men kan de dieren allerlei instincten toekennen en komt er daardoor zoo licht toe den mensch alleen dezelfde soort instincten toe te willen kennen; instincten n.l. die alleen betrekking hebben op het dierlijke leven van den mensch. De verlegenheid is echter alleen bestaanbaar doordat de mensch een wezen is van eigen aard, met een bij dien aard behoorend geestelijk leven — en instincten, die op zijn bestaan als hoogste geestelijke schepsel betrekking hebben.

Vernederd kan alleen een schepsel worden, dat gevoel van eigen waarde, dat eigen waardigheid bezit. Men zou dus de verlegenheid kunnen definieeren als de aangeboren reactiewijze op het gevaar van krenking van het gevoel van eigenwaarde.

* * *

Dat verlegenheid iets te maken heeft met gevoel van eigenwaarde heeft, zooals we later zullen zien, reeds Darwin gevoeld. Dat reeds het zeer kleine kind dit gevoel kent, heb ik niet het eerst ontdekt. Stern o. a., heeft het waargenomen en beschreven¹⁾ en ieder, die kinderen nauwlettend heeft gadeslagen is er mede bekend. Dit belet niet, dat men het vreemd kan vinden de verlegenheid met het gevoel van eigenwaarde in verband te brengen. Wijst ze, zoo spreekt de publieke meening, niet veel eer op een gevoel van minderwaardigheid? Deze meening van Jan en Alleman is van Adler afkomstig en aangezien hij als psycholoog in de mode is, moet ik wel notitie van hem nemen, hetgeen in dit geval wil zeggen, hem bestrijden, al gaat bijna al wat hij verkondigt buiten mijn argumentatie om. Ik volg hier zijn opvattingen in het boek Menschenkenntnis neergelegd.

Adler heeft ontdekt, dat het gevoel van minderwaardigheid algemeen voorkomt en van overwegend belang is voor het leven en voor de karaktervorming. Om hem recht te doen, moet ik eerst zijn term door een anderen vervangen. Minderwaardigheid bij menschen is een ethisch begrip, gelijkbeduidend met: zedelijk onwaardig. Dit nu is zeer zeldzaam: zondebesef is er eer te weinig dan te veel, maar zoo sterk zondebesef, dat men zich minderwaardig voelt, komt alleen bij melancholieën voor, waarmede de godsdienstwaanzin wel begint en vaak ook door zelfmoord mee eindigt. Maar Adler bedoelt dit ook niet. Hij bedoelt, dat de mensch zich zwak voelt, de mindere van wat hem omringt. Minderheidsbesef, of zooals men in Engeland zegt: inferiority complex, is dus een beter woord. Nu lijkt het, of ik hiermede volstaan kan. Minderheidsbesef, d. w. z. de wetenschap, dat men tegenover bepaalde menschen of natuurkrachten etc. de zwakkere is, kan natuurlijk zeer goed samengaan met gevoel van eigenwaarde. Maar het minderheidsgevoel, waarover Adler voortdurend spreekt, is een algemeen gevoel van kleinheid, van in alle opzichten te kort schieten. Als dit nu zoo algemeen was, als Adler denkt, dan bestond er geen verlegenheid. Want vernederd kan alleen hij worden, die zich zelf hoog voelt, zijn waardigheid beseft. Maar bij den mensch, in ieder geval in de jeugd, is verlegenheid de regel, derhalve moet dat gevoel van algemeene ontoereikendheid de uitzondering zijn. Adler heeft dit gevoel

¹⁾ Psychologie der fr. Kindheit, blz. 442.

ook eigenlijk niet ontdekt, hij heeft het uitgevonden. Voor hem heeft nooit iemand er erg in gehad. Hij heeft wel getracht te bewijzen, dat en waarom dit gevoel bij den mensch aanwezig moet zijn. Van het standpunt der natuur beschouwd, zoo redeneert hij, is een mensch een minderwaardig wezen. De moeilijke baring¹⁾ en de ziekten der zuigelingen moeten dat bewijzen. „Aber diese Minderwertigkeit, die ihm anhaftet, die ihm als ein Gefühl des Verkürztseins und der Unsicherheit zum Bewusstsein kommt” werkt als een voortdurende prikkel om die nadeelen te boven te komen. Zoo ontstond dus de menschenlijke samenleving en alles wat er uit voortvloeit, daaruit ontstond ook de wil. „Jedes Wollen rechnet mit dem Gefühl der Minderwertigkeit.”

Volkomen in strijd met deze fantasie is een voorafgaande opmerking van Adler: „Denn vor den Einzelleben der Menschen war die Gesellschaft.” Het laatste is natuurlijk juist. Als ergens op de wereld op menschen gelijkende wezens werden aangetroffen, die eenzaam, bijv. als beren, leefden, dan zouden dat geen menschen zijn. Verder is het niet waar, dat de menschen tegenover de natuur zoo zeer hun minderheid voelen. Het zou ook al zeer zonderling zijn: de veroveraar van de aarde, die alle dieren aan zich onderwerpt, de planten en de doode dingen als hulpmiddelen gebruikt en als werktuigen, die . . . zich voortdurend pijnlijk van zijn zwakheid bewust is! Maar zwakheid is ook niet een eigenschap, het is een relatie. Men is alleen zwak met betrekking tot iets anders. En daarbij rekent voor den mensch, die een geestelijk wezen is, niet in de eerste plaats het materieele, het lichamelijke, maar de geest. Een klein Javaansch jongetje van acht jaar, dat een karbauw hoedt, zal men niet licht tot de sterken der aarde rekenen. Maar hij voelt zich als mensch, en dus verre verheven boven het kolossale beest, dat hij regeert! Ook lichamenlijk gebrekkigen plegen niet aan het Adlersche gevoel te lijden; dat blijkt zoo duidelijk als ze om hun gebrek achteruitgezeten worden. Dan is hun gevoel van eigenwaarde gekwetst. Zelfs verstandelijke achterlijkheid, die met fijn gevoel kan samengaan, is geen beletsel. De kinderen, die om hun achterlijkheid op de gewone school niet gehandhaafd kunnen worden en bij

¹⁾ Adler weet blijkbaar niet dat bij de meeste vrouwen op aarde de baring volstrekt niet moeilijker is dan bij de meeste zoogdieren.

het hoofd van een school voor buitengewoon onderwijs worden gebracht, zijn bij die eerste kennismaking uiterst verlegen, in de verwachting van de vernedering. Blijft die uit, dan verdwijnt ook de verlegenheid tegenover het hoofd der school.

Overigens heeft de menschenkennis van vele eeuwen, tot op dezen dag bij de jeugd als regel meer overmoed en zelfoverschatting dan een verlamdend gevoel van zwakheid onderkend. Dat laatste komt alleen als ziekelijke uitzondering voor, bijv. doordat in de opvoeding aan de waardigheid van het kind jarenlang geweld is gedaan. Deze mogelijke invloed van de opvoeding heeft Adler ongetwijfeld goed gezien, en hij komt vaak tot juiste paedagogische opvattingen ondanks zijn onbewijsbare theorie.

* * *

Dat de verlegenheid een instinct is, dat betrekking heeft op het gevoel van eigenwaarde, en niet minder op het daarmee samenhangende besef van eigen waardigheid oftewel de in de houding ¹⁾ naar buiten, tegenover den medemensch uitgedrukte waarde, is voor de gevallen, die ik beschreven of genoemd heb, nu gemakkelijk na te gaan. Tegenover meerderen, en daaronder vallen voor het kind ook de meeste ouderen, en vreemden kan het behouden van zijn waardigheid vanzelf moeite geven. Bepaalde bezigheden onder het oog van anderen verricht, of bepaalde situaties kunnen volwassenen nog eer dan kinderen verlegen maken, doordat ze met hun waardigheid niet overeenkomen. Ik herinner me, hoe verlegen ik was, toen ik als jong soldaat mee de straat over moest achter een handwagen vol patroonkisten!

Het niet met een pakje durven lopen en dergelijke verschijnselen, behooren hier toe. Bepaalde situaties: hoe voelt een deftig man zich, als onder groote vroolijkheid van de toeschouwers zijn hoed afwaait? Sommigen laten die hoed liever wegwaaien, dan zich nog bespottelijker te maken door hem na te lopen. Tegenover het andere geslacht voelt men zich, vooral als men jong is, zoo niet als candidaat-echtgenoot, dan toch als in principe waardig het te zijn. Vandaar dat de verlegenheid het meest tegenover zoo een lid van de andere sexe optreedt, dat men waard acht, begeerd te worden. Zou op vriendelijkheid een dui-

¹⁾ Houding in den ruimsten zin van het woord.

delijke afwijzing volgen, dan zou dat een diepgevoelde vernedering zijn.

Menschen, vooral jonge mensen, van buiten zijn in de stad spoedig verlegen. Zij hebben dikwijls weinig omgang gehad, vele soorten mensen in de stad zijn hun vreemd. Daarbij komt dan nog, dat men niet zeker is van de „stadsche” manieren. Een dergelijke verlegenheid, die berust op het niet zeker zijn van de goede vormen, treft veelal den uit eenvoudige kringen voortgekome, die zich later in een deftig milieu moet bewegen.

Iets moeilijker is het, zich in te denken in de zoogenaamde valsche schaamte. Sommige leerlingen worden op school verlegen, als ze er niet zeker van zijn of ze hun les wel hebben geleerd. Anderen echter juist als ze buitengewoon veel zorg aan hun werk hebben besteed. Een H. B. S. leerling schrijft mij: „Ik ben van Duitsche afkomst en ken veel beter Duitsch dan een van mijn medeleerlingen, ook al, doordat ik het thuis altijd spreek. Ook doe ik erg mijn best op die taal. Maar als de Duitsche leeraar mij een beurt geeft, dan loop ik altijd gevaar verlegen te worden. Dat kunt u wel begrijpen, het zou voor mij zoo'n groote vernedering zijn te kort te schieten, veel meer dan voor de andere jongens.”

Deze jongeman geeft ons inderdaad de oplossing. Ook valsche schaamte berust op het gevaar van krenking van het gevoel van eigenwaarde.

Günther het zoontje van Stern¹⁾, 1 jaar en 3½ maand oud, leert loopen.

„Von den ersten Laufbemühungen bis zum wirklichen Alleinlaufen hat es ziemlich lange gedauert. Kürzlich nun begann er, wenn er sich unbemerkt glaubte, d. h., wenn sich niemand um ihn kümmerte, sich von Tischen oder Stühlen loszulassen und vorwärtszulaufen.”

Het zelfde geval. Dit kind; zoo klein het is, waagt er zich niet aan bespot te worden, of ten minste zich door zijn gebrekkige alleenloopen bespottelijk te maken. Het wil zijn waardigheid bewaren. Als er volkomen zekerheid is, zal het niet zoo licht meer verlegen zijn.

Bij de valsche schaamte hoort ook de verlegenheid bij lof, die bij het kind aanmerkelijk later optreedt. Het is moeilijk, zelfs

¹⁾ t. a. p. 442.

voor een volwassene, een waardige houding aan te nemen, als men geprezen wordt. Vandaar ook, dat het voor velen zoo onaangenaam is; ja dat het haast tot de slechte manieren behoort iemand in het gezicht te prijzen. Zoodra het kind gaat voelen, dat kinderlijke, uitbundige blijdschap over lof de waardigheid in gevaar brengt, wordt het er verlegen onder. Wij komen hierop nog terug.

* * *

Verlegenheid tegenover minderen komt ook in bepaalde gevallen voor en is volstrekt niet zeldzaam. James vertelt, dat Annie Besant, de vrijmoedige spreekster op vergaderingen, haar dienstboden geen aanmerking dorst te maken. Velen durven menschen in hun dienst niet zelf het ontslag aan te zeggen.

Deze verlegenheid kan hierin gelegen zijn, dat men zich niet wenscht bloot te stellen aan de grofheden, waarmede onbeschaafde menschen soms een aanmerking of een onaangename mededeeling beantwoorden. Er kan ook nog iets anders achter zitten, n.l. de vrees iemand te beledigen.

Een arts vertelde eens aan Darwin, dat hij tegelijkertijd de geneesheer en de reisgenoot was geweest van een jongen rijken hertog. Als deze hertog hem zijn honorarium uitbetaalde, bloosde hij als een jong meisje. Toch, zegt Darwin terecht, zal deze jonge man stellig niet verlegen geweest zijn, als hij een koopman zijn rekening betaalde. — Neen, want er was nog een andere dan een zakelijke verhouding tusschen den hertog en zijn dokter, daar was nog een vriendschap, die niet betaald kan worden en de hertog bloosde al bij de gedachte, dat zijn vriend mocht denken, betaald te worden, als de arts betaald werd.

Menige schuldeischer is verlegen, als hij vragen moet om het geld, dat hem toekomt, vooral als hij weet, dat de schuldenaar arm is.

In deze gevallen verwacht dus de verlegene, dat hij een voor zijn gevoel van eigenwaarde onduldbare houding zou aannemen, als hij door zijn daden of zijn woorden het gevoel van eigenwaarde van een ander zou krenken.

Bij jonge menschen komt dit zeker niet minder voor dan bij oudere.

„Wij jongens gaan wel eens langs een drukke straat wandelen om, zooals wij het noemen, de meisjes te bezichtigen. Als nu een van ons te ver gaat, en bijv. een meisje, dat hij in het geheel niet kent, groet, dan wordt ik doodelijk verlegen, want ik ben bang, dat het meisje beledigd zal zijn. Ik word dan knorrig en trek mij terug.”

Dit is een greep uit vele. Met opzet heb ik naar deze soort van verlegenheid in mijn enquête niet gevraagd; alle gevallen zijn mij uit eigen beweging medegedeeld.

In deze verlegenheid komt een groote fijngevoeligheid tot uiting, een teerheid van ethisch besef, die vele menschen hun leven lang vreemd blijft. Wij hebben hier te doen, zooals Beets het gezegd heeft, met „dien kieschen terughoudenden schroom, die even bang is om te beledigen als om beledigd te worden; . . . die zachte humaniteit, die men nog veel beter van zijn moeder kan overnemen, dan uit de klassieke literatuur halen.”¹⁾

¹⁾ Hildebrandt, Camera Obscura; Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout, 2de blz.

T W E E D E H O O F D S T U K

ALLERLEI INVLOEDEN

Nu het verschijnsel beschreven en bepaald is, wordt het mogelijk allerlei omstandigheden, die op het voorkomen van verlegenheid invloed uitoefenen nader te beschouwen en in haar invloed te begrijpen. Met voorbijgaan van wat in volgende hoofdstukken afzonderlijk wordt behandeld, bepaal ik mij hier tot: 1. het sexueele leven en het geslacht; 2. lichaamsgebreken, zielsgebreken, werkkring; 3. karakter.

§ 1 - HET SEXUEELE LEVEN EN HET GESLACHT

Uit het besef van geslachtsverschil ontstaat, zooals wij zagen, al heel vroeg verlegenheid. Deze blijft dan, soms het geheele leven door, een rol spelen in het sexueele leven. Ik heb in het vorige hoofdstuk getracht dit onder woorden te brengen door te zeggen, dat men zich in principe als een mogelijke huwelijks-candidaat beschouwt tegenover het lid van het andere geslacht, waarvoor men verlegen wordt, en aldus beproefd het begrijpelijk te maken, waarom men het eerst en het meest verlegen wordt tegenover personen van de andere sexe, die men aantrekkelijk vindt, en waarom de meeste jongelieden bijv. tegenover getrouwde vrouwen niet verlegen zijn. Ik heb hiermede natuurlijk niet bedoeld te beweren, dat ook maar een enkele verlegene (om van de kleine kinderen te zwijgen) dergelijke overwegingen bewust liet gelden, doch alleen achteraf in woorden verstandelijk begrijpelijk te maken hoe men met het blinde, d. i. niet-rationeele, instinct te werk gaat.

De soort verlegenheid, die ik in het vorige hoofdstuk het laatste beschreven heb, n.l. die welke ontstaat bij het gevaar een ander te krenken komt op dit gebied veel voor. Het verhaal van den jongen, die meeding om de meisjes te „bezichtigen” wijst er al op. Een man, die zich nogal eens met publieke vrouwen heeft afgegeven, vertelde mij, dat hij, als hij er een aansprak, altijd

aarzelde om haar het oneerbare voorstel te doen, dat zij verwachtte, en dat hij het altijd pijnlijk is blijven vinden, haar het „loon” uit te betalen. Dergelijke gevoelens hebben het al menigen jongen man onmogelijk gemaakt, om zooals hij zich voorgenomen had, met een dergelijke vrouw mede te gaan.

Freudianen zouden deze feiten aanleiding kunnen geven, om de geheele verlegenheid tot het sexueele instinct te rekenen. Nu ligt het niet op mijn weg, op dergelijke opvattingen uitvoerig in te gaan. Iemand, die uitgaat van den mensch als persoon, en die de psychische verschijnselen opvat als handelingen van de persoon, die uit het persoonsbewustzijn gekend en begrepen moeten worden, verschilt zoo hemelsbreed in principe van Freud en de zijnen, dat een polemieek onmogelijk is. Toch kan ik niet laten te wijzen op de onmogelijkheid van de hierboven aangeduide consequentie van het pansexualisme.

De verlegenheid n.l. is duidelijk een belemmering voor de uitingen van het sexueele instinct! Een belemmering die dus bij dat laatstgenoemde instinct niet hoort, bij de dieren onbekend is, en die alleen mogelijk is, doordat de persoon, het geestelijke wezen, zich weet, niet alleen tegenover iemand van het andere geslacht, maar ook tegenover een andere persoon, een ander geestelijk wezen; doordat die persoon niet alleen eigen sexueelen aandrang wil uitleven, maar tegelijk, en vaak daarboven, eigen waardigheid wil handhaven, en — de waardigheid van de andere persoon ontzien.

Hieruit volgt, dat er geen plaats is voor verlegenheid, als men tegenover het lid van de andere sexe zich niet voelt als staande voor een persoon, doch alleen als voor het object van de sexueele begeerten. Ik heb reeds melding gemaakt van een Arabische jongeling, die verlegen kon zijn voor mannen, maar nooit ofte nimmer voor vrouwen. Nu is er zeker geen volk, waarbij het geslachtsgenot zoozeer het middelpunt van het heele leven is, als bij het Arabische, en hoewel het natuurlijk geenszins aangaat, alle Arabieren over een kam te scheren, en nog minder (zooals velen geneigd zijn) den Islam voor dit verschijnsel verantwoordelijk te stellen, zoo is toch ten opzichte van dezen jongen Arabier het vermelde, zeldzame feit een bewijs, dat hij in de vrouw enkel en alleen het sexueele object ziet. Wordt zoo iemand voor een vrouw verlegen, dan is het niet door haar vrouw-zijn, maar bijv. doordat zij zijn meerdere is. Men kan in alle landen hetzelfde

verschijnsel trouwens in eenigszins anderen vorm waarnemen. Mannen uit beschaafden kring, die voor vrouwen uit hun eigen omgeving zeer verlegen zijn, voelen zich volkomen op hun gemak bij vrouwen, die in aanleg en beschaving zoover van hen afstaan, dat ze a. h. w. als geestelijk wezen niet, als sexueel wezen wel in aanmerking komen. Zelfs komt het, hoewel zelden, voor dat vrouwen uit aanzienlijke kringen, die fatsoenlijk of zelfs bloode zijn tegenover beschaafde mannen, zich in het geheim afgeven met mannen van het allergeeringste allooi. Hetzelfde ontbreken van verlegenheid kan ook zijn oorzaak hierin hebben, dat een man de vrouw van zeer lage geboorte niet als vrouw, de vrouw haar mannelijke bedienden niet als man beschouwt; zoodat wat geestelijk veel lager wordt geacht, sexueel in het geheel niet in aanmerking komt.

Hierbij komt natuurlijk nog iets. De te verwachten mogelijkheid van afwijzing, van vernedering, maakt verlegen. Hoe meer men zich zelf beschouwt als gezocht en vereerd voorwerp, dat weet de andere een eer en een genoeg te doen met zich tot hem of haar neder te buigen, hoe minder men de vernedering te vreezen heeft, des te minder kans dat men bevangen en verlegen zal zijn.

Uit deze twee gronden vloeit het dan voort, dat zoo menige jonge man zich liever onder publieke vrouwen begeeft, dan met fatsoenlijke vrouwen omgaat.

Wie, als hij volkomen zeker van zich zelf is, toch nog sterke aarzeling vertoont, die heeft dan meer last van schaamte, voortkomende uit de schroom om over sexueele dingen open te spreken, en uit gewetensbezwaren, dan van verlegenheid. Wat overigens niet zeldzaam is: juist in het sexueele leven gaan schaamte en verlegenheid gaarne samen, en ze zijn in principe alleen daardoor zoo goed te scheiden, doordat sommigen alleen de schaamte, velen alleen de verlegenheid hebben.

Niet verlegen zijn voor vrouwen is dus geen bewijs van homosexualiteit, zooals men weleens beweert. Het is eer andersom. Juist groote verlegenheid kan tot het zich ontwikkelen van deze eigenschap bijdragen. In het volgende hoofdstuk wordt dit nader gezien.

* * *

Van zelf rijst nu de vraag: geldt alles, wat wij aan het verlegen worden hebben opgemerkt voor mannen en vrouwen beide, en in gelijke mate?

Twijfel aangaande het eerste is niet mogelijk: zoowel vrouwen als mannen kunnen verlegen worden. Toch is er wel verschil. De Engelsche schrijver Jerome K. Jerome beweert dat vrouwen nooit verlegen zijn, en hij beschrijft levendig een echtpaar, dat te laat in de kerk komt: de vrouw voorop, rustig, zelfbewust; de man daarachter, vernietigd onder al die monsterende blikken, hopen de, dat de grond onder hem zich zal openen om hem te verslinden. De bewering van Jerome moge overdreven en dus onjuist zijn, zijn voorbeeld is zoo sprekend, zoo uit het dagelijkse leven gegrepen, dat er een waarheid in moet zijn, n.l. dat vrouwen zoo in het algemeen genomen minder verlegen zijn dan mannen. Tenminste, in West-Europa. Bij de Amerikanen (ik kan echter alleen over in Europa en in Azië reizende Amerikanen oordeelen) lijkt het verschil nog grooter. Een mannelijke Amerikaan valt een Europeaan meer op door gebrek aan goede manieren dan door verlegenheid, maar een vrouwelijke maakt in de meeste gevallen den indruk van volkomen brutaliteit. Bij de Javanen en de Soendaneezen zijn de vrouwen meestal verlegener dan de mannen, bij de Menangkabauers lijkt het andersom te zijn. Dit laatste volk valt op door vrijmoedigheid, zooals bekend is, en heeft het matriarchaat. Bij de Chineezzen in Ned.-Indië, zijn, als ik op tientallen gegevens van mijn enquête mag afgaan, de mannen meestal matig verlegen, en de vrouwen vooral in de jeugd zeer verlegen.

Uit al deze verschillen schijnt te blijken, dat er ten opzichte van het instinct geen verschil tusschen man en vrouw is, en dat de ontwikkeling van het instinct eerst de verschillen brengt. Tenzij er aangeboren onderscheid, rasverschil was, zoodat bijv. de Europeesche vrouw dit instinct zwakker had dan de man, en de Javaansche vrouw sterker dan de Javaansche man. Dit is echter uitgesloten: het Javaansche meisje, dat buiten de oud-Javaansche adat opgroeit, is minder verlegen dan de Javaansche jongeling, die in dezelfde omstandigheden verkeert. Hier speelt dus de opvoeding een beslissende rol. Bijzonder sterk komt dit bij de Indische Chineezzen uit. De jongens genieten er tamelijk veel vrijheid, komen van jongsaf met vaders zaken in aanraking, ontmoeten dagelijks veel vreemden, klanten en leveranciers —

de meisjes worden zeer kort gehouden, staan onder zeer strenge tucht van moeder of (nog erger) van grootmoeder, mogen nooit zich vertoonen als er mannenbezoek is, zelfs niet bij een feest. Resultaat: de jongens dikwijls opvallend weinig, de meisjes opvallend sterk verlegen.

De brutaliteit van het Amerikaansche meisje is met de opvoeding en de plaats van de vrouw in de maatschappij al verklaard.

Toch ben ik er niet zeker van of niet de vrouw van nature minder verlegen is dan de man, bij alle volkeren, waarmee ik in aanraking ben geweest. Bij kleine kinderen, waar het instinct nog blind is, om met James te spreken, waar de ervaring het nog niet heeft veranderd, versterkt of verminderd, ziet men, wat mij tot dit vermoeden heeft gebracht: naar mijn ervaring ontmoet men veel meer verlegen kleine jongens dan meisjes, en is de jongensverlegenheid in de eerste jaren sterker. Dat kan nooit anders dan over het algemeen waar zijn; want ik heb genoeg onverlegen kleine jongetjes en ongeloofelijk verlegen kleine meisjes gezien. Maar als men over psychische verschillen tusschen man en vrouw spreekt, kan men alleen van „over het algemeen” spreken.

Dat de vrouw, als niet bepaalde maatschappelijke vormen haar verlegenheid hebben versterkt, minder verlegen is dan de man, staat voor mij vast; zeker na mijn ervaring op Java.

Maar hierop heeft ook nog een anders-zijn van de vrouwelijke ziel, heeft een eigenaardigheid van het vrouwelijke karakter groter invloed, die ik in § 3 van dit hoofdstuk afzonderlijk bespreek.

§ 2 - LICHAAMSGEBREKEN - ZIELSGEBREKEN WERKKRING

Volgens Adler is het algemeene gevoel van „minderwaardigheid” bijzonder sterk bij gebrekkigen of achterlijken. Sproot dus de verlegenheid voort uit dit gevoel, dan zouden zulke menschen veel verlegener moeten zijn dan normalen. Dit echter is volstrekt niet het geval. Ieder, die in dit opzicht eenige ervaring heeft, zal mij toegeven, dat bultenaars, menschen met misvormde voeten of handen volstrekt niet verlegener zijn (ook niet minder verlegen) dan anderen. Toch voelen natuurlijk zulke menschen diep hun gedeeltelijke „minderwaardigheid”. En juist doordat ze niet

het algemeene „minderwaardigheidsgevoel” hebben, dat Adler hun toedicht, maar doordat ze daarnaast hun gevoel van menschelijke eigenwaarde behouden, ontwikkelt zich bij hen het streven, dat Künkel Geltungstrieb heeft genoemd. Deze Trieb bestaat zonder eenigen twijfel, maar is bij algemeen „minderwaardigheidsgevoel” onbestaanbaar, en vloeit juist uit het gevoel van eigenwaarde voort. Alleen hij, die meent iets te bezitten dat meetelt, dat waarde heeft, kan er naar streven dit waardevolle te doen gelden. Op den weg nu van dit streven staat de verlegenheid, die optreedt als de naar buiten zichtbare vorm van deze waarde, de waardigheid, gevaar loopt, als er vernerding en krenking dreigt.

Als dit zoo is, dan is het niet te verwonderen, dat het volstrekt niet de ernst van de afwijking is, die bepaalt of iemand licht verlegen wordt, maar allereerst de sterkte van het instinct. Ik heb menschen gekend, die op krukken sprongen en bij wie ik nooit een spoor van verlegenheid heb kunnen ontdekken. Ik ken ook een jongen man, die een enkelen vinger mist en die doodelijk verlegen wordt, als bij een of andere handeling zijn kleine gebrekkigheid aan den dag komt.

Een van de vragen, die ik pleeg te stellen, is deze: Waaraan schrijft gij het ontstaan van uwe verlegenheid toe? — Dit is een onzinnige vraag, maar waarop ik buitengewoon leerzame antwoorden heb gekregen van menschen, die bij zich zelf een bepaalde oorzaak hadden meenen te ontdekken. Zoo antwoordde bijv. een Javaan van \pm 20 jaar: „mijn verlegenheid is ontstaan, doordat ik een lichaamsgebrek heb, dat niet door de kleeding bedekt wordt. Gelukkig is het niet zoo heel erg in het oog loopend.” Nu heb ik dien jongen twee jaar lang acht uren in de week les gegeven en hem ook buiten de school veel ontmoet, met hem gepraat op zijn kamer. En, behalve een minimaal litteekentje op zijn neus heb ik nog nooit iets aan hem kunnen ontdekken, dat op een lichaamsgebrek leek. Integendeel: hij is een welgebouwde jonge kerel met een prettig, goed gevormd gezicht en heldere sprekende oogen. Daarbij is hij nog algemeen bemind om zijn goed karakter.

Een ander geval. Een Soendaneesch meisje: „ik ben zoo verlegen omdat ik een gebrek heb. Ik ben n.l. veel te lang voor mijn ras en ik loop een beetje gebogen.” Deze jongedame is ook een oud-leerling van mij. Wie bovenstaand antwoord las zonder

haar te kennen zou aan een uit de krachten gegroeid spichtig meisje denken! Geen sprake van. Ze is tamelijk groot, maar volkomen evenredig gebouwd, zeer knap van gezicht met die lichtgele (langsepkeurige) huid, die men in Indië (en waarlijk niet alleen onder de Soendaneezen) zoo mooi vindt. Haar lengte is volstrekt niet abnormaal, het voorover loopen evenmin. Verder is ze een dochter uit een deftige familie, zelf zeer beschaafd en met een zeer helder hoofd.

Ziehier dan twee voorbeelden van verlegenheid door gebrekkigheid! Ik zou er andere tegenover kunnen zetten met werkelijke lichaamsgebreken, die of weinig verlegen zijn, of er niet aan denken hun verlegenheid met het gebrek in verband te brengen. Zonder al te paradoxaal te worden, durf ik te zeggen: niet de gebrekkige is verlegen, maar die verlegen is, vindt zich zelf soms al gauw gebrekkig!

Men kan niet alle gebreken over een kam scheren, dat spreekt van zelf. Sommige zullen licht schaamte verwekken, andere alleen verlegenheid, nog andere gaan verlegenheid tegen.

Dat laatste is het geval met doofheid. Bij een bezoek aan een inrichting voor dooven of doofstommen valt het dadelijk op, hoe vrijmoedig de leerlingen zich bewegen en gedragen. Deze vrijmoedigheid is m. i. niet moeilijk te verklaren. Het doove kind begint al vroeg zich door gebaren verstaanbaar te maken; daartoe is noodig, dat degene voor wien de gebaren bedoeld zijn, het aanziet. De menschen, die tot zoo'n kind spreken, tracht het te begrijpen door scherp op hun gelaatsuitdrukking te letten. Heeft het liplezen geleerd, dan wordt door groote opmerkzaamheid op den mond van den spreker het gesprek mogelijk.

Dit alles kan met verlegenheid niet best samengaan, waarbij immers, na den vluchtigen blik, vaak met knipperende oogen, het hoofd wordt afgewend of ten minste de oogleden neergeslagen. Het feit dan, dat de uitdrukking van de verlegenheid wordt tegengegaan, werkt het ontstaan voor de verlegenheid zelf tegen.

Dan is er nog iets. De individueele zorg, en het herhaaldelijk met vreemden of weinig bekenden in aanraking komen, maken dat op dergelijke inrichtingen de kinderen vrijmoediger zijn dan op gewone scholen.

Zeer interessant is natuurlijk voor ons onderwerp het blindeninstituut. De leider van het Chr. Blindeninstituut Bartimeus te Zeist, de heer J. Laansma, heeft de vriendelijkheid gehad mij

allerlei gegevens betreffende zijn leerlingen te verstrekken, en mij in de gelegenheid te stellen ze te zien en met hen te spreken.

Aangezien er geen verlegenheid ontstaat zonder invoeling, en aangezien deze invoeling naar de algemeene opvatting eerst mogelijk is door de gezichtswaarneming, zou men verwachten, dat een blinde het vermogen tot invoeling miste en dus ook niet verlegen zou kunnen worden. Mij is gebleken, dat inderdaad de blinden in het instituut veel minder verlegen zijn dan de leerlingen van een school voor zienden. Gedeeltelijk kan dit aan de bovenvermelde, voor alle dergelijke instituten geldende omstandigheden liggen, maar niet geheel. Zoo zijn de jongens en de meisjes voor elkaar niet verlegen, en dat wijst wel op den invloed van de blindheid. Weliswaar bemoeien de jongens zich alleen met jongens en de meisjes alleen met meisjes, wat toch wijst op het voelen van het geslachtsverschil. Ook zijn er uitzonderingen: een meisje verklaarde mij, zoo verlegen voor jongens te zijn, dat zij ze bijna niet dorst aanspreken.

De verlegenheid bestaat dus wel bij de blinden. Bij een uitvoering in Utrecht is dat onlangs nog gebleken, toen velen zich plotseling niet herinnerden, wat ze toch zoo goed wisten, en anderen last van heeschheid hadden.

Hoe een blinde dan wel verlegen wordt?

Een jongeman kwam naast mij zitten met een intelligent en zelfbewust voorkomen. Hij keek voor zich uit, neen hij keek natuurlijk in het geheel niet. Toen hij begon te spreken, bloosde hij licht.

„Welzeker ken ik de verlegenheid. Ik doe altijd mijn best, zoo min mogelijk te laten merken, dat ik blind ben, en wanneer ik nu in het bijzijn van vreemden door mijn gebrek iets op een andere wijze doe dan een ziende, dan word ik verlegen. Ik kom bijv. ergens binnen en men biedt mij een stoel aan, maar zoo, dat geen van mijn lichaamsdeelen met dien stoel in aanraking komt. Voel ik den stoel, dan ga ik zitten zooals ieder ander. Maar nu moet ik eerst rondtasten voor ik de leuning te pakken heb. Ik zit aan tafel en hoor, dat er thee rondgediend wordt. Het voor mij bestemde kopje wordt zoo zacht neergezet, dat ik het niet hoor. Als ik het hoor, kan ik het gewoon aanvatten. Maar nu moet ik tasten over de tafel, totdat ik het heb.

Als ik bij vreemden kom, die nooit met blinden hebben omgegaan, dan weet ik van te voren, dat ik dergelijke dingen te wachten heb en dan voel ik al van te voren, dat ik de kans loop verlegen te worden. Word ik verlegen, dan overvalt mij een groote onrust, ik beweeg doelloos handen en voeten. ¹⁾ Ook bloos ik: ik voel een warme prikkelende gloed opstijgen. Ook mijn hoofdhuid prikkelt en begint te zweeten.

Ik word verlegen, omdat de menschen om mijn gebrek naar me kijken."

Hier vroeg ik natuurlijk: „Maar u kunt toch niet weten, dat de menschen naar u kijken?" Hij antwoordde:

„Ik weet het altijd, als iemand mij aankijkt, ik voel het. Zoo is het mij bijzonder hinderlijk als iemand mij, terwijl ik ergens aan bezig ben, op de handen kijkt; dat weet ik altijd en ik niet alleen. Er zijn vele blinden, die dat voelen kunnen."

Het meisje, dat ik boven vermeldde, een nogal verlegen kind, dat bij den aanval heftig blozen kon, verklaarde mij, van op de handen kijken nooit iets gemerkt te hebben.

De verlegenheid der blinden bewijst, dat men zonder gezichts-waarneming, ja verkeerende in een oneindige duisternis, in aankoming kan komen met het zieleleven van andere menschen. Ik herinner aan wat ik over het invoelen in het eerste hoofdstuk heb geschreven. De gezichtswaarneming is wel belangrijk, maar een geluidswaarneming is voldoende. Het lijkt bijna alsof de waarneming niet veel meer dienst doet, dan het vestigen van de opmerkzaamheid van den waarnemer op de aanwezigheid van een tweede persoon. Over die tweede persoon vormt men een oordeel, dat boven de waarneming uitgaat. Het blinde meisje, waarvan ik sprak, verklaarde uit zich zelf, dat ze in het gezelschap van den een wel, van den ander niet verlegen was.

Nog een merkwaardigheid heeft Bartimeus opgeleverd. Een jongen van 22 jaar deelde mede, dat hij het minst last van verlegenheid had tegen den avond. Ik wees er in het eerste hoofdstuk al op, dat de zoo aannemelijke verklaring van Hartenberg, dat n.l. het gezicht tegen den avond minder zichtbaar wordt,

¹⁾ Blinden hebben in het algemeen groote neiging tot onrustige bewegingen. Schr.

en men zich dus vrijer voelt, niet voldoende is, daar velen ook bij lamplicht 's avonds minder verlegen zijn. Hier is een verder argument: de blinde kan onmogelijk het gevoel hebben van minder zichtbaar te zijn. Hij weet natuurlijk wel, dat de zon tegen den avond gaat dalen, maar hij kan niet weten, hoever het licht verminderd is op de plaats, waar hij zich bevindt. Wat het verschijnsel echter niet minder raadselachtig maakt!

Ten slotte wijs ik nog, wellicht ten overvloede, op het feit, dat het weer het gevoel van eigenwaarde is, dat de werking van de verlegenheid in het leven roept. De blinde voelt zich vernederd, als hij medelijdend wordt aangekeken; hij wil zooveel mogelijk alles zelf doen, en alles zoo goed mogelijk doen, opdat hij dat hinderlijke medelijden zoo min mogelijk oproepe!

* * *

Over de geestelijk gebrekkigen kan ik kort zijn. Abnormalen hebben, afgezien van hun afwijking, een karakter, dat in een karakterindeeling van normalen zijn plaats heeft. Zoo vindt men onder de menschen, die in de krankzinnigengestichten opgenomen worden, gevoeligen genoeg, die wegens hun toestand diep verlegen kunnen worden, als familie of vrienden hen komen bezoeken, ja die om deze verlegenheid te vermijden alle bezoek weigeren. Bij geboren idioten is natuurlijk van gevoel van eigenwaarde en van verlegenheid geen sprake. Groote domheid, ja imbecielheid echter kan, zooals ik reeds zeide, nog wel met een normaal gevoelsleven samengaan. Een onderwijzer, die veel ervaring van het onderwijs aan achterlijken heeft, zeide mij: „Ik beschouw het als een goed teeken, als ze nog verlegen kunnen zijn.”

Met idioten op een lijn staan die krankzinnigen, wier zieleleven zoodanig in verval is geraakt, dat het op den naam menschelijk eigenlijk geen aanspraak meer kan maken (bijv. schizofrenen in hun laatste stadium).

* * *

Ten slotte nog enkele opmerkingen over den invloed van den werkkring. Een gevoelig mensch, die weinig met anderen verkeert, en geestelijken arbeid verricht — ziedaar den toestand, waarin het het allermoeilijkste is, meester over het instinct der verlegenheid te worden. Veel omgang met medemenschen maakt het al gemakkelijker. Dagelijksche harde, zware lichaamsarbeid

doen de verlegenheid bij volwassenen verdwijnen. Men ziet dan ook dikwijls, dat „intellectueelen” bijv. tegenover een hooger geplaatste verlegen zijn, en een eenvoudige werkmán in het geheel niet. Den meesten invloed op vermindering heeft wel de omgang met ruwe, brutale menschen. Wie zijn brood moet verdienen onder menschen, die er altijd op uit zijn te bedriegen, die voor niemand en voor niets terugdeinzen, die mag niet erg kleinzeerig zijn. Als hij gevoel heeft, dan moet hij dat zoo goed mogelijk verbergen, verlegenheid is bepaald noodlottig — de brutale maakt genadeloos misbruik van alles, wat hij in zijn concurrent, of in zijn maat, als zwakte ziet. Zoo wennen velen zich de verlegenheid af, en een pseudo-brutaliteit aan. Hoe weinig echt en aangeboren dikwijls de bekende koopmansbrutaliteit is, blijkt in familiën, waar de een ambtenaar of geleerde, de ander koopman is. Dan is het niet zeldzaam, dat de intellectueel fijngevoelig is; de koopman brutaal lijkt — (tenzij de geheele familie brutaal is!). Men mag dat zoo'n koopman niet aanrekenen. De strijd om zijn bestaan heeft hem zooveel gekost — wees maar eens fijngevoelig en verlegen als paardenhandelaar!

§ 3 - HET KARAKTER

Deze afdeeling behandelt niet den invloed, die de verlegenheid op het karakter kan hebben; die wordt n.l. in zoo hooge mate door de samenleving, door de houding van de omgeving bepaald, dat ze voor het volgende hoofdstuk bewaard moet blijven. Ik wil hier over het omgekeerde spreken: welken invloed heeft het karakter op het ontstaan en zich ontwikkelen van de verlegenheid, of wel, bij welk karakter hoort ze, bij welk past ze niet.

Hier rijst nu een groote moeilijkheid: bij welke karakterindeeling zullen we het voorliggende onderzoek aansluiten? Er zijn typologieën genoeg, te veel zelfs. De meesten echter verraden hun ontoereikendheid bij nader onderzoek al dadelijk, doordat men zonder moeite karakters kan vinden, die tot geen van de beschreven typen behooren. Die typen zelf bestaan wel ongeveer, maar er bestaan er blijkbaar meer. Verder komt de ontoereikendheid van de karakterindeelingen uit, als men beproeft hoe een bepaald instinct, of een bepaalde eigenschap, die heusch zoo zeldzaam niet behoeft te zijn, bij de opgegeven typen past. Ik heb het met

de verlegenheid geprobeerd; het resultaat is, dat alle mij bekende indeelingen voor mij waardeloos zijn gebleken.

A priori zou zulks te verwachten zijn. Vooreerst is het niet zeker, dat de menschen tot een beperkt aantal typen zijn te brengen. De eindeloze verschillen in aangeboren aanleg, versterkt of verminderd door de voor ieder verschillende lotgevallen (de opvoeding hieronder begrepen), de verandering van het karakter door den leeftijd, het onderscheid van godsdienst, beschaving, maatschappelijke, zedelijke gebruiken — dat alles bij elkaar zou de mogelijkheid van een indeeling, die niet een ontzaglijk groot aantal onderdeelen had (en daardoor waardeloos zou worden) en waarbij toch in ieder onderdeel de daartoe behorende personen naar de voornaamste karaktertrekken zouden passen, haast tot een wonder maken. Zoo'n ideale indeeling (stel, dat zij mogelijk ware) zou in ieder geval een volkomen kennis van de menschenziel, en een volkomen kennis van alle bestaande menschelijke personen tot grondslag moeten hebben.

Zoo zie ik dus in alle typologieën gebrekkige pogingen om iets te benaderen, dat door den mensch nooit bereikt zal worden. Nochtans behoeven zulke indeelingen niet waardeloos te zijn. Men kan bewust afstand doen van de illusie, dat geheele personen zouden passen in de vakjes, die wij maken, en een indeeling ontwerpen, die alle personen omvat met het oog op een of enkele karaktertrekken. Zoo'n typologie kan dan voor psychologie en paedagogie uiterst bruikbaar zijn, ondanks of liever juist door haar pretentielooze eenzijdigheid. Nemen wij als voorbeeld de gebroeders Jaensch, die de menschen verdeelen in B- en T-typen, al naar ze er uitzien als in principe voorbeschikt tot Basedowsche ziekte of tot Tetanus. Het is al te gemakkelijk deze indeeling belachelijk te maken. Indien werkelijk deze typen samenvallen ieder met een bepaalden eidetischen aanleg, dan is ze voor de „Eidetik” en een daarmee rekening houdende paedagogiek bruikbaar, waardevol en voldoende. Alleen wanneer een dergelijke eenzijdige indeeling ons zou worden voorgehouden als een basis voor een volledige karakteristiek, dan zouden we haar moeten afwijzen. Ook kan ze niet gebruikt worden voor een ander doel, dan waarvoor ze gemaakt is. Voor een studie over de verlegenheid heeft ze niet meer waarde, dan een verdeling van de menschen in bruinoogigen en blauwoogigen, of in boezen en goeden, of in geloovigen en ongeloovigen, ofschoon ieder van

deze verdeelingen voor een bepaald doel haar waarde kan hebben.

* * *

Bovenstaande overwegingen hebben mij er toe geleid, zelf een zoodanig overzicht te maken, waarbij de karakters worden beoordeeld naar een enkele eigenschap: het gevoel van eigenwaarde. Het ligt wel voor de hand, dat ik deze eigenschap koos; toch is mijn keuze a posteriori. Eerst nadat ik heb gevonden, dat het voortbestaan, het ontwikkelen en verdwijnen van de verlegenheid ten nauwste samenhangt met dit gevoel, kwam ik er van zelf toe er mijne indeeling op te baseeren. Zij geeft tegelijk dit voordeel, dat ik niet zoo eenzijdig ben als ik met het oog op de studie over een enkel instinct zou mogen wezen. De eerbied voor de eigen persoon ontwikkelt zich, als het goed is, tot eerbied voor de persoonlijkheid van anderen; het gevoel van eigenwaarde behoort tot het gevoel van menschenwaarde. Zoowel in verband daarmede als op zich zelf hangt het ten nauwste samen met de zedelijkheid, dus ook met het sexueele leven, met het gedrag van de persoon tegenover zijn medemenschen in het algemeen en derhalve met het verwekken van sympathie of antipathie bij die medemenschen en zoo ook met den geheelen levensloop. De psychologie heeft daarvan tot heden weliswaar niet veel begrepen, wat uit het tot voor kort haar beheerschende materialisme, uit haar ongeestelijkheid, licht te verklaren is. De echte menschenkennis, de wijsheid reeds van vele eeuwen geleden is er echter niet blind voor gebleven. De diepste kennis van den mensch vindt men bij wat van ouds het centrale levensverschijnsel was, bij den godsdienst. De kern van den godsdienst ligt in het geloof aan openbaring. Wie geen besef heeft van menschenwaarde, eigenwaarde daarin begrepen, die kan niet echt gelooven aan openbaring. Want deze houdt in, dat de Godheid den mensch belangrijk genoeg vindt, genoeg waarde toekent, om met hem in betrekking te treden. Ik kan het ook zoo zeggen: wie overtuigd is, gelooft, dat God zich aan de menschen heeft geopenbaard, die weet daaruit, dat de menschenziel waarde heeft in Gods oog, en dat het besef van zijn eigen waarde niet alleen gerechtaardigd is, maar dat hij afstand zou doen van zijn menschenrang, als hij die waarde niet achtte. Alle zending onder andersgeloovigen gaat uit van deze waardeering. De Bijbel is

er vol van. Als een van Israëls profeten de komst van den Messias verkondigt, dan zegt hij, dat deze het gekrookte riet niet zal verbreken en de rookende vlaswiek niet zal blusschen. ¹⁾ Jezus Christus spreekt van vreugde in den hemel over een zondaar die zich bekeert. ²⁾ Het „ook voor u” is de troost voor het in de zonde gebroken hart, dat aan eigen waarde was gaan twijfelen. Het Christendom en de Islam verbieden den zelfmoord — dat is de wanhoopsdaad, de daad van ongelooftevens, van iemand die niet meer aan eigen waarde geloofst.

Wat op deze en dergelijke wijze is uitgesproken of onuitgesproken geweten, dat bevestigt onafhankelijk psychologisch onderzoek: de mensch is alleen dan ten volle geestelijk wezen, persoon, als het besef van eigen waarde bij hem aanwezig is, en als hij de waarde van zijn medemenschen erkent en dus ontziet.

Het gevoel van eigenwaarde houdt in een zekere achting voor zichzelf, maar een achting, die volstrekt onberedeneerd is, en niet uit ervaring ontstaan. Als men een ander mensch zegt te achten, dan kan men daarmee bedoelen, dat zijn eigenschappen, gezindheden en handelingen een zekere bewondering hebben gewekt. Met zoodanige bewondering heeft het gevoel van eigenwaarde niets te maken. Iemand kan zeer critisch tegenover zichzelf staan, zichzelf dom, zondig, zelfzuchtig vinden en nochtans een zeer sterk gevoel van eigenwaarde hebben. Met zelfingenomenheid heeft dat niets te maken. Evenmin met zelfvertrouwen. Ook dit groeit eerst uit de ervaring, en uit de vergelijking van eigen kunnen en eigen bekwaamheid met die van anderen. Men kan een geweldig zelfvertrouwen bezitten en weinig of geen besef van eigen waarde — en omgekeerd.

Ik kan het eigenlijk niet beter uitdrukken, dan in de taal van den godsdienst: Gij en ik, wij zijn kinderen Gods. Dit houdt tegelijkertijd een voorrecht, een genade en een verplichting in. Wie rekening houdt met en diep beseft zijn eigen waarde, die neemt, ook al weet hij daar zelf niets van, de houding van het kind Gods aan.

Bij deze korte kenschets moet ik het laten, daar ze voldoende is voor mijn doel, en een uitvoerige behandeling een afzonderlijke studie zou eischen. Interessant zou het zeker zijn, de verhouding

¹⁾ Jes. 42 : 3.

²⁾ Luc. 15 : 7.

van dit besef tot godsdienst en zedelijkheid, tot bepaalde geestes-houdingen (ik denk bijv. aan wat Künkel Ichthaftigheid noemt) nader te bepalen, maar dat zou mij te ver van mijn eigenlijke onderwerp afbrengen.

* * *

Buiten mijne (en iedere) indeeling staan de menschen wier zieleleven geheel in verval is geraakt: schizophrener, paralytici en dergelijken in een vergevorderd stadium; en de misgeboorten, wier zieleleven nooit tot menschelijke ontwikkeling is gekomen: de idioten. De abnormalen, die voor psychologische observatie nog niet ongeschikt zijn geworden, nog een te begrijpen zieleleven hebben vallen, er wel onder.

De eerste categorie, welke ik verder onderscheid is die van de menschen, die ik de ongevoeligen wil noemen, omdat de hogere, de alleen-menschelijke gevoelens bij hen zwak zijn, ofschoon de instincten van het dierlijke niveau sterk kunnen zijn.

Tot deze behooren allereerst de algemeen ongevoeligen. Dit zijn de menschen, bij wie de geheele ziel in duisternis is gebleven. Alle instincten zijn zwak, een algemeene traagheid en geheel gebrek aan energie leiden mede tot een soort plantenleven, dat aan een eenmaal gevestigde levenswijze tot in bijzonderheden voorgoed vasthoudt. Deze menschen zijn dom, en doordat ze eens anders redeneering toch niet kunnen volgen, eigenwijs. Men kan zeggen dat ze ook zwakzinnig zijn, maar moet daarbij bedenken, dat lang niet alle zwakzinnigen een onontwikkeld gevoelsleven hebben. Deze ongevoeligen hebben niet een merkbaar besef van eigenwaarde en zijn daardoor niet in staat beledigingen te voelen. Van verlegenheid vertoonen ze geen spoor. Een goed voorbeeld van deze soort is de herbergier in het boek van Dickens: Barnaby Rudge. Deze lieden blijken een redeloze koppigheid te bezitten als er iets tegen hun vastgeroeste leven of overtuiging wil ingaan.

Zoo'n koppigheid ontbreekt ten eenenmale bij de tweede soort: de slaafschen, wien wel alles wat op eigen wil lijkt, vreemd schijnt te zijn. Ze behoeven niet dom te zijn daarbij, hebben integendeel soms zelfs een helder verstand. Het gevoelsleven is zwak, het gevoel van eigenwaarde daarbij inbegrepen. Een instinct slechts is sterk ontwikkeld: de vrees. Tot de vorming van het karakter heeft de vreesachtigheid wel het allermeele bijgedragen.

De schaamte kan aanwezig zijn, maar het zedelijke leven staat geheel onder de heerschappij van dengene, die het de moeite waard vindt, macht over den slaafsche te verwerven. Jarenlange hondsche behandeling in een ondergeschikte betrekking kan vreesachtige naturen slaafsch maken. Toch is dit niet de eenige factor; volkomen onafhankelijke menschen kunnen een slaafsch karakter hebben. Wat bij menschen van deze soort voor verlegenheid wordt gehouden is hoofdzakelijk vrees.

De derde in deze afdeeling zijn de brutalen. Deze zijn veel minder zeldzaam dan de eerste en tweede soort. Bovendien maakt het uitgesproken en hinderlijke van het type, dat iedereen bij het woord brutaal terstond denkt aan een mensch wien zoowel fijn gevoel als verlegenheid geheel ontbreekt. De dierlijke instincten zijn normaal tot krachtig ontwikkeld. De brutale heeft een sterk zelfbewustzijn: hij weet wat hem toekomt, en hij vindt, dat hem veel toekomt. Om dit te verkrijgen, deinst hij voor niets terug. Zijn zelfbewustzijn heeft alleen betrekking op het lagere, vooral op het materieele leven, het is geen gevoel van eigen waarde. Dat kent de brutale niet, evenmin als de erkenning van de waarde van anderen. Hij kan niet beleedigd worden, en moet, zelfs voor zijn doen, al zeer grof zijn eer hij, en dan nog tot zijn verbazing, bemerkt dat hij een ander krenkt. Overigens behoeft hij bij al zijn egoïsme geen onzedelijk mensch te zijn; brutaalheid gaat vaak met een zekere grove goedhartigheid en met onderwerping aan het maatschappelijke leven samen. De ongevoeligste brutalen kennen geen vrees en lijden weinig onder lichamelijke pijn; deze kunnen voor moedig, ja voor heldhaftig doorgaan. Andere daarentegen zijn zeer vreesachtig, maar alle hebben ze dit gemeen, dat ze geen menschenvrees kennen. Deze toch is een vorm van verlegenheid: de bevangenheid die komt, als men iemand iets onaangenaams moet zeggen.

Daar de brutale geen eigen waarde kent, heeft hij ook geen waardigheid en geeft daardoor vooral als hij een overheidsambt of een geestelijke functie bekleedt, veel aanstoot.

In het eene land stoot men meer op brutalen dan in het andere. Zoo zal het iemand, die in Groningen of Noord-West-Duitschland geweest is, wel eens opgevallen zijn, dat men er een bijzonder opvallend, vlegelachtig soort brutalen aantreft, zoo erg als misschien nergens elders in Europa. Ik kan dit neerschrijven zonder vrees mijn Groningsche vrienden te kwetsen. Niets immers

is een fijngevoelige zoo antipathiek als brutaalheid en ik heb bemerkt, dat fijngevoelige Groningers het type, dat ik op het oog heb, bepaald haten.

Materieel gesproken is brutaalheid een voordeel. We zagen reeds hoe daardoor in den harden strijd om het bestaan, en in den strijd tegen brutalen, menigeen eigen gevoeligheid aan ijzeren banden leert leggen en zijn karakter vervormt in de richting van het brutale. Zoo krijgt dan dit ongeestelijke karakter een overwicht; het wordt een soort ideaal. Zeer duidelijk is dit in Noord-Amerika. De gelukzoekers, die een groot gedeelte van dit land bevolkt hebben, zullen wel grootendeels niet de gevoeligste menschen zijn geweest en wie zich onder dezen wilde handhaven, moest wel hun karakter, voor zooveel mogelijk, overnemen. Hieruit verklaar ik het, den Europeaan en den Aziaat op zoo hinderlijke wijze opvallende feit, dat een Amerikaan geen waardigheid kent. Het is om dezelfde reden, waarom hij niet verlegen is.

Wie brutaal doet en fijngevoelig is, die heeft de onechte brutaalheid, die zich in allerlei omstandigheden als onecht verdraagt, maar toch ook vaak tot valsche beoordeeling leidt.

Een vierde soort van ongevoeligen vormen de koude hoogmoedigen. Zij missen de vitaliteit, de vaak onstuimige drang tot daden, die de meeste brutalen kenmerkt. Zelfbewustzijn hebben ze nog meer dan deze, gevoel van eigenwaarde evenmin. Ze zijn dus onvatbaar voor beledigingen en dat nog te meer, omdat ze niet zoo zeer de medemenschen beschouwen als wezens, waaruit men halen moet, wat men halen kan, (zooals de brutalen) maar omdat ze er een volkomen onverschilligheid voor hebben. Ze zijn egoïstisch, maar niet minder egocentrisch. Goedhartigheid, brutale joviaalheid kennen ze niet. Men kan eigenlijk niet zeggen, dat ze de menschen verachten — daarvoor is het veel diepere gevoelsleven van den misanthroop noodig — maar alleen, dat ze er geen spoor van achting voor hebben. Deze soort van pseudo-hoogmoed treft men wel uitsluitend aan in kringen, of in gezinnen, die zich mijlen ver boven hun omgeving verheven achten door welstand of rijkdom, waar net nog beschaving genoeg is om manifeste brutaalheid ongepast te doen lijken. Onder de weinig ontwikkelde instincten van dit type is de verlegenheid wel het minst ontwikkeld. Het verschil met de brutalen ligt overigens ook wel in een verschil van temperament.

De vier typen van deze categorie hebben dus gemeen: weinig of geen gevoel voor eigenwaarde — weinig of geen verlegenheid. Het instinct der verlegenheid is in de jeugd wel aanwezig, maar zwak, en daar het geen gelegenheid tot werkzaamheid krijgt, gaat het al spoedig geheel verloren.

* * *

Als de eerste afdeeling de ongevoeligen omvat, dan zal de tweede de gevoeligen moeten omvatten, dat zijn diegenen, wier zieleleven boven het dierlijke niveau uitgaat en het hogere, het alleen-menschelijke niveau bereikt. Als we dezen den maatstaf van het gevoel voor eigenwaarde aanleggen, dan vinden we — in eindeloze variaties — twee hoofdtypen, die tegelijk twee contrasten zijn: de ijdel en de hoogmoedigen.

De ijdel en hebben een levendig gevoel van eigenwaarde, maar ze zijn toch van hun eigen waarde pas ten volle overtuigd, als een ander hen waardeert. De lof en de bijval van hun medemenschen zijn hun een levensbehoefte, zij kunnen niet gelukkig zijn als die hun ontbreekt; om ze te verwerven is hun geen moeite, geen inspanning te groot. Om bewondering, eer, roem te verwerven wagen ze desnoods hun leven in roekeloze tochten en ondernemingen. Ze bewegen zich veel onder de menschen, zijn lid van vele vereenigingen in de hoop daar een rol te kunnen spelen, ze „beminnen de vooraanzitting in de synagoge”. Ze kunnen barmhartig, liefdadig, vroom zijn, alleen opdat hun naam geprezen worde; ze kunnen daden van waarachtige goedheid uit edelen aandrang des harten doen, en dan bitter teleurgesteld zijn als ze niet deswege openlijk geroemd worden. Wie zich zóó onder de menschen begeeft, die heeft nogal eens krenking en vernedering te wachten, maar de ijdele trotseert ze. De ijdelheid werkt dus de verlegenheid tegen: de meeste ijdel en zijn reeds in de puberteitsjaren hun verlegenheid de baas. Dit belet natuurlijk niet, dat een zeer ijdel mensch toch nog zeer verlegen kan worden, n.l. als hij vernedering vreest, dat is voor hem altijd, als er gevaar is, dat de zoo vurig gehoopte waardeering zal uitblijven. Bij uitvoerende kunstenaars, wier leven toch bij uitstek geschikt is om de verlegenheid tegen te gaan en de ijdelheid te bevorderen, treft men verlegenheid, vooral in den aanvang van het optreden, niet zelden aan. Wat niet wegneemt, dat een

ijdele over het algemeen zelfs reeds in de jeugd een weinig verlegen mensch is.

De ijdelheid gaat dikwijls, en vooral bij den man, zoover, dat lof verlangd wordt ook waar ze niet verdiend is. Dit treft men ook aan bij menschen, die overigens geen ijdel karakter hebben. Ze hebben dan iets waarin zij naar eigen oordeel niet uitmunten, maar graag uitmunten zouden. Als dan een ander er een gunstiger oordeel over uitspreekt, dan zij zelve, stemt dit natuurlijk aangenaam.

Menschen, die even onbeduidend als ijdel zijn, gaan zich allerlei verdiensten inbeelden, waarvoor ze dan door anderen bewonderd willen worden; hetgeen dan bij nog onbeduidender menschen, of bij anderen, die ze voor den gek houden wel gelukt. In dit geval spreekt men van verwaandheid. De verwaande is dus een ijdele, die niet den lof ontvangt, welke hij behoeft en zich daarom verbeeldt zoo hoog te zijn, dat lof en vereering hem toekomen als een recht, dat hem echter al te zeer onthouden wordt. Deze uitwas van de ijdelheid kent zeer weinig de verlegenheid, die geheel gaat ontbreken als verwaandheid ziekelijk wordt en tot grootheidswaan of -waanin uitgroeit. Men spreekt wel van hoogmoedswaanin — ze is meestal ijdelheidswaanin.

Tot zoover over het karakter der ijdelen, die beheerscht worden door een karaktertrek, welke overigens algemeen is. Ieder gevoelig mensch heeft zijn ijdelheid, maar in dit opzicht is er een merkwaardig verschil tusschen den man en de vrouw.

Een vrouw is van nature ijdel met betrekking tot haar uiterlijk, tot haar geheele voorkomen. Dit is geen kwestie van schoonheid — immers een zoo betrekkelijk ding. Iedere vrouw, ook al vindt ieder haar en zij zich zelve leelijk, heeft haar ijdelheid, ja behoort die te bezitten. Een vrouw, jong of oud, mooi of leelijk, die blijken geeft in het geheel geen ijdelheid te bezitten, is meestal abnormaal, en geestelijk aan lager wal. De „vrije vrouwen” van vijf en twintig jaar geleden wekten vooral daardoor zooveel spot en afkeer, dat ze, in haar nabootsing van den man, zich gedroegen of ze vrij van ijdelheid waren. Een man op leeftijd, die in een gedicht zou spreken over „mijn dunne, grijze haren”, doet niets bijzonders, maar als men diezelfde woorden leest bij een bekende Nederlandsche dichteres, doen ze onaangenaam aan. Zoo iets kan een vrouw niet zeggen, zeker niet in

het openbaar, zonder dat haar duidelijk gebrek aan ijdelheid haar kwalijk wordt genomen.

Voor deze ijdelheid schaamt een vrouw zich ook geenszins, ze komt er rond voor uit en doet geen moeite ze te verbergen. Het is duidelijk, dat een vrouw daardoor een kracht heeft, die tegen de verlegenheid in werkt. Hierin ligt stellig een der oorzaken van het verschijnsel, dat de vrouw minder verlegen is dan de man. Niet of weinig ijdele vrouwen zullen meer last van verlegenheid hebben dan andere. De meest verlegen meisjes, die ik ken, zijn ouderwetsch opgevoede Chineesche meisjes. Men heeft haar de gelegenheid onthouden haar natuurlijke ijdelheid behoorlijk te ontwikkelen. Naast deze ijdelheid kan natuurlijk de vrouw zoowel een hoogmoedig als een ijdel karakter hebben.

De mannelijke ijdelheid vertoont andere kenmerken dan deze algemeen vrouwelijke. Een man, die niet al te dom is, schaamt zich voor zijn ijdelheid, tracht ze te verbergen, en als hij door iemand ontmaskerd wordt dan is hij diep gegriefd.

Het klassieke, ziekelijk ijdele karakter vindt men bij Multatuli, die reeds in de Max Havelaar, zonder dat hij het beseft, zijn eigen portret als ongeloofelijk ijdel mensch teekent.

* * *

De ijdele hecht dus veel — te veel — aan het oordeel van zijn medemenschen over zijn persoon; het meest aan dat van degenen, tegen wie hij opziet, maar toch ook volstrekt niet weinig aan dat van een kind of van een loopjongen, die aan de deur komt.

De hoogmoedige is juist andersom.¹⁾ Hij heeft een zeer sterk gevoel van eigenwaarde, zoo sterk, dat hij alleen dan hecht aan het oordeel van anderen, als hij in een bepaald opzicht geen zekerheid mocht hebben; maar overigens genoeg heeft aan zijn eigen oordeel over zich zelf. Slaat iemand op wiens oordeel hij geen prijs stelt (en dat zijn er velen) hem lager aan, dan hij het zich zelf doet, dan laat hem dit volmaakt koud; wordt hij, door wien dan ook, gunstiger beoordeeld, dan hij weet te verdienen, dan doet hem dit zeer onaangenaam aan; onverdiende lof van minderen vindt hij belachelijk, van meerderen ergerlijk, ja beleedigend. Treffen hem rampen of tegenspoeden, dan is het hem een ondragelijke vernedering te merken, dat de menschen mede-

¹⁾ Wie bij hoogmoed uitsluitend denkt aan de koude, quasi hoogmoed, boven beschreven, die zal liever zeggen: de trotsche.

lijden met hem hebben. Als hij naar macht of rijkdom streeft, dan begeert hij daarvan vooral de onafhankelijkheid, niet de eer en het aanzien, zooals de ijdele. Hij erkent de waarde van anderen, zelfs al erkennen ze de zijne niet. Hij heeft geen neiging tot opgeblazenheid en zelfoverschatting, maar zeker ook niet tot zelfonderschatting. De echte hoogmoedige is alzo waardig en bescheiden. Hij is ten volle bereid tot dienen en gehoorzamen, hij onderwerpt zich bewust aan de verplichtingen, die zijn plaats in de samenleving hem oplegt. Bij dit alles blijft hij echter uiterst gevoelig voor krenkingen en vernederingen, in het bijzonder (of alleen) echter als ze komen van iemand, wiens of wier oordeel hij op prijs stelt, die hij hoogacht of liefheeft, of ^{van wien} waarvan hij maatschappelijk de mindere is. Deze gevoeligheid, men kan wel zeggen kleinzeerigheid openbaart zich in zijn omgang. Ook al brengt zijn leven mee, dat hij voortdurend met veel menschen verkeert, voor zijn vertrouwden en vrienden verkiest hij alleen menschen, wier karakter en geestelijk peil hij waardeert, onafhankelijk van hun maatschappelijke positie.

Uit deze beschrijving volgt, dat het instinct der verlegenheid bij den hoogmoedige zeer sterk moet zijn. Maar men is pas ten volle mensch, als men zijn instincten beheerscht. De hoogmoedige heeft de verlegenheid leeren beheerschen door bescheidenheid en gehoorzaamheid, door het zorgvuldig letten op zijn waardigheid en door het vermijden van nauwe aanraking met brutalen en andere ongevoeligen. Daarbij blijft hij echter in principe een verlegen mensch, ook al merkt de buitenwereld daarvan zelden of nooit iets meer. ¹⁾

Het duurt natuurlijk jaren, eer iemand zoo zijn instinct beheerscht; juist als het geheele karakter de ontwikkeling ervan bevordert, kost dat de meeste moeite. Mijn beschrijving geldt ook alleen voor het karakter van den volwassene. Maar de hoogmoed vestigt zich niet eerst op volwassen leeftijd; ook kinderen zijn hoogmoedig. Men kan zeggen dat ieder kind, dat met een zeer sterk en gevoelig besef van eigenwaarde geboren wordt (dat zich dan al heel spoedig na de geboorte begint te ontwikkelen) voorbeschikt is een hoogmoedig karakter te krijgen. In de aan-

¹⁾ De verlegenheid van den hoogmoedige is eerst door Darwin opgemerkt. Vgl. ook Brugmans, blz. 219:

„Hat doch der Verlegene meistens in der Tat einen grossen innerlichen Stolz, der mit den Verlegenheitszuständen selber im Zusammenhang steht.“

vallen van verlegenheid levert a. h. w. de ijdelheid, die nooit ontbreekt, slag met het gevoel van eigenwaarde. Aardig beschreven en fijn geobserveerd vinden we zoo'n strijd bij Stern¹⁾:

Gunther 4; 10½. „Wenn er gelobt wird, müsste man eigentlich eine kinematographische Aufnahme machen; denn dann zeigt er eine unbeschreibliche Mischung von Stolz, Freude, Scheu, Verlegenheit²⁾ und den Wunsch, dies alles zu verbergen. Aus dem Verlangen, seine Gefühle nicht sehen zu lassen, entstehen zuweilen die seltsamsten Grimassen.“

Stern noemt dit, zooals wij zagen ten onrechte, schaamte. Het is een echte verlegenheid. Bovendien is de ijdelheid („Freude“, vreugde over den lof) in duidelijk conflict met de „Stolz“. We staan hier aan den wortel van de verlegenheid voor lof. Het gevoel van eigenwaarde wijst de vreugde over lof af als een zwakheid, als een geringschatting van eigen zelf, dat in die vreugde a. h. w. bekent, pas zekerheid van eigen waarde te hebben verkregen, als ze door een ander wordt toegekend.³⁾

Overwint in zoo'n strijd als de kleine Günther Stern voerde, de vreugde over den lof, en wordt dit regel, dan zal de jongen weldra niet veel verlegenheid meer vertoonen en ijdelheid zich ontwikkelen; overwint het gevoel van eigenwaarde — het feit, dat er zoo'n strijd gevoerd wordt maakt dit waarschijnlijk — dan ontwikkelt zich de hoogmoed en de verlegenheid. Wel hervindt het kind, als de kleuterleeftijd voorbij is, zijn evenwicht, en verkrijgt het een zekere heerschappij over de verlegenheid, maar ~~de~~ in de puberteitsjaren breekt de strijd pas goed los. Op dezen leeftijd ontwikkelt zich een sterk gevoel van eigenwaarde, een besef van eigen zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid, dat in de afhankelijke positie van den half volwassene tot voortdurende conflicten aanleiding moet geven, nog te meer daar het zoo spoedig gekwetst en gekrenkt is. De van jongs af hoogmoedige is in dit stadium zelfs in hooge mate kleinzeerig.

Nu zijn er tijdens en in de eerste jaren na de puberteit verschillende ontwikkelingen mogelijk. De ijdele vindt zijn even-

¹⁾ Blz. 442. ²⁾ Spatieering van mij.

³⁾ Het verlegen zijn als men medelijden voelt aankomen, ontwikkelt zich veel later. Er is nog wat meer rijpheid (en zelfstandigheid) voor noodig om te beseffen, dat er in ieder medelijden een voor den hoogmoedige ondragelijk zich nederbuigen, een met zeker besef van meerderheid neerzien is gelegen.

wicht en dat met de samenleving door zijn ijdelheid. De hoogmoedige ontwikkelt zich in de meeste gevallen tot een karakter als boven beschreven; in andere gevallen neemt hij een anderen weg. Zijn onverschilligheid voor het oordeel van menschen, op wier oordeel hij geen prijs stelt, die hij beneden zich acht, groeit uit tot een groote, duidelijk uitgesproken minachting voor de meening van anderen. In plaats van een trotsch mensch vormt zich dan een laatdunkend mensch, ofwel een rebel, een twistzoeker, ja een misdadiger. Ook kan het zijn, dat de kleinzeerigheid zoo groot is, dat het niet lukt ze te overwinnen: de in aanleg hoogmoedige wordt dan een kleinmoedige.

Minder begaafde hoogmoedigen (domme hoogmoedigen heb ik nooit ontmoet) kennen hun eigen tekort, en daardoor is er voor hen, meer dan voor de begaafden, aanleiding onder de heerschappij van de verlegenheid te komen. Onder hen treft men dan ook nogal kleinmoedigen aan. Overigens zijn we zoo gekomen tot een karakter, dat onder den invloed van de verlegenheid ontstaat en dat dus in het volgende hoofdstuk besproken moet worden.

* * *

De mogelijkheid van vriendschap, van blijvende sympathie en van liefde berust voor een groot gedeelte, en te meer, naar mate de menschen gevoeliger zijn, op de kans van verlegen gemaakt te worden, op de al dan niet aanwezige mogelijkheid van krenking. Daarom maakt de ijdele zich bemind bij ijdel en tracht met hen vleieren uit te wisselen. De ijdele begrijpt den hoogmoedige niet; hij tracht (zooals Grau terecht zegt) hem te verklaren door aan te nemen, dat zijn houding en gedrag uit bestudeerde ijdelheid voortspruiten. De hoogmoedige, die veel meer zelfkennis heeft, doorziet den ijdele volkomen, en kan goed met hem opschieten, als hij het de moeite waard vindt hem af en toe te prijzen. Zoodra hij laat merken, wat hij over den ijdele denkt, is vriendschappelijke omgang uitgesloten.

Daar is geen gevoelige, hij zij dan ijdel of hoogmoedig, die sympathie kan hebben voor een ongevoelige; zoodra hij iemand als zoodanig herkend heeft, wekt hij afkeer. De brutale is voor hem zelfs al licht een voorwerp van haat.

* * *

Tot alle door mij besproken typen kunnen menschen behooren van verschillend temperament. Ongetwijfeld heeft dit echter grooten invloed, als onveranderlijke eigenschap, op het onderscheid, dat tusschen karakters, die in dezelfde afdeeling behooren, bestaat; zoo bijv. tusschen de koude hoogmoedigen en de brutalen. Ik heb herhaaldelijk gelegenheid gehad, dit vast te stellen, maar ben met mijn onderzoek niet ver genoeg kunnen doordringen, om hier meer dan het feit in zijn algemeenheid te kunnen mededeelen.

Een zekere mate van gevoeligheid en van wilskracht zijn aangeboren, maar de levensomstandigheden zijn voor de ontwikkeling van deze zoo beslissend vaak, dat naar het schein tamelijk gevoelige kinderen nog wel tot het ongevoelige karakter kunnen komen, en omgekeerd; en dat het van de zeer gevoeligen onmogelijk te voorspellen is, of ze zich meer in de richting van het ijdele dan wel van het hoogmoedige type zullen ontwikkelen.

Dit is een voor de opvoeding wel zeer gunstige omstandigheid.

DERDE HOOFDSTUK

DE INVLOED VAN DE VERLEGENHEID OP DE KARAKTERVORMING

§ 1 - WAARDE EN WERKING VAN DE VERLEGENHEID

Op het voorkomen van de verlegenheid kan geen goede karakterindeeling gebouwd worden: dit instinct kan terugtreden en verzwakken zoowel bij hem, die er te laag voor staat, als bij hem, die er boven uit is gekomen. Had ik het toch beproefd, ik was niet tot een empirische indeeling gekomen, maar had het heele menschenlijke zieleleven voorgesteld als afhankelijk van een enkele eigenschap. Ik zou dus vervallen zijn in de eenzijdigheid van Freud, die geen andere kracht dan de Sexualität zag, van Jung die alles aan de Libido onderwerpt, van de „Individual“-psychologen, die zelfs in een verworven eigenschap, het „Minderwertigkeitsgefühl,“ de eene groote karaktervormende kracht meenen gevonden te hebben. Zoiets leidt tot verwatering, tot hoe langer hoe waziger worden van het begrip, waarvan men is uitgegaan, en aan de andere zijde tot het verwringen van de werkelijkheid naar een vooropgezet model, met behulp van onbewijsbare theorieën ad hoc. Op deze wijze wordt ook wat juist geobserveerd en begrepen is, door den dogmaticus verduisterd. Voor wie dit niet ziet, kan een dergelijke werkwijze haar bekoring hebben. Men vindt immers altijd weer bevestigd, wat men te voren vastgesteld had, het inzicht wordt schijnbaar al maar dieper . . . de menschenziel heeft ten slotte geen geheimen meer. Maar dit juist moet ons doen opschrikken. Heeft niet de ervaring, de met zooveel moeite en leed verkregen menschenkennis van de wijsten, altijd weer geleerd, dat hoe beter men den mensch leerde kennen, met hoe grooter mysteriën men in aanraking kwam? Van niemand minder dan Augustinus is de uitroep: *nonne attendis et exhorrescis tantam profunditatem?*¹⁾

Deze woorden kwamen mij voor den geest, toen ik de laatste

¹⁾ De anima et eius origine IV 7.

paragraaf van het vorige hoofdstuk had geschreven, en zij dringen mij, van wat daar staat nog eens rekenschap te geven, voor ik verder ga.

Voorop heb ik gezet, dat ik zelfs niet gestreefd heb naar een typologie, die het mogelijk maakt geheele persoonlijkheden in rubrieken in te deelen en te onderscheiden, en dat ik die zelfs onmogelijk acht. Ik onderzocht een eigenschap van personen, en lette dus op hun gedragingen met betrekking tot die eigenschap en tot andere, welke daarmee samenhangen. Zoo kwam ik vanzelf, empirisch, tot de in het vorige hoofdstuk gemaakte onderscheidingen. Daarmede was ik er evenwel nog lang niet. Het stond bij mij, als bij de meeste schrijvers over de verlegenheid, te voren vast, dat er verband moest bestaan met de emotionaliteit, met de aandoenlijkheid, zou ik willen zeggen. En nu kwam de moeilijkheid, waarvoor nog niemand een oplossing had gegeven: zeer emotioneele menschen zijn vaak zeer weinig of in het geheel niet verlegen, zelfs in hun jeugd niet. De oplossing werd mij gegeven door de onderscheiding van verschillende niveaus van „gedragingen” in het psychische leven, die Prof. Dr. Ph. Kohnstamm aanwijst in het tweede deel van Schepper en Schepping.¹⁾ De animale laag van het menschenlijke zieleven wordt daar onderscheiden van de alleen-menschenlijke laag, waartoe behoort, alles wat „beleefd wordt als in verhouding staande tot theoretische, zedelijkheids- of schoonheidsnormen”, dus tot zuiver geestelijke waardeeringen. Dit toegepast op de typen, die ik gevonden had, bracht vanzelf de groepeerings in twee hoofdafdeelingen. De emotionaliteit was gebleken geen criterium te zijn. Beslissend is alleen de vraag hoe het gevoelsleven is „ingebed”. Beweegt het zich in hoofdzaak of uitsluitend buiten de humane sfeer, dan hebben we met de — van menschenlijk standpunt beschouwd — ongevoeligen te doen, ook al zou er een levendig, ja hevig gevoelsleven aanwezig zijn.

De verdeeling in gevoeligen en ongevoeligen moet dan inhouden een verdeeling naar het gevoel van eigenwaarde; dit immers houdt in: een alleen-menschenlijke waardeering, m. i. van religieuzen aard. Bij het onderzoek naar de verlegenheid, een alleen-humaan instinct, dat met het aanwezig zijn van het gevoel van eigenwaarde in nauw verband staat, zal een typologie naar dit principe zeer bruikbaar moeten zijn; zij zal goede diensten kunnen bewijzen

¹⁾ Deel II Persoonlijkheid in wording Eerste Boek Hoofdst. II § 8.

tot het herkennen van de menschen met betrekking tot hun hooger geestelijk leven.

Ik meen hiermede mijn indeeling en het gebruik, dat ik er verder van zal maken, voldoende verantwoord te hebben. Wie ze gebruikt moet echter twee dingen wel in het oog houden.

Ten eerste omvat het zieleven van elken mensch behalve het hoogere, ook het lagere, het animale, en omgekeerd. De hoogmoedige, uiterst fijngevoelige en uiterst verlegene Rousseau, is in den tijd, dat hij als lakei diende, een dief geweest, en op gevorderden leeftijd schaamde hij zich daarvoor niet eens. Omgekeerd zal men wel heel zelden een mensch ontmoeten zoo ongevoelig, zoo brutaal, dat hij voor de belevingen van het hoogere, het menschelijke, geheel onvatbaar is.

Ten tweede hebben we eigenlijk niet het recht van een karakter te spreken als van standvastige, onveranderlijke, nauwkeurig te bepalen grootheid. We hebben met levende, willende personen te doen, die op grond van hun aanleg, en onder den invloed van hun medemenschen hun eigen karakter vormen — en het altijd weer, zij het in geringe, zij het in hooge mate, zelf veranderen en vervormen. Men spreekt, niet geheel ten onrechte, van den groei van het karakter. Het is eigenlijk de groei van de persoon, — en het is meer dan dat, het is ook het willend werken van de persoon met den aanleg, met de vermogens, die haar gegeven zijn.

* * *

Uit de plaats, die ik de verlegenheid toeken in het karakter volgt wel, evenals uit mijn beschrijving van het verschijnsel, dat ik ze niet als een gebrek beschouw. Met uitzondering dan van Hellpach, en tot op zekere hoogte Dugas, beschouwen alle schrijvers de verlegenheid als iets, waaraan men lijdt. Janet en Dupuis houden ze zelfs voor een ziekte (psychasthenie); de laatste meent de oorzaak gevonden te hebben in een beleedigde hersenfunctie (*fonction cérébrale lésée*)! Zij putten hun kennis uitsluitend uit de bestudeering van zielszieke volwassenen: men ziet hieruit weer eens, hoe gevaarlijk het is, de menschelijke ziel te willen kennen alleen uit de zieke ziel. Zij, die van een gebrek spreken, hebben weliswaar min of meer normale menschen onderzocht, maar verzuimd tot het kind te gaan, waarbij de verlegenheid naar haren aard vooral past, en zeker geen gebrek is. Een instinct kan nooit een gebrek zijn, maar het niet kunnen

beheerschen van een instinct is het wel. Dit heeft men verward. Men meende over de verlegenheid te spreken en had het inderdaad over de onmacht om ze tot onderwerping te brengen.

* * *

Een instinct kan geen gebrek zijn: het voert tot handelingen, (of tot het nalaten van handelingen), die een doel hebben, die van beteekenis zijn voor het bestaan van het individu of van de soort, waartoe het individu behoort. Men kan er dus niet mee volstaan het instinct in zijn werking te beschrijven; eerst door dat doel, die beteekenis, aan te wijzen kan men het doen begrijpen. Dit begrip van eigen instinct is bij het dier niet, bij den mensch slechts ten deele aanwezig. De beteekenis van de instincten, die met de voeding in verband staan, ziet men al vroeg in, die van de sexueele aandriften leert ieder begrijpen, maar vraag eens aan een niet-biologisch of psychologisch geschoold mensch, wat wel het nut van de vrees is! Vermoedelijk zal men daar geen goed antwoord op krijgen. En wie het wel weet, die is er nog verre van bijv. te beseffen, dat de verstandelijke overtuiging van de aanwezigheid van gevaar, alleen dan van roekeloosheid terughoudt, als ook de vrees aanwezig is. Zoo kon voor mij, nog slechts ettelijke jaren geleden, de opmerking van Müller-Freienfels, dat de vreeslooze, de Siegfriednatuur, voorbeschikt is om onder te gaan, — een openbaring zijn.

Zoo ontdekt ten slotte de wetenschap welke de beteekenis is van een instinkt, dat wel iedereen bij ervaring kent.

Maar wat is nu het nut van de verlegenheid? Wie er een gebrek in ziet, die zou haast geneigd moeten zijn alle nut te ontkennen en er een ongekend voorbeeld van een schadelijk instinct van te maken! Laat ons beginnen met te zeggen, dat het een uitsluitend remmende werking heeft. Het belemmert een mensch in zijn denken, zijn waarnemen, zijn spreken, zijn heele optreden en handelen. Maar dit is ten slotte de buitenkant: de verschijnselen, die optreden door de belemmering van het sociale leven. Drie gevallen onderscheid ik daarbij, waar men alle in het eerste hoofdstuk beschreven gevallen bij kan onderbrengen.

I. De verlegenheid remt alle optreden, dat voorspruit uit behoefte aan vriendschap, aan liefde, aan hartelijk verkeer met nog onbekende menschen.

Daar is niets, wat een mensch zoo noodig heeft, ook niets wat een mensch zooveel teleurstelling en verdriet berokkent als het verkeer met zijn medemenschen. De ervaring leert ons daarom voorzichtig te zijn, onze liefde en vriendschap niet weg te gooien, onszelf niet weg te werpen, ons niet aan nederlagen bloot te stellen. Maar lang voordat eenige ervaring in dezen zin mogelijk is, waarschuwt het instinct. De verlegenheid is een instinctieve voorzichtigheid, een instinctief wantrouwen in de vriendelijkheid en den lof en den tegemoetkomendheid van onze medemenschen.

Het verlegen kind zal niet „met iedereen meelopen”. De jongeling, die uit andere aandriften geen kans zou zien „zijn pad zuiver te houden”, ziet zich door zijn verlegenheid buiten staat gesteld om in allerlei „liefden” en verliefdheden zich „uit te leven”. Deze instinctieve remming is dus voor onervaren menschen, in het bijzonder als hun hart naar vriendschap, naar verkeer met menschen uitgaat, van groot gewicht. We hebben ze dan ook zien optreden vooral bij kinderen en halfvolwassenen, en bij volwassenen, die weinig ervaring in het verkeer met medemenschen hadden opgedaan — en onder dezen voor zoover ze tot de gevoeligen behooren.

II. De verlegenheid remt het optreden tegenover meerderen: op school, in een betrekking. De meerdere heeft het in zijn hand den mindere te vernederen. Wat hij eischt, eischt de maatschappij: gehoorzaamheid en een bij die gehoorzaamheid passende houding.

De maatschappij belemmert in hooge mate het vrije optreden van de persoon. Deze moet en zal zich naar haar voegen; iedere weigering wreekt de maatschappij met vernedering, net zoolang tot het individu geleerd heeft wat gehoorzamen en dienen is. Wie het niet leert wordt een onmaatschappelijk mensch, dat is: een verworpene of uitgestootene.

De jeugd beseft dit niet, erkent dit ook niet. Maar lang voordat ze door ervaring tot de wijsheid is gekomen, dat maatschappelijkheid een deugd is, heeft de verlegenheid haar gewaarschuwd, haar verhinderd eigen aandriften te volgen tegen de maatschappelijke ordening in. En hoe hoogmoediger de jonge mensch is, hoe lastiger dus het hem valt zich te schikken en te buigen, waar het moet, des te sterker zal hij de rem van de verlegenheid voelen.

Zoo is dus in de tweede plaats de beteekenis van de verlegenheid, dat zij medewerkt om den jongen mensch tot een lid van de samen-

leving te maken. En dat met behoud van zijn gevoel van eigenwaarde: wie de vernederingen schroomt waartoe een eigenmachtig en eigengereid leven voert, die gaat voelen, dat het besef van eigenwaarde eischt: overgave aan de samenleving, gehoorzamen, dienen.

Wat wij hier in de tweede plaats aangeroerd hebben, heeft de volkswijsheid uitgedrukt in het spreekwoord: Vreemde oogen dwingen. Bij dit tweede geval behoort ook de verlegenheid, die kan optreden bij iemand, die waargenomen wordt in een houding of bij een bezigheid, welke niet overeenkomt met de waardigheid, die bij zijn plaats in de samenleving (beroep, ambt, leeftijd) behoort. Betreft dit iets schandelijks, dan kan er schaamte ontstaan, maar ik bedoel hier handelingen, die niets zedelijk afkeurenswaardigs hebben. Stel u voor een referendaris, die met een bode van zijn departement aan een zelfde koffiehuiustafeltje zit, terwijl de secretaris-generaal binnen komt; stel u een minister voor, die bezig is de bel van zijn huis te poetsen, terwijl er een van zijn collega's of een hem ondergeschikt ambtenaar voorbij komt.

Hier werkt dus de verlegenheid als een kracht, die iemand belemmert een houding aan te nemen of dingen te doen, die zijn waardigheid, en daarmee zijn aanzien en gezag in gevaar zouden kunnen brengen. Deze verlegenheid komt uiteraard meest bij volwassenenen voor, maar kan ook bij kinderen en halfvolwassenenen waargenomen worden. Een kind van deftige ouders zal men er niet licht toe krijgen de stoep te schrobben, of met een handwagen een boodschap te gaan doen. Het zou vreezen zijn waardigheid te kort te doen en zich belachelijk te maken.

III. De verlegenheid remt, wie gevaar loopt iemand te kwetsen.

Het tweede geval bracht ons reeds op het terrein van den plicht. Het derde op dat der nog daarboven liggende zedelijkheid. In de jeugd krenkt men zoo dikwijls menschen zonder het te weten, of wel men merkt het te laat. Maar vaak ook, en zonder dat men het zou kunnen beredeneeren, treedt de verlegenheid te rechter tijd tusschenbeide.

Het zal hiermede wel duidelijk zijn: de verlegenheid is een instinct, dat den onervaren gevoeligen mensch terughoudt van alles, wat hem een onsociaal mensch zou maken, en het hem daardoor gemakkelijker, of ten minste minder moeilijk maakt

een goed lid van de samenleving te worden. Het behoedt hem voor het te spoedig vriendschap en liefde laten merken, en dus voor veel verdriet, dat hem de menschen zou doen schuwen en haten; het dringt hem op den weg van plichtsbetrachting; het leert hem de waarde van zijn naaste ontzien, zooals hij zijn eigen waarde ontziet.

De verlegenheid is dus vooral een jeugdinstinct. Wie zich aan de maatschappij heeft overgegeven, wie zeker is geworden van zijn houding, en zijn waardigheid, die heeft de verlegenheid niet meer nodig. De regel is dan ook wel, dat we reeds in de jongelingsjaren de verlegenheid hoe langer hoe zeldzamer zien worden. Bij den volwassen mensch, die voldoende omgang met menschen heeft gehad, verdwijnt ze dan meestal zoozeer, dat ze alleen in zeer bijzondere gevallen nog merkbaar wordt, of — en dat komt heel veel voor — alleen nog als een lichte, slechts voor het individu zelf merkbare, bevangenheid optreedt, die niet meer door verlegenheid gevolgd wordt.

Hieruit vloeit ook voort, dat niet alle jeugdigen even verlegen behoeven te zijn. Ook gevoelige kinderen kunnen, doordat ze zich spoedig schikken naar de maatschappelijke eischen, en doordat ze met veel menschen verkeerden, al vroeg een verzekerdheid van houding hebben gekregen, die de verlegenheid op den achtergrond dringt. Soms komt die dan na het zoste jaar bij bepaalde gevallen nog wel eens terug, maar een verlegen mensch wordt zoo iemand toch nooit meer.

Dat onder de gevoeligen de hoogmoedigen het meest verlegen zijn, is natuurlijk. Het ideaal lijkt mij iemand, die genoeg ijdelheid bezit om alle zelfgenoegzaamheid mis te kunnen loopen en genoeg hoogmoed om nooit tot de onwaardige afhankelijkheid van den ijdele te vervallen; een type dus, dat midden tusschen den ijdele en den hoogmoedige in staat. Als dit type in niet te ongunstige omstandigheden opgroeit, d. w. z. als het niet te veel vernederingen krijgt te verduren en voldoende omgang met menschen heeft, dan beheerscht het de verlegenheid, zooals een mensch ook zijn andere instincten beheerscht, en volwassen is het type dat van den gevoelige niet-verlegene, waartoe gewoonlijk ook gaan behooren de ijdele, en, maar eerst na ontzaglijk veel strijd, de hoogmoedige, die sterk van wil is.

Meisjes zijn in den regel minder weerbarstig, eer geneigd zich naar de ordening van de samenleving te schikken, dan jongens.

Ook hieruit begrijpen we, dat vrouwen minder verlegen moeten zijn dan mannen.

Kinderen onder de zes en boven de twaalf jaar zijn lastiger, minder geneigd zich naar de samenleving te voegen, dan kinderen van 6—12 jaar.¹⁾ Het is dus niet te verwonderen, dat ook de perioden van de grootste verlegenheid onder de 6 en boven de 12 jaar vallen.

§ 2 - PERSOON EN MAATSCHAPPIJ

De verlegenheid moge dan haar doel en haar nut hebben, ze is niet aangenaam. Het is op zichzelf al ergerlijk, zich telkens belemmerd te moeten voelen in zijn optreden, en juist te meer, naar mate men meer van plan was, aan anderen eens te toonen, hoe flink, hoe aardig, hoe knap men is. Voor den kleuter is dat al onprettig, maar die leeft nog zoozeer onder de werking van zijn instincten, dat hij er zich vrij gemakkelijk als bij iets onvermijdelijks bij neerlegt. In hooge mate hinderlijk wordt het voor den jongen mensch boven de twaalf jaar. Die neemt een houding aan tegenover zijn verlegenheid. Telkens als hij weer eens iets niet gezegd heeft, dat hij had moeten zeggen, iets niet gedaan heeft, dat hij had moeten doen; telkens als hij zich had voorgenomen: nu stellig den volgenden keer — en het gebeurde den volgenden keer weer niet, dan beleeft hij zijn onmacht tegenover zijn instinct als een onmannelijkheid.

„Als alles voorbij is, maak ik mezelf woedende verwijten, dat ik niet flinker ben geweest.”

„Ik zeg dan tot mezelf: je bent toch niet minder dan een ander? Wees dan niet zoo'n lammeling!”

„Dan zeg ik bij mezelf: je bent toch een kerel? Je bent toch geen meid?”

Men ziet het: de jongeling aanvaardt de verlegenheid niet, doch wijst haar af. Ze is iets, dat bij een man niet past, want een man weet zich zelf te bedwingen — en hij wil een man zijn. Hiermede doet bij de beoordeeling van eigen verlegenheid een ander element zich gelden, dan dat van de pijnlijke onmacht tegenover

¹⁾ Deze opmerking is reeds in 1897 gemaakt door Dr. L. Bruns in zijn boek *Die Hysterie im Kindesalter*, Halle 1897.

de belemmering alleen. De jongeling wil een man zijn, d. w. z. zijn als andere mannen, die hij kent, of zooals zijn wereld wil dat een man is. Hij gaat zich zelf dus meten met den staf, die in zijn omgeving gebruikt wordt. Van dien maatstaf zal het dus in hooge mate afhangen, welke houding de jonge menschen tegenover hun verlegenheid aannemen, of die hun pijnlijk, ja onverdragelijk is, of niet.

Hier in Europa geldt voor de maatschappij de verlegenheid als iets verwerpelijks, iets bespottelijks, dat alleen bij uitzondering aanvaard kan worden. De peuter van twee jaar, die verlegen is, wordt al uitgelachen door de volwassenen, soms door de naaste bloedverwanten. Met het gevolg, dat het kind nog veel verlegener wordt, en daarna gaat huilen, of ook ontembaar lastig en weerbarstig zich gaat gedragen. Dat de spot van de ouderen het kleine kind diep krenkt, schijnt men in vele kringen niet eens te voelen.

Tegenover half of heel volwassenen maakt men het niet minder erg. Een verlegen jongen of man heet al gauw een stumperd, een lummel, een sukkel. De bloode vrijer is het voorwerp van algemeene spot, en een dagelijksche figuur in de moppenkrantjes. Niemand, die zich in den zieletoeestand van dien vrijer verplaatst; niemand bedenkt, dat juist de diepte van zijn gevoel hem in gevaar brengt in de oogen van zijn „aangebodene” belachelijk te worden. Daar is een algemeene waardeering voor vrijmoedigheid, zonder dat men onderscheidt of ze uit de zelfstandig geworden persoonlijkheid, of uit ongevoeligheid voortvloeit. Hoogstens strekt het medelijden zich tot den verlegene uit; maar ieder vindt het natuurlijk, dat hij bespot en achterafgezet wordt, en dat er van zijn gevoeligheid misbruik wordt gemaakt. Voor de Europeesche samenleving is de verlegenheid, van kind en volwassene, een gebrek. Daarom vooral lijden zij er aan!

En dat niet alleen: zij gaan er zich voor schamen; niet als voor iets slechts, iets dat zedelijk ongeoorloofd zou zijn; maar zooals men zich voor een gebrek schaamt.

De meisjes staan er tegenover de maatschappij beter voor dan de jongens. Een vrouw mag vreesachtig zijn, moet meer schaamte hebben dan een man, en daar beide, vrees en schaamte, zooals we hebben gezien, uitdrukkingsvormen met de verlegenheid gemeen hebben, blijft de verlegenheid van de vrouw meer verborgen, wat een abnormale ontwikkeling van dit instinct bovendien

tegen gaat. Voorts acht men verlegenheid onmannelijk, voor een vrouw is ze zoo erg niet — en daarom ook is een vrouw minder verlegen, of heeft er, als ze het is, minder last van.

* * *

Afgezien van de houding, die de buitenwereld aanneemt en van de gevolgen daarvan, wil de jonge mensch wel heel graag macht krijgen over dat hinderlijk belemmerende instinct. De eerste voorwaarde daartoe is, dat hij zich onderwerpt aan de samenleving. Wie nauwgezet zijn plichten vervult, in manieren en kleeding onberispelijk is, die zal de minste vernederingen hebben te verduren. Dat beredeneert een jong mensch zoo niet, maar hij weet het en handelt er naar, en hij weet ook, dat hoe minder vernederingen hij ondergaat, hoe gemakkelijker de omgang met meerderen wordt, en hoe lichter de verlegenheid wordt bedwongen. Natuurlijk kent de jeugd niet dadelijk de rechte maat. In Indië is het volstrekt niet zeldzaam, dat schoolleerlingen — in het bijzonder de Inlandsche leerlingen dan — zich zoozeer inspannen voor hun werk, dat men ze eer moet temperen dan aanvuren. ¹⁾ Jongelui, die iets te beleefd zijn, en zich iets te mooi kleeden ziet men dagelijks. Zoodra ze weten zich belachelijk te maken, is dat uit — tenzij er niet: strijd tegen verlegenheid, maar verwaandheid achter zit.

Met de tweede in de vorige § genoemde soort, de verlegenheid tegenover meerderen, komt men zoo wel klaar. De eerste geeft meer moeite. Wie geen klein kind meer is, die wil niet langer op het blinde instinct afgaan en zich daardoor laten voorschrijven, met wie men wel, met wie men niet in betrekking zal komen. Men heeft zijn, zij het nog geringe, ervaring, men heeft zijn oordeel — men wil bewust kiezen. Maar nu komt, al te dikwijls dat instinct toch, en dwarsboomt en belemmert en maakt de bewuste keuze onmogelijk. Dan kan alleen de strijd baten, men gaat zich tegen de verlegenheid verzetten. De weinig gevoelige en de zeer ijdele heeft in dezen strijd al spoedig succes. Ook velen gevoeligen die niet bijzonder ijdel zijn, maar die met veel menschen in aanraking komen, en die een verstandige, liefdevolle opvoeding genieten, gelukt het verzet al vrij spoedig. Maar daarnaast staan

¹⁾ Hiervoor bestaan ook nog andere redenen: bijv. geldgebrek bij de ouders en de noodzakelijkheid om in een bepaald aantal jaren gereed te zijn met de studie.

tallooze andere gevoeligen, die misschien door hun woonplaats of door andere omstandigheden weinig omgang hebben; wier omgang in de wereld wellicht zoo hemelsbreed verschilt van hun huiselijke omgeving, dat de laatste weinig steun kan geven; anderen, in wie het instinct buitengewoon sterk aanwezig is van de geboorte af aan. Deze allen hebben een zwaren strijd te voeren, die ze soms veel verdriet geeft. Maar — de eenige mogelijkheid van strijden bestaat hierin, dat ze er den nederlaag op wagen. Nederlaag wil in dit geval zeggen, dat de verlegenheid ze ten slotte belet, datgene wat ze zoo dapper ondernomen hebben, tot een goed einde te brengen.

Is de jonge mensch eenmaal op den weg van het verzet, dan wordt het heele leven a. h. w. daarnaar ingericht. Hij schuwt groote gezelschappen en feesten? — welnu voortaan zoekt hij ze juist op. Hij voelt zich niet op zijn gemak bij de familie van zijn vrienden — hij bezoekt ze dus zooveel mogelijk. Hij voelt zich al hevig bevangen bij de gedachte, in een vergadering het woord te vragen — hij zal lid worden van allerlei vereenigingen en zichzelf dwingen op de bijeenkomsten iets te zeggen; wàt, dat doet er niet toe. Hij houdt er niet van, dat in gezelschap over hem gesproken wordt — daarom maakt hij zelf zichzelf tot onderwerp van het gesprek. Hij richt het woord tot de dame, die naast hem zit, want voor vrouwen, in het bijzonder voor beschaafde vrouwen, is hij al buitengewoon verlegen; hij weet, dat hij haar niets dan bijna zinnelooze onbeduidendheden zegt, en dat ze zich straks zal afvragen: wat moet die jongen toch van me?; want immers klampt hij zich als het ware aan haar vast — maar dat doet er alles niets toe: hij voert een gesprek met een dame!

De overwinning wordt waarlijk niet in één slag behaald! Nu is het veel waard, zoolang de strijd duurt, ten minste zoo weinig mogelijk te laten merken van de verlegenheid, die men nog niet meester is. Komt hierbij nog schaamte voor de verlegenheid (wat in Europa regel schijnt te zijn), dan ligt het voor de hand, dat men zich tot het uiterste toelegt op verberging.¹⁾ Zoodra men den aanval voelt aankomen houdt men de oogen wijd open, past er voor op, het hoofd niet te opvallend af te wenden, maar tracht integendeel de menschen aan te zien. Men neemt een

¹⁾ Vooral door Hellpach beschreven.

losse, achtelooze houding aan (of iets wat er voor moet doorgaan), ja beproeft zelfs den blos buiten verdenking te stellen. Dat is misschien het moeilijkste van alles, maar als men den warmen gloed voelt opstijgen, kan men plotseling een hoestbui krijgen, of willen niezen en maar niet kunnen, en daarbij handig een groote zakdoek voor het gezicht houden. Ook kan men iets laten vallen en diep bukken om het op te rapen, waarbij immers het bloed naar het gelaat mag stroomen!

Niet alleen de verlegenheid tijdens den aanval tracht men te verbergen, ook het bestaan, de mogelijkheid van verlegen worden tracht men door zijn geheele gedrag, door het spelen van een rol te loochenen.

Een, die op straat al bevangen wordt bij de gedachte, dat menschen, die hij ziet aankomen, hem zouden kunnen aankijken, of dat hij ze zou moeten groeten, maakt er een gewoonte van zacht neuriënd, als in gedachten verzonken, langs de straat te gaan. Dit is de rol van den „verstrooide”, die niet hoort en niet ziet, wat er om hem heen gebeurt.

Een ander, dapperder, geeft zich een voorkomen van volkomen zelfverzekerdheid, ja van hooghartige spot, zelfs van laatdunkendheid. Hij legt het hoofd in den nek en kijkt zoo opvallend vrijmoedig rond, dat anderen onwillekeurig hem niet aankijken!

Met deze houding verwant is die van den ongevoelige, ruwe, brutale. De verlegenheid maakt het iemand moeilijk of zelfs onmogelijk zijn eigen ik, ook zijn betere ik, zijn diepste en fijnste zieleleven aan anderen te openbaren. Nu maakt men van den nood een deugd en houdt zich, of men zoo'n fijner zieleleven niet eens bezit, en noemt sentimenteel gewauwel alles wat zou kunnen nopen om het masker te laten vallen, dat bij de rol past.

Op eenigszins andere wijze legt de jolige het aan. Ook hij verbergt zijn gevoeligheid uit verlegenheid, maar door om en met en bij alles grapjes te maken.

Deze vier onechte houdingen ben ik telkens weer tegen gekomen, natuurlijk naar den aard der personen oneindig gevarieerd. Uit de onechtheid vloeit voort, dat de jonge mensch zich voor een eigenaardig persoon, ja voor een zonderling doet doorgaan. Dit is, gelijk van zelf spreekt, niet zijn bedoeling: hij wil alleen gehouden worden voor een niet-verlegen mensch. Dat hij, doordat hij een rol speelt, de aandacht trekt, is zijns ondanks; de ijdelheid, die dezelfde vermommingen kan aannemen

om de aandacht op zich te vestigen, is hem vreemd. Zijn komedie speelt hij doorgaans zoo goed, dat de meeste menscher, ook zij, die hem goed meenen te kennen, hem niet doorzien. Waarmee hij dan het doel, de verlegenheid te verbergen bereikt heeft, maar tegelijkertijd ongewild een totaal valsche beoordeeling van zijn persoon over zich heeft gehaald. Dit kan uiterst verdrietig zijn, te meer daar hij zich van het doel, waarmee hij zijn rol speelt, soms maar half bewust is.

Zoo'n „verstrooide” klaagde: „„De menschen houden me voor half gek. „Jij ziet ze vliegen,” zei onlangs een van mijn medeleerlingen, en de anderen vielen hem bij.””

Een „zelfverzekerde” schreef mij: „De Directeur (van de H. B. S. n.l.) was laatst op bezoek, en zei tegen mijn moeder, dat ik niet zoo onuitstaanbaar verwaand moest zijn, en niet met zoo'n aanmatigend gezicht over de galerijen moest loopen. Maar ik ben in het geheel niet zoo, ik ben integendeel nogal verlegen en ik weet zelf niet, dat ik verwaand doe.”

Een „ongevoelige”, een meisje, dat haar verlegenheid toeschrijft aan schaamte voor haar behoefte aan vriendschap en sympathie zegt: „..... de menschen vinden me een koud schepseltje en laten me links liggen.”

Een „jolige”, ook een meisje, schrijft: „Iedereen denkt, dat ik oppervlakkig en lichtzinnig ben. Laatst nog heeft een oudere nicht me onder handen genomen om me te vertellen, dat er niets dan slechts van me terecht zou komen, als ik niet ernstig werd. Ik was woest, want ik ben ernstiger dan zij. Maar ik heb dat niet gezegd, ik heb hartelijk gelachen.”

Zoo'n onrechtvaardig oordeel is voor iemand met een normale ijdelheid ondragelijk, en hij zal zijn aangenomen zonderlingheid laten varen, zoodra hij ze missen kan. Dit zien we dan ook in de meeste gevallen gebeuren. Maar indien die ijdelheid ontbreekt, ontwikkelt zich een groote minachting voor het oordeel van anderen, en bestaat ook het gevaar, dat de aangenomen houding blijft, en dat de pseudo-zonderling een echte zonderling wordt.

* * *

Intusschen, bij jonge menschen die werkelijk verzet plegen tegen hun verlegenheid zal dit niet licht gebeuren. Zij redden zich wel op den duur; maar zij moeten er zich integendeel voor

hoeden, in hun verzet niet te ver te gaan. Ik heb hierboven gezegd, dat het verzet meestal gold de verlegenheid van de eerste soort (met betr. tot vriendschap en liefde), en dat de verlegenheid van de tweede soort, die tegenover meerderen, overbodig werd gemaakt door gehoorzaamheid aan de eischen der maatschappij. Tegen deze eischen echter verzetten zich niet alleen de brutalen, die slechts, doordat zij het verstandelijk in hun belang achten, of doordat ze voor geweld bukken, zich onderwerpen, maar ook vele gevoeligen (ik moet eigenlijk zeggen: vele hoogmoedigen) slaan de verzenen tegen de prikkelen. Bij de meest begaafden onder hen komt dit het meest voor. Zij voelen zich vaak (en dan meestal terecht) in aanleg, verstand of in zedelijk opzicht de meerderen van hun meerderen en zij wenschen niet te leeren, wat ze in de maatschappij nu eenmaal moeten leeren: gehoorzamen ook aan een meerdere, die geestelijk onder hen staat. Het natuurlijke instinct, dat hen blindweg daarheen voeren wil, ervaren ze als iets zoo onduldbars, dat ze er in razend verzet tegen komen. Daarmee is dit instinct, de verlegenheid, overwonnen — helaas! mag men wel zeggen.

De opstandigheid van dit soort jongelieden mag niet verward worden met die van de brutalen (al kunnen ze even brutaal zijn als deze!); ook moet men er niet het spelen van een rol, een pseudo-brutaliteit in zien. Deze houding is echt, en voor het leven en de toekomst van die jongelui gevaarlijker dan eenige andere.

* * *

Zij, die zich verzetten tegen de heerschappij van hun verlegenheid, zijn niet altijd, en zeker niet altijd in dezelfde mate, tot den strijd in staat. In die gevallen zullen zij ze dan zooveel mogelijk ontvluchten. Voor sommigen is niet het verzet, maar de vlucht regel. Er zijn hoogmoedigen, die, zooals wij zagen, tegen alle maatschappelijkheid den strijd aanbinden, er zijn er ook, die in het geheel niet strijden. Ik heb ze in het vorige hoofdstuk de kleinzeerigen genoemd. Zij zijn, voor zich zelf en voor hun medemenschen, in hooge mate fijngevoelig — te fijngevoelig. Men moet in het leven maar al te vaak zich zelf en zijn medemenschen pijn doen, pijn durven doen. Een gevoelig mensch kan dit zeer zwaar vallen, maar hij moet het leeren. De kleinzeerige wil daar niet aan, hij wijkt uit voor iedere kans op krenking of vernedering. Hij heeft niet zoozeer de schaamte voor zijn

verlegenheid, hij is er bang voor. Hij vreest spot, hij vreest voortdurend een belediging, hij is nooit zeker van zijn houding; — hij vreest dus den omgang met menschen, maar bij hem ontwikkelt zich niet alleen de menschenvrees, waarover wij spraken, doch de menschenschuwheid. Hij mijdt zooveel hij kan alle aanraking met medemenschen, alle bijeenkomsten, alle bezoeken, alle feesten en zoekt de eenzaamheid, en de eenzelvigheid. Hij speelt geen rol, hij kan niet anders dan de menschen ontvluchten. Maar zijn gevoelige hart gaat niettemin, en daar het niet bevredigd wordt nog meer dan bij anderen, naar liefde en vriendschap uit. Hij kan niet anders dan eenzaam zijn, en de eenzaamheid geeft hem groot verdriet, dat hij niemand bekent. Hij wandelt op stille wegen alleen, en als hij daar nog menschen tegen komt, dan in heel drukke straten, waar hij onderduikt in het gewoel, en zich veilig eenzaam voelt.

Eenzelvigheid kan heel andere gronden hebben, ook in de jeugd. Voor zoover mijn ervaring reikt hebben we dan veelal met geesteszieken te maken. Deze verwonderen zich wel over, maar lijden vaak niet door hun eenzaamheid; onze verlegen eenzamen, met een normale psyche, lijden in hooge mate.

„Ik heb geen enkelen vriend, niemand waar ik prettig en vertrouwelijk mee kan omgaan.”

„Ik zou zoo graag me in een vroolijken vriendenkring bewegen, als andere jongens, maar ik schijn daar niet voor te deugen.”

„Ze denken, dat ik gezelligheid en vriendschap haat, en dat is eigenlijk ook wel zoo. Maar niemand weet hoe graag ik zou willen, dat het anders was.”

„Ik ontvlucht de jongens, en de meisjes nog meer. Ik heb geen enkelen vriend. Ieder heeft het schijt aan mij.”¹⁾

Zoo wanhopig de opgroeiende jongeling onder zijn vereenzaming is, behoeven zijn opvoeders voor hem niet te zijn. Bij geschikte behandeling verdwijnt dit verschijnsel en er groeit geen echt verlegen karakter uit den verlegen jongeman.

* * *

Het is een opmerkelijk, maar geenszins te verwonderen feit, dat de godsdienst vele jongelieden zooveel zekerheid geeft in hun houding tegenover de menschen, zoodat ze noch tot verberging,

¹⁾ d. i. het land aan mij. Het (onzijdig) gebruikte woord heeft in het Indische Nederlandsch in deze beteekenis niets onfatsoenlijks.

noch tot vlucht behoeven over te gaan. Een Indische Christen-Chinees schrijft mij:

„Kon ik maar echt vroom zijn, dan zou ik van mijn verlegenheid niet zooveel last hebben. Als ik zie hoe rustig vrome jongens, die ik ken, zijn, dan kan ik soms bedroefd worden, dat ik ook niet zoo vroom ben.”

Een Mohamedaansch meisje:

„Ik denk bij me zelf: ben ik niet een kind van God? En dan heb ik geen verlegenheid meer voor andere menschen, die immers ook Gods kinderen zijn.”

Een Nederlandsche Christen:

„Ik bid veel, en dat geeft me sterkte en moed. Ik heb onder mijn verlegenheid geleden, maar ik voel, dat ik ze zal overwinnen.”

Een Midden-Javaan:

„Ik vervul trouw al mijn godsdienstplichten en daardoor heb ik geen last van mijn verlegenheid.”

Een Oost-Javaan:

„..... door veel te bidden. De Islam kent geen verlegenheid.”

Te verwonderen is dit zeker niet. Het besef van menschenwaarde, met het gevoel van eigenwaarde, is — ik heb er in het eerste hoofdstuk op gewezen — een noodzakelijk element van allen godsdienst. Daar is tweeeërlei Godsgemeenschap. De eerste is: ik-alleen tegenover God. De tweede: wij-menschen, te zamen in gemeenschap tegenover God. De eerste leert mij mijn eigen waarde, die ik wel altijd gevoeld heb, ten volle beseffen; begrijpen, dat ik heb te behoeden en te bewaren, wat in Gods oog niet verworpen is. De tweede leert mij mijn medemenschen kennen in hun menschenwaarde, broeders tegenover God.

Wie eenmaal ten volle leeft in deze gemeenschap, wie zijn bestaan in Gods hand heeft gelegd, en uit Gods hand gehoorzaam heeft aangenomen, al wat God van ons eischt tegenover onze medemenschen, die vreest niet meer voor zijn houding tegenover de wereld, die weet dat niemand hem de waarde kan ontrooven, door God-zelf hem toegekend. Zoo wordt het dan begrijpelijk, dat eenvoudige menschen, boeren en visschers, als de gehoorzaamheid aan God het eischte, zich zonder den minsten schroom

hebben gesteld tegenover de grootsten der aarde, en, schoon ze den keizer gaven wat des keizers is, nochtans in volkomen vrijmoedigheid durfden verkondigen, dat men Gode moet geven wat Godes is.

Intusschen, ook de besten en vroomsten onder ons zijn nog lang geen profeten en apostelen. Ook onder de vromen treft men verlegenen aan, vooral als ze uit een dorp afkomstig zijn en te weinig geleerd hebben met menschen te verkeerren. Het lang niet zeldzame type van den verlegen predikant, waartoe toch menschen van diepe vroomheid behooren, bewijst het.

Is dus de godsdienst een groote kracht tot zelfbeheersching, het schuldbesef, het gevoel van God verlaten te zijn, tegen Hem gezondigd te hebben, kan bij jonge menschen ontzaglijk medewerken om de verlegenheid tot heerschappij te brengen en menschen-schuwheid te doen ontstaan. Een citaat uit een langen, ontroerenden brief van een Javaanschen jongeman, dien ik gekend heb en die, toen hij dit schreef, bijna 20 jaren oud was, laat ik hier ter verduidelijking volgen:

„Ik ben voor mijn 13de jaar normaal, aktief, vrij in den omgang met iedereen geweest. Toen ik 13 jaar oud was, heeft een vriend mij slechte dingen geleerd. (U weet wel, de kwaal van vele jongelieden) Ten slotte heb ik het met veel moeite afgeleerd, maar ik ben een verlegen jongmensch geworden. . . . Door mijn verlegenheid houdt niemand van mij, mijn vrienden niet, mijn onderwijzers niet. Lang zit ik er soms over na te denken. Het is te begrijpen, dat ze niet van me houden, want ik ben een ongezellig mensch, maar ik vind het jammer, dat ze niet in mijn binnenste kunnen zien, want mijn binnenste is geheel anders dan wat ik doe. Ik heb u gezegd, als ik verlegen ben, dan ben ik tot niets in staat. Sommige menschen lachen mij uit, als ik zoo stijf in gezelschap ben. Ik laat me dat aanleunen en beschouw dat als een straffe Gods, omdat ik gezondigd heb. . . .”

Wanneer ik dus zeg, dat onderwerping aan de zede, aan de eischen der maatschappij noodzakelijk is voor een gevoelig jongmensch om zijn verlegenheid te leeren beheerschen, dan is dat, als uit bovenstaand verhaal blijkt, nog wat te beperkt. We moeten onder die zede n.l. begrijpen de gansche zedelijkheid, al wat de jonge man als wet Gods heeft leeren kennen, ook al

zou het betrekking hebben op dingen, waarvan de omgeving nooit iets te weten komt, of die deze omgeving niet eens in haar zedelijk oordeel zou betrekken. Dit laatste schijnt met bovengeciteerde jongeling het geval te zijn. Hij verhaalt n.l. ook dat er bij hem thuis een heel gezin op bezoek kwam.

„Maar ik, een bedorven jongmensch en verlegen, zooals ik geworden ben, ik durfde niet te voorschijn te komen. Mijn ouders hebben me dat verweten, en ik heb hun de oorzaken verteld, maar ze schijnen mij niet te begrijpen.....”

Een onrustig geweten, dat niet door God tot vrede gebracht wordt, is voor een jong mensch ondragelijk en in hooge mate schadelijk voor de vorming van zijn karakter.

§ 3 - HET VERLEGEN KARAKTER

Als de verlegenheid voor iemand hinderlijk en pijnlijk geweest is gedurende zijn ontwikkelingsjaren, dan draagt hij, zij het alleen inwendig, zij het ook van buiten zichtbaar, de sporen, die de in den strijd of bij de vlucht ontvangen wonden hebben nagelaten, verder zijn heele leven door. De onrust van het gezicht, de grimas, komt in bepaalde gevallen als „bekken trekken” terug; de geroutineerde redenaar heeft nooit kunnen afleeren om zijn rede met zoo zachte stem te beginnen, dat hij niet of nauwelijks verstaanbaar is; sommigen hebben de neiging bewaard om, als ze met iemand spreken, den anderen kant op te kijken; anderen hebben een overdreven afkeer van geprezen, ja zelfs van gelukgewenscht worden, zeer velen zien tegen de simpelste tafelrede of de eenvoudigste toespraak op als tegen een berg. In alle zulke gevallen zullen we ook wel, behalve met de verschijnselen, met werkelijke resten van verlegenheid te doen hebben bij overigens niet verlegen menschen, ook al zijn deze zich daarvan niet bewust. In het eerste hoofdstuk heb ik er al op gewezen, dat er niet veel volwassenen zijn, die niet in bepaalde omstandigheden zich verlegen voelen, ook al meenen ze nooit meer verlegen te zijn. Welke omstandigheden kan men zoo in het algemeen niet zeggen, want dat is voor ieder mensch anders dan voor een ander. Ieder heeft zijn eigen verlegenheid.

Een fijne analyse leert altijd weer, dat de instincten een veel

belangrijker rol spelen in het leven ook van de volwassenen, dan men gewoonlijk aanneemt en dan zij zelf wel weten. Wat de psycho-analyse voor de sexualiteit, wat Müller-Freienfels voor de vrees heeft aangewezen, dat geldt ook voor de verlegenheid. Dat instinct blijft werkzaam, al treedt het niet meer op met de verwarring en beroering wekkende kracht, die het bij den jeugdigen mensch ontwikkelt. De gevoelige blijft altijd aan zijn houding, aan zijn onwillekeurig gedrag merken, dat hij tegenover een in maatschappelijk of geestelijk opzicht meerdere, tegenover een vreemde, tegenover een mensch van het andere geslacht staat. Zoo blijft het instinct, zij het dan in den regel weinig bewust, zijn sociale, zijn plaats-in-de-samenleving-bepalende werking behouden.

De verlegenheid neemt dan, in het normale karakter, de plaats in, die zij behoort in te nemen. Blijft ze echter onbedwongen, dan wordt ze de overheerschende kracht, die het karakter vormt, misvormt vaak, tot een verlegen karakter.

* * *

De strijders, die niet overwonnen hebben, de verbergers, die moesten blijven verbergen, vormen de eerste categorie van de verlegen karakters, die ik hier ga bespreken. Voor het twintigste jaar of weinig daarna is men een rol gaan spelen, waarin men verder gebleven is, die een tweede natuur is geworden. Naar die rol zijn deze karakters dus te onderscheiden.

Daar is dan allereerst de „verstrooide”. Hij houdt zich (dit in onderscheid met den werkelijk verstrooide) alsof hij altijd met iets anders bezig is, dan wat er met hem en om hem geschiedt. Inderdaad merkt hij alles op! Hij ontwijkt het gezelschap van menschen niet, maar beweegt zich onder hen met een afwezigen blik, dien hij behoudt ook als hij iemand een hand geeft of toedrinkt. Op straat groet hij niemand, doet of hij automatisch zijn weg gaat en niets ziet; en dat zoo consequent, dat zijn vrienden zeggen: groet hem maar niet, hij heeft toch geen erg in je. Heeft ook verder de manieren, of liever het gebrek aan goede manieren van een zonderling. Weet zelf niet hoe excentriek hij wel is, en ook niet, of maar half, dat hij een rol speelt.

De „zelfverzekerde” is een lang niet zeldzaam type. Meestal iemand, die door zijn werkkring veel met menschen moet omgaan, menschen aan moet pakken, en die zijn rol speelt niet alleen voor

de buitenwereld, maar niet minder voor zich zelf, daar het hem anders onmogelijk zou zijn de houding te bewaren van doortastende, zelfbewuste persoonlijkheid. Hij kenmerkt zich dikwijls door druk, schreeuwerig, joviaal doen.

Voor den „ongevoelige” hebben we een goed voorbeeld aan Nurks, den „onaangenamen mensch in den Haarlemmerhout” van Hildebrandt. Toen de harpspeelster met het bakje rondkwam vroeg hij grijnslachende: „Hoeveel octaven kan jij wel zingen?” en lei tegelijkertijd een kwartje op het blaadje. Overigens een type, dat algemeen bekend is.

Ook de „jolige” heeft zijn portretschilder in Hildebrandt gevonden: Wagestert uit Gerrit Witse. Wagestert, die in alles den grappigen origineel speelde, die „nooit toosten instelde en het weergasche gekheid vond,” die met zijn joligheid zijn verlegenheid bedekte, maar toch op den avond van het feestje Gerrit Witse een kop thee uit de hand stootte!

Als iemand in zijn jeugd de rol van den zelfverzekerde heeft gespeeld, met de nuance naar het laatdunkende, het menschenminachtende, dan kan het verlegen karakter, daaruit voortkomende, dat van den namaak-menschen-hater zijn. Deze is een pseudo-misanthroop, geen echte, want hij heeft volstrekt niet de bittere ervaringen, noch het pessimisme, die daarbij behooren. Hij neemt alleen de houding aan om een voorwendsel te hebben, de menschen te ontloopen, om het verlegen worden te ontgaan.

Van dit type moet wel onderscheiden worden de menschen-schuwe, die geen onecht karakter heeft, geen rol speelt. Hij is de kleinzeerige, die nooit boven zijn kleinzeerigheid uit is gekomen. Het is evenwel ook mogelijk, dat dit karakter zich vormt op volwassen leeftijd onder den invloed van groote eenzaamheid.

Een controleur op een zeer afgelegen post op Soematra kreeg op zijn bureau een aspirant-controleur, die pas uit Holland was aangekomen. Beiden waren ongetrouwd. Nederlanders waren er daar niet, behalve die twee, en tegenover de bevolking voelde de aspirant zich nog te vreemd om er aanraking mede te hebben. De controleur zag wel, hoe zwaar de ander leed onder de eenzaamheid, maar zag toch eerst na een maand of drie kans om hem eens mee te nemen op de motorfiets naar de plaats, waar de assistent-resident woonde. Onderweg kwamen ze langs een landbouwonderneming,

waar enkele Hollandsche dames en heeren aan het tennissen waren. De controleur zag kennissen en stapte af. Maar de aspirant weigerde met hem mee te gaan. Hij zou wel even wachten. De controleur ging zijn vrienden begroeten en kwam toen met hen op zijn aspirant af om hem mee te nemen. Maar de aspirant was verdwenen. Op het gezicht van die vreemde menschen had hij de vlucht genomen!

Deze onder zoo abnormale omstandigheden ontstane menschen-schuwheid verdwijnt volkomen, als de patient tijdig weer in een gewone menschelijke samenleving wordt opgenomen.

Den kleinzeerige ontbreekt het aan wilskracht en moed. Ontwikkelt hij een verlegen karakter, dan is hij, de toch ook in beginsel hoogmoedige, de kleinmoedigste van allen. Vreesachtigheid is hierbij van minstens even groote beteekenis als verlegenheid. Daarbij komt dan nog een gebrek aan levendigheid van temperament, een traagheid van handelen en een onhandigheid, die hem tot verlegen worden voorbeschikken. Bereikt dit alles een soort toppunt, dan hebben we den sukkel, of met een Joodschen term, den schlemiel.

Dugas zegt: de verlegene is onhandig, linksch, en hij weet, dat hij linksch is. Dit is in het algemeen onwaar. Iemand wordt linksch, als hij verlegen is, door de verlegenheid. Maar voor menschen van het type, dat we hier beschrijven (en voor dit alleen) gaat het wel op. Zij weten, dat ze onhandig zijn; dat bewustzijn wekt en sterkt hun verlegenheid; en de verlegenheid maakt ze nog onhandiger.

Dugas zegt ook: de verlegene is lui. Ook dit is alleen voor ons type het geval, en dan nog, als men het woord lui door: „van nature traag” vervangt, wat iets anders is. Het schijnt, dat Dupuis alleen of bijna alleen het type sukkel (en in hevigen graad) als verlegen karakter heeft onderkend. Op drie en dertig van zulke menschen vond hij bij vijf en twintig groote, abnormale traagheid. Weliswaar rekent hij daartoe, tot traagheid n.l., allen tegenzin in optreden en in het nemen van maatregelen, wat niet juist is. Immers, die tegenzin kan uit het vluchten voor verlegenheid voldoende verklaard worden.

De kleinzeerigheid, die het hem even onmogelijk maakt, zelf iets te verduren, als om een ander iets onaangenaams aan te doen — al mocht dat ook nog zoo noodzakelijk zijn —; gevoegd bij de

ongeschiktheid en onhandigheid, het bewustzijn geen houding te hebben en niets goeds te kunnen; dit alles bij elkaar maakt den sukkel tot een bij uitstek voor de samenleving ongeschikt mensch. Zoo lang hij jong is, kan hij nog wel te helpen zijn; is hij oud, dan is de eenige dienst, dien men hem kan doen: hem zooveel mogelijk buiten het leven te houden en vooral buiten de aanraking met gewetenlooze menschen, die van zijn sukkelachtigheid misbruik maken.

Om niet verkeerd te worden begrepen, moet ik er hier op wijzen, dat ik alleen spreek over den kleinmoedigen verlegene, die tot een sukkel geworden is. Sukkels zijn in vele gevallen ook menschen, die ik de echt-ongevoeligen genoemd heb. Deze zijn niet verlegen en deelen alleen de onhandigheid en de traagheid en het gebrek aan energie met het gevoelige type, dat ik hier op het oog heb.

Een goed beschreven sukkel is Pieter Pot in den roman „De andere Wereld” van M. Székely—Lulofs.

Bij hen komt ook veel voor de eruthrophobie, de ziekelijke angst om te blozen. Deze ziekte is het eerst beschreven door Pitres et Régis in 1896, vervolgens door Bechterew¹⁾. Daarna door een reeks van onderzoekers, o. a. door Hartenberg, die in zijn boek over de verlegenheid er verscheidene voorbeelden van geeft.

Zoals de naam reeds aanduidt, hebben we hier niet rechtstreeks te doen met de eigenlijke verlegenheid, maar met den angst van een verlegen mensch voor een bepaald, allerzichtbaarst symptoom van de verlegenheid, eigenlijk dus met een bepaald soort van ziekelijke bevangenheid. De lijder ontmoet iemand, en vreest plotseling: als ik nu maar geen kleur krijg. De gehate blos verschijnt dan onmiddellijk. Blijft de vrees door een of andere omstandigheid achterwege, dan komt de blos ook niet. Deze patienten leven ten slotte in een voortdurenden angst om te blozen, die hun het leven ondragelijk maakt.

De eruthrophobie komt in Europa veel voor bij gevoelige, naar het kleinzeerige neigende jongelieden. D. w. z. alleen bij jongens; bij het vrouwelijk geslacht komt deze kwaal zoo goed als nooit voor²⁾, en dat is ook begrijpelijk. De regel echter is,

¹⁾ Pitres et Régis, *L'Obsession de la rougeur*, Congrès des aliénistes et neurologistes, Nancy 1896.

Bechterew, *Die Erröthungsangst*, (*Neurologisches Centralblatt*, 1897).

²⁾ Uit de literatuur is mij een enkel geval bekend van een vrouw, die er aan leed, en voor zoover uit de wat onduidelijke beschrijving wijs te worden is, lijkt het wel, of bij deze patient de ziekte, die eerst op 50 j. leeftijd voor het eerst optrad, niet verlegenheid, maar schaamte tot grond had.

dat de jongelui deze ziekte na enkele jaren overwonnen hebben. De zeer kleinzeerige verlegenen echter, die hun karakter naar het type sukkel vervormen, kunnen ze behouden, en ze krijgt dan een zeer ernstig karakter. Een van de door Hartenberg gegeven gevallen moge hier voldoende zijn tot illustratie. ¹⁾

M. G. . . . , een man van 34 jaar, is de zoon van een marchand de vin in Parijs. Op zijn 16de jaar is hij last van blozen gaan krijgen, en dat is sindsdien voortdurend erger geworden. Eerst was hij in de zaak van zijn vader, maar toen deze misliep, was hij verplicht bij anderen in betrekking te gaan; en van dien tijd af is zijn ziekte hem een noodlot geweest. Eerst werd hij gérant in een groot koffiehuis, maar hij was verlegen zelfs voor de geringsten van zijn ondergeschikten, kon hun geen enkele aanmerking maken, en werd al spoedig wegens ongeschiktheid ontslagen. Vervolgens werd hij kellner in een groote zaak, maar maakte het daar niet beter. Als een klant, die hem iets bestelde, hem aankeek, raakte hij in verwarring, bloosde, draaide zich om ten einde zijn gezicht te verbergen en vergat, wat men hem besteld had. Vrouwen brengen hem nog meer in verwarring dan mannen, vooral goed gekleede vrouwen. Als men de bestelling herhaalde, raakte hij nog meer van streek; zijn beenen begonnen te beven, zijn lichaam werd overdekt met zweet, hij leek wel gek of dronken. Het is niet te verwonderen, dat hij het in deze en dergelijke betrekkingen niet uithield. Hij daalde verder en verder af, tot hij ten slotte eindigde als bordenwasscher in een ondergrondsche bijkeuken.

Hartenberg beschrijft den man verder:

„Le malade est maigre, anémié, avec une face pâle et anxieuse. . . . oreilles mal ourlées, détachées de la tête, dents irrégulières, palais ogival, front proéminent, calvitie précoce. . . . il declare être impressionable, timide, irrésolu, enclin à des interrogations, à des scrupules Mais sa grande souffrance, c'est l'aptitude excessive à rougir. Lorsqu'on le regarde, le sang lui monte au visage, il se trouble, la parole s'embarrasse, le coeur palpite, il est étreint par une angoisse inexprimable. Alors pendant une minute, il est absolument incapable de parler et d'agir librement. Il ne cherche qu'à cacher son trouble, en faisant semblant de s'occuper à autre chose. Chaque fois qu'il doit se montrer

¹⁾ Hartenberg, blz. 210 en vlg.

en public, parler à quel-qu'un, ce lui est une véritable torture. A l'avance il a peur de rougir et, le moment venu, il ne manque pas de le faire. Tout seul, lorsqu'il est livré à ses pensées, c'est à la rougeur qu'il songe exclusivement. Il déplore l'humilité de sa situation, se révolte contre le ridicule de son infirmité, se désespère de sa tenacité unpitoyable”

Begrijpelijk, dat het leven zoo iemand een last wordt, en dat hij, als hij ongeneeselijk mocht blijken te zijn, zelfmoord als de eenige redding uit zijn treurig bestaan beschouwt.

* * *

Dugas is van meening, dat ook de ruimtevrees uit de verlegenheid voortspriet. Wat van medische zijde over de agoraphobie is geschreven is, voor zoover het mij bekend is, te weinig psychologisch georiënteerd om mij een oordeel over de opvatting van Dugas mogelijk te maken, terwijl ook het aantal gevallen, dat ik zelf heb kunnen observeeren, daar het niet groot is en ik bovendien nog niet aan het onderzoek, waarover dit geschrift handelt, toe was, mij geen voldoende zekerheid geven.

Daar zijn wel eenige feiten, die op een verband met de verlegenheid kunnen wijzen. Allereerst, dat alleen mannen aan agoraphobie lijden. Verder, dat alleen het oversteken van leeg straten en pleinen door groote angst belemmerd of belet wordt. Daar immers valt men op; ontmoet men er iemand, dan moet men gezien worden. Het gaan over en door drukke straten, waar men a. h. w. onderduikt in de menigte geeft geen bezwaar. Ook is de angst veel minder, als de patient gezelschap bij zich heeft. Wij hebben immers gezien, dat vergezeld zijn van anderen de verlegenheid vermindert. Het sluipen langs de huizen of tegen een heg gedrukt verhindert ook het te zeer zichtbaar zijn voor anderen. Voor de meeste patienten verdwijnen de bezwaren grootendeels als ze op de fiets gaan. Fietsen echter is in het algemeen een uitredding voor iemand, die op straat licht verlegen dreigt te worden. Een enkel geval, waarin van een aan agoraphobie lijdende officier gemeld wordt, dat hij ook niet te paard alleen over het kazerneplein durfde, is alleen een bevestiging. Op de fiets toch loopt men minder, te paard meer in het oog.

Tegen een verband met de verlegenheid pleit evenwel, dat het dikwijls zelfbewuste, lichamelijk en geestelijk krachtige mannen van

tusschen dertig en vijftig jaar zijn, die aan ruimtevrees gaan lijden.
Ik mag wel concludeeren, dat deze ziekte nog bij lange niet voldoende is onderzocht.

* * *

De verlegenheid werkt in hooge mate belemmerend voor het verkeer met de andere sexe. Dat heeft voor een jongeling, en soms ook wel voor een volwassen man zijn nut. Voor een vrouw, die immers de passieve partij is, die meer gezocht wordt, dan zelf zoekt, kan het geen kwaad. Maar als de verlegenheid in een man zoo sterk is, dat de toenadering tot het vrouwelijk geslacht geheel onmogelijk wordt, ja dat hij zooveel mogelijk de vrouw gaat mijden, dan is dat een groot kwaad.

De verlegen karakters zijn afgesneden van dat levensgebied, waar hun overige natuur juist zoo hevig naar haakt. De verlegenen blijven voor het grootste gedeelte als de heer Wagestert uit de Camera Obscura: vrijgezel.

Het gevoel van: „de vrouw is voor mij een onbereikbaar wezen,” dat deze menschen soms al vroeg hebben, leidt tot allerlei ellende. Dat de vrouwschuwe voor vrouwenhater gaat spelen, is nog zoo erg niet. Erg is het drukkende gevoel van nooit een heel, echt mensch te zullen worden, te moeten verdrogen en verhunkeren, terwijl andere mannen trouwen en huisvader worden. Allerlei surrogaten maken den eenzame nog ellendiger. Masturbatie is onder hen niet zeldzaam, voorbeelden: Rousseau, en de M. G. . . . van Hartenberg. Hartenberg weet een geval van een jongeman, die onder den druk van zijn vrouwschuwheid tot homosexualiteit kwam; ik zelf heb ook zoo'n jongen gekend: de voor alle vrouwen zonder uitzondering verlegene, dien ik in het eerste hoofdstuk heb geciteerd. Als een echte verlegene trouwt, zal het wel zijn met een vrouw van zeer geringe beschaving en stand, ja niet zoo zelden met een prostituée.

De allerbeste oplossing voor een zoo verlegen man is deze, dat een hem waardige, energieke vrouw, die merkt, dat hij van haar houdt, en die hem van haar kant genegen is, hem ten huwelijk vraagt. Zoo'n huwelijk kan een redding zijn. Het ontrukkt den lijder aan zijn smartelijke eenzaamheid, het dwingt hem om zich in de wereld te doen gelden, het kan hem tot een regeneratie van karakter in staat stellen, die hervormt, wat er aan hem misvormd was.

VIERDE HOOFDSTUK

DE VERLEGENHEID IN NED.-INDIË

§ 1 - OVEREENKOMST EN VERSCHIL

Allerlei omstandigheden schijnen samen te werken om de verlegenheid in Indië veel minder hinderlijk te maken dan in Europa, en ze ook veel minder op te wekken dan hier. De, ook bij zeer blanke Hollanders, altijd wat gekleurde huid maakt het blozen veel minder zichtbaar, de felle zon maakt den bloes veel minder voelbaar; wie aan zijn werk is, of zelfs alleen maar druk praat, zweet ook wel zonder verlegen te worden — en zoo is er meer. Ook de geheele samenleving schijnt de verlegenheid tegen te werken. Er heerscht meer tucht: stipte gehoorzaamheid wordt meer gevergd en zonder aarzelen gegeven. De straatjongen — stel, dat hij bestaat — haalt nooit onder gelach van het publiek streken uit, en schreeuwt nooit menschen na. Ook de minst beschaafden lachen iemand niet uit, als hij er naar hun meening bespottelijk uitziet.

Wie nu verwacht, dat de bevolking van zoo'n land wel haast of in 't geheel niet verlegen zal zijn, dien moet het wel verrassen te bemerken, dat dit alleen een beetje voor de Nederlanders geldt, en dan vooral uiterlijk; maar dat de inheemsche bevolking, in het bijzonder dan op Java, den indruk maakt van algemeen en sterk verlegen te zijn.

Of, en in hoeverre die indruk juist is, m. a. w. of de houding, die op den Hollander den indruk van verlegen maakt, het ook inderdaad is, daarover heeft het uitgebreide onderzoek, dat ik heb ingesteld, mij volledige klaarheid geschonken.

Vooreerst dan: daar is verlegenheid. Deze ontstaat bij dezelfde aanleidingen en vertoont dezelfde verschijnselen als in Europa. Ik heb dan ook bij de beschrijving van het verschijnsel voortdurend vrije keus gehad uit Europeesche en Indische voorbeelden. De laatste — ik heb er in het voorbijgaan al op gewezen — waren voor mij het gemakkelijkste te krijgen. Want de schaamte voor de verlegenheid, die in Europa zoo algemeen is, en die menigeen

weerhoudt er over te spreken, ja ze voor zichzelf te bekennen, kent de inheemsche bevolking van Ned.-Indië niet of in geringe mate. Komt daarbij dan nog vertrouwen in de persoon van den onderzoeker — ik gevoel diepe dankbaarheid voor mijn oud-leerlingen om het vertrouwen, dat zij in mij hebben willen stellen — dan wordt dezen vergund een blik tot in het intiemste zieleleven te slaan. Maar ook ten opzichte van mij onbekende jongelieden was het verschil, door die schaamte, heel duidelijk. De Hollandsche — zij het lang niet alle — hebben vaak de neiging, om juist datgene, waar het op aan komt te willen verzwijgen, of wel ze beschrijven duidelijke aanvallen van verlegenheid en zeggen dan: ja, maar dat is bij mij geen verlegenheid, maar zenuwachtigheid. Moeder heeft er mij voor naar den dokter gestuurd en die heeft gezegd, dat ik zoo nerveus was en mij broom gegeven! In Holland is het zeer algemeen, dat iemand, die men op allerlei verlegenheidsverschijnselen wijst (bijv. als hij in een gezelschap wat moet zeggen of zingen) met verontwaardiging de „beschuldiging” van verlegenheid afwijst. Hij is in het geheel niet verlegen, hij is alleen in sommige omstandigheden wat zenuwachtig!

Schaamte ontstaat alleen, als de maatschappij de verlegenheid afkeurt of belachelijk vindt. Het ligt dus voor de hand te veronderstellen, dat als die schaamte bij de Javanen ontbreekt, de Javaansche maatschappij de verlegenheid ook wel niet bespottelijk zal vinden. Zoo is het ook inderdaad. Ik wil me nu even bij de Javanen houden, niet alleen omdat ze verreweg het grootste volk vormen en omdat ik van hen de diepste studie heb kunnen maken, maar ook, daar ze wat ik ga beschrijven het meest typisch vertoonen. Het meeste, wat van hen geldt, gaat ook op voor Soendaneezen en Madoereezen.

De Javaansche adat, de zede, eischt van een mensch, en in het bijzonder van een jongmensch, een zekere verlegenheid. Zij duldt die dus niet alleen, zij aanvaardt die niet slechts, maar zij acht die, als bewijs van gevoelig karakter, en van goede manieren, noodzakelijk. Een greep uit wat Javanen mij geschreven hebben:

„Ik ben wel verlegen, maar toch niet meer dan een Javan behoort te zijn.”

„De menschen uit mijn omgeving zijn allen zeer verlegen, en het zou mij kwalijk genomen worden, als ik het niet was.”

„Overzicht: tot mijn 14e jaar niet verlegen; 15de j. erg verlegen; 16de j. vermindering; 17de en 18de j. veel verminderd; 19de j. radicaal genezen. Natuurlijk heb ik nog die verlegenheid, die iedere Javaan volgens de adat behoort te bezitten.”

„Een woord van mijn ouders blijft steeds in mijn hoofd hangen: Kang idep ing isin (Je moet weten, wat verlegen is). Mijn ouders (en ikzelf ook) onderscheiden dus een gebied, waar men zich vrij mag bewegen. Buiten dat gebied strekt zich uit het gebied van de brutaliteit. Op de grens tusschen beide gebieden ligt de verlegenheid.”

„Vaak krijgen wij bezoek van familieleden uit Pasar Gedeh. Het valt mij altijd op, dat ze zoo verlegen zijn. Als we dan gezamenlijk eten, dan eten ze heel weinig en zeer langzaam. Zonder gevraagd te worden, zou niemand nog meer rijst of bijspijs durven nemen. Ik ben van jongsaf opgevoed in de stad. Maar als ik op Pasar Gedeh op bezoek ben, dan neem ik vanzelf hun manieren aan. Ik durf niet veel eten, al heb ik ergen honger.”

„Nu ben ik zelden meer verlegen. Maar bij sommige gelegenheden is het gewenscht, dat men verlegen is. Zoo als we ergens op bezoek zijn en aan tafel gaan. Het is dan bij de ouderwetsche Javanen gewoonte, de gasten aan tafel ieder een bordje rijst te geven, waarin meestal nog geen derde deel van de hoeveelheid, die men eigenlijk noodig heeft. De gasten beginnen dan te eten, maar bij zoo kleine beetjes, dat het een wedstrijd lijkt om het laatste het bord leeg te hebben. Wie veel honger zou hebben en haastig en veel eten, die zou voor een zeer ongemanierd mensch doorgaan.”

Als de verlegenheid een deugd is, of in ieder geval als een uiting van fijne beschaving wordt beschouwd, dan is men wel verplicht zich in bepaalde omstandigheden verlegen te houden, ook al voelt men er niets van. Een jongeman, die nogal eens verlegen is, maar, normaal, niet tegenover menschen, die hij kent, schrijft:

„Als ik bij mijn familieleden ben, dan ben ik verlegen, maar dat doe ik opzettelijk omdat het zoo hoort. Wanneer ik den geheelen dag niets gegeten heb en ik kom bijv. bij mijn tante en ze vraagt me: Je ziet er zoo slecht uit.

Heb je nog niets gegeten? — dan zal ik (en 90 % van de Javaansche jongens en meisjes) hierop antwoorden: Ja ik heb al gegeten." Dit doen wij, omdat het zoo hoort."

Dit nadert al tot het spelen van een rol. Maar andersom dan in Europa: hier speelt de verlegene de rol van niet-verlegene, daar komen sommige niet-verlegenen er toe de rol van verlegene te spelen!

„Tegenover menschen, die ouderwetsch zijn, en niets van den nieuwen tijd moeten hebben, houd ik me, alsof ik verlegen ben; bijv. als ik in hun tegenwoordigheid een meisje ontmoet."

„Die neiging tot verlegen worden vermindert bij mij langzamerhand, maar soms doe ik net alsof ik verlegen ben, n.l. om de aandacht van iemand te trekken of om indruk te maken." Deze jongeling heeft natuurlijk allerminst last van zijn verlegenheid: „Ik geloof, dat ze juist mijn geluk vermeerdert."

Ik heb een alleraardigst verhaal (te lang om het hier over te nemen) van een jongen uit het Palembangsche, die alleen zijn bloedverwanten in de stad (Palembang) ging bezoeken. Hij voelde zich volkomen op zijn gemak, maar speelde den heelen dag de komedie van het tot het uiterste verlegen knaapje, zoo, dat hij het eigenlijk zelf wat al te erg vond. Gevolg: zijn familieleden waren in de wolken over hem, vonden hem zoo'n keurige, bescheiden, beschaafde jongeling, dat ze zelfs vrienden gingen uitnoodigen om het wonder te zien.

Uit andere plaatsen van Soematra zal men nooit dergelijke verhalen krijgen; de oorzaak zoek ik hierin, dat Palembang in oude tijden sterk door Javanen is gekoloniseerd en dat Javaansche taal en zeden er een, nu nog duidelijk merkbaaren invloed hebben uitgeoefend. Hiermede wordt ook verklaard, dat het binnenland (dat meer Maleisch is) minder verlegen is dan de stad, dus juist andersom als men het overal ter wereld (ook op Java) gewend is. Een andere Palembanger schrijft:

„Menschen van het binnenland zijn gewoonlijk vrijmoediger dan die van de stad. Eigenaardig is het in de kota ¹⁾, dat als men bij iemand gaat eten, het het beste is om zoo weinig mogelijk te eten. Want hij, die de grootste verlegenheid

¹⁾ stad.

heeft, wordt het hoogste gewaardeerd; ja, wekt den indruk, dat hij van adel is, daar adellijke menschen immers weinig eten!

Dit in tegenstelling dus met het Westen. ¹⁾ In het binnenland doen de aanzienlijken het na van de stedelingen. Verlegenheid staat bij Palembangers in zoo'n eere, dat de waardigheid van een persoon gemeten wordt aan zijn verlegenheid."

Iemand, die inderdaad zeer verlegen is, behoeft ze niet voor te wenden. Een Soedanees van goede familie is zoo verlegen, dat hij er veel last van heeft, en zijn verlegenheid voelt als een gebrek, dat zijn levensgeluk vermindert — ondanks de waardeering van de omgeving. Eenigszins bitter schrijft hij:

„Het is belachelijk, maar voor mij om droevig te worden, dat sommige menschen door mijn verlegenheid in de meening komen, dat ik een zeer bescheiden persoon ben, en er mij lof over toezwaaien."

* * *

Niet in alle kringen wordt de verlegen houding in het maatschappelijk verkeer geëischt: de jongelui, die onder den invloed van Hollandsche beschaving staan, spreken daarom van menschen, die de oude adat hooghouden, als van de ouderwetsche menschen, of als van lui, die van den nieuwen tijd niet weten willen. Een Soedanees deelde mij ook mede:

„In mijn familie is het geen adat om verlegen te doen."

Bij vele, buiten Java levende volken bestaat die adat evenmin, maar men is toch overal (voor zoover mijn tamelijk gebrekkige kennis van de buitengewesten reikt) zeer gesteld op bescheidenheid en hoffelijke manieren ²⁾, veel meer dan over het algemeen tegenwoordig in Europa, en de verlegenheid, die immers bij brutalen niet bestaat, zal nooit als iets minderwaardigs, als een gebrek worden beschouwd. De verlegen jongeman zal dus desnoods zeer hinderlijk de belemmeringen in zijn optreden kunnen voelen, maar hij heeft nooit het besef, door zijn medemenschen als een stumperd te worden beschouwd, hij leert niet kennen: de schaamte voor zijn verlegenheid. En doordat hij er niet om bespot of geminacht wordt, staat hij er vrij tegenover. Hij strijdt er tegen, of — en dat schijnt nog veel meer voor te komen — hij strijdt er niet

¹⁾ Het westen ten opzichte van Palembang, bedoelt de schr.

²⁾ Hoeveel die manieren dan ook bij verschillende volken uit elkaar loopen.

tegen. In het eerste geval overwint hij, in het laatste geval vergroeit de verlegenheid en leert hij als vanzelf ze te beheerschen; in geen van beide gevallen ontstaat een verlegen karakter.

Dit is een weinig overdreven. Maar het aantal verlegen karakters, waarvan ik, en dan nog uit de tweede hand, heb kennis gekregen, is zoo gering, dat het niet meetelt. Een daarvan is een Javaansche ingenieur, die altijd uiterst verlegen was geweest, en in een Nederlandsche omgeving, waarin hij zich vermoedelijk niet thuis voelde, menschenschuw is geworden. Dan nog twee gevallen van Menangkabauers, een der vrijmoedigste volken van den archipel. Dat zijn drie gevallen op de ruim 2000 ingevulde vragenlijsten, waarin naar zulke gevallen gevraagd is. Uit eigen aanschouwing geen enkele ¹⁾; evenmin als resultaat van navraag bij menschen, die groote kenners van een bepaald volk zijn. De Menangkabausche gevallen laat ik hier volgen.

„Ik heb vroeger een schoolkameraad gehad, die om zijn verlegenheid erg veel last had. Ja, zoo erg, dat zijn studie er door mislukt is. Hij werd op school ook vaak geplaagd met allerlei bijnamen. Soms kon hij dagen, ja weken thuis blijven, zonder uit te gaan.

Deze jongen was in ieder geval naar het verlegen karakter op weg. Ik vestigde er de aandacht op, dat hij een Menangkabauer was. Maar er was voor hem nog een andere ongunstige omstandigheid: de school met Hollandsche onderwijzers, die de verlegenheid niet begrijpen, maar wel, en dan meestal verkeerd, aangrijpen. Dit maakt het plagen van de schooljongens duidelijk, wat anders wel als een afschuwelijke onhebbelijkheid zou zijn vermeld. De tweede:

„Ik heb iemand gekend, die zoo verlegen is, dat hij in den omgang met lagere standen terecht gekomen is. Hij waagt niet veel, hij komt niet ronduit voor zijn gedachten uit, is steeds eenvoudig in kleeding en spijs, en schuw van aard. . . . Soms wordt hij door de menschen beschouwd als een persoon met een goed karakter; de meesten hebben respect voor hem, terwijl hij de spot is van anderen.”

¹⁾ Behalve enkele van het type aan het slot van dit hoofdstuk beschreven, dat onder den invloed van aanraking met Hollanders zich vormt.

De verlegenheid is dus, dit mag ik ondanks de enkele uitzonderingen wel zeggen, bij de Oost-Indische volken geen gebrek, niet iets, waaraan men lijdt; en dat noch voor het volksbesef, noch voor het gevoel van de persoon. De overgrootste meerderheid van de jongelieden, die mijn vragenlijst ingevuld hebben, heeft verklaard geen last of leed van beteekenis van hun verlegen-zijn te ondervinden, ofschoon ze bijna allen de verlegenheid in verschillende mate kenden.

Toch was er een nog vrij sterke minderheid, die de belemmeringen van hun verlegenheid als zeer lastig en onaangenaam beschouwden, en onder hen waren er zelfs, die oordeelden, dat ze hun levensgeluk verminderde. Om dit goed te begrijpen, moeten we twee dingen wel in het oog houden. Ten eerste, dat al die jongelui, waarover mijn enquête zich uitstreckte, middelbaar onderwijs genoten, dat wil zeggen, dagelijks verkeerden onder den invloed van in hoofdzaak Nederlandsche leeraren, Nederlandsche literatuur; en zich gedroegen naar Nederlandsche zede, die immers de verlegenheid volstrekt niet als iets lofwaardigs beschouwt. Als ik een onderzoek had kunnen instellen onder analphabete Javanen, of onder hen, die alleen de desaschool hebben doorloopen, dan zou het aantal dergenen, die last van hun verlegenheid hebben, nog veel kleiner geweest zijn. De meeste van mijn jongens zijn voorts van buiten gekomen en moeten zich in de groote stad, in een vreemde omgeving zien te redden. Ten tweede, dat de Javaan de verlegenheid alleen dan prijzenswaardig vindt, als ze leidt tot correcte manieren volgens zijn adat; is ze zoo sterk en zoo onbeheerscht, dat ze tot hoffelijken omgang (die immers overal ter wereld beheersching van gevoelens en instincten vergt) ongeschikt maakt, dan keurt ook hij ze af. Een jongen, die weggroep, toen zijn oom met zijn mooie nichtje op bezoek kwam, ze uit zijn schuilhoek begluurde en pas voor den dag kwam tegen het einde van het bezoek, werd daarover gestreng door zijn vader en moeder onderhouden (nadat oom en nichtje vertrokken waren welteverstaan).

Alles bij elkaar: het opzichzelf hinderlijke gevoel van belemmerd te worden, de ook voor de Javaansche adat geëischte beheersching tot op zekere hoogte, de nieuwe, sterk onder invloed van Hollandsche zeden staande adat, maakt het begrijpelijk, dat vele jonge Inlandsche menschen ten opzichte van de verlegenheid dezelfde soort moeilijkheden hebben als de Hollandsche; zij het dan, dat

hun de omstandigheden veelzins gunstiger zijn. Zooveel gunstiger, dat verlegen karakters zoo goed als, afwijkingen als eruthrophobie en agoraphobie geheel ontbreken.

* * *

In de wijze, waarop ze die moeilijkheden trachten te overwinnen, bestaat weinig verschil met de jonge menschen in West-Europa. Dezelfde soort verberging en afleiding (die ten opzichte van den bloot ontbreken):

„Wanneer ik mij verlegen gevoel, dan neem ik mijn zakdoek en begin te snuiten.”

„Wanneer er veel menschen aan den weg zitten en ik moet hen voorbij, dan peuter ik aan mijn neus en kijk den anderen kant op. Ook loop ik dan wel zachtjes te fluiten.”

„Als ik langs een meisje loop, dan ben ik niet verlegen, als ik maar iets in mijn hand houd, bijv. een sigaret, een tasch of een stok.”

„... Soms knoop ik mijn jas dicht, en soms maak ik mijn knopen juist los. Ik strijk over mijn haren. Soms krab ik achter mijn oor.”

Ook het spelen van een rol komt voor. Enkele Javaansche en Soendaneesche voorbeelden:

„Ik kijk droomerig voor me uit, alsof ik aan heel iets anders denk.”

„Als ik voel, dat ik verlegen word, dan kijk ik zoo trotsch mogelijk. Dus ik verberg mijn verlegenheid door trotsch te zijn en dat gelukt mij volkomen.”

„In al deze gevallen kan men de verlegenheid bestrijden, zooals ik het gedaan heb, n.l. door absoluut onverschillig te zijn, althans uitwendig; maar inwendige verlegenheid heeft iedereen, de kunst is maar het niet te laten merken.”

Een Soendanees, die in geen enkele van de talen, die hij spreken moet, zich volkomen zeker voelt, of hij zich wel beleefd uitdrukt, wordt daardoor nogal eens verlegen. Men lacht vaak om wat men maar half van hem begrijpt, en zoo is hij als van zelf in de rol van den jolige gevallen: „Ik word als een grappenmaker beschouwd; hoe ernstig ik ook spreek, men lacht om mij.”

Zeer algemeen is het opzoeken van gezelschappen om zich gemakkelijk te leeren bewegen; ook het lid worden van vereenigingen en het zich dwingen daarin naar voren te komen.

Niet minder algemeen echter: het vermijden van brutale menschen en ook in het algemeen van alle gelegenheden, waar men gevaar zou loopen van al te groote verlegenheid. Velen zeggen: als ik verlegen word en ik weet me geen houding te geven, dan ga ik maar liefst zoo gauw mogelijk weg. Is dat niet mogelijk, dan maar zoo min mogelijk spreken. De gezelschap-zoekenden dwingen zich zelf zooveel te spreken als de beleefdheid maar toelaat.

* * *

Ik herhaal echter: met allen komt het terecht. De een mag wat meer last hebben dan de ander; de een wordt zijn instinct volkomen de baas en de ander niet, maar op ongeveer twintigjarige leeftijd of iets ouder is de verlegenheid in geen geval meer iets, waarover men zich druk hoeft te maken — zoo men er al ooit zich veel om bekommerd heeft, wat dan, zooals gezegd, met de meesten het geval is. Voor de berustende-in-zijn-verlegenheid is het soms zelfs een aangenaam, in ieder geval geen onaangenaam besef, verlegen te kunnen worden; voor den strijdende en den vluchtende beteekenen strijd en vlucht een episode, die hun niet zwaar gedrukt heeft.

Het zou ongetwijfeld hoogst belangrijk zijn te weten te komen, welken invloed de godsdienst heeft op de verlegenheid en op de houding van persoon en maatschappij daartegenover. Men zou dan ook moeten kunnen vergelijken de beteekenis, die de Javaansche Islam, de strenge Islam zooals bijv. de vereeniging Moehammadijah die propageert, Katholiek en Protestantsch Christendom, godsdienstloosheid kunnen hebben. Mijn onderzoek heeft mij niet voldoende gegevens verschaft om, wat de Javaansche maatschappij betreft, tot wetenschappelijk verantwoorde meeningen te kunnen komen. Mijn persoonlijke indruk blijve hier dus beter achterwege. De algemeen menschenlijke conclusies, waartoe mijn materiaal mij het recht geeft, heb ik in het vorige hoofdstuk vermeld.

§ 2 - HET JAVAANSCH KARAKTER

Over de vraag, of wat ons Hollanders op Java verlegenheid toeschijnt, het ook werkelijk is, kan ik nu kort zijn. Want het is wel duidelijk, dat ook wie in het geheel geen verlegenheid gevoelt, verplicht is, verlegen manieren aan te nemen om niet voor een slecht opgevoed mensch door te gaan. De opvoeding prijst alle verlegenheid, die op haar plaats is; zij kweekt, als in vele andere landen, maar in veel hoogere mate dan in Nederland, bescheidenheid aan. Deze behoeft geen verlegenheid te zijn, maar behoort zich te uiten in de uitdrukkingsvormen van de verlegenheid, omdat die de wezenlijke eigenaardigheid van de maatschappelijke omgangsvormen uitmaken. De Javaan of Soendanees, die een oudere of meerdere aanspreekt, buigt het hoofd en slaat de oogen neer, dat is hem als kind al geleerd. Het „eerbiedig aanzien” dat de Hollandsche adat kent, is hem vreemd. Loopt hij achter zijn meerdere om, dan drukt hij zich tegen den wand en sluipt daar met gebogen rug langs. Moet hij diens huis betreden, dan loopt hij, na zich ontschoeid te hebben, naast het pad; klimt de voorgalerij op aan den zijkant van den trap, en gaat de gang door langs den muur, nooit over het midden. Komt hij ergens op bezoek, dan zal hij — ook al is hij niet bij zijn meerdere — nooit zijn glas leegdrinken. Hollandsche huisvrouwen vinden dat wel eens pijnlijk, en denken, dat de drank, dien ze geschonken hebben, niet deugt. Maar dat is het niet: wie zijn glas zou leegdrinken, zou daarmede vragen om nog een glas.

Bij deze beleefdheid hooren natuurlijk keurige netheid en zindelijkheid van kleeren, goed verzorgd zijn van lichaam en haar. Het is opvallend, hoe onberispelijk ook arme menschen, als ze maar eenige beschaving hebben, er steeds weten uit te zien.

Een volkomen onderwerping aan de goede maatschappelijke vormen houdt allereerst in: zich voegen naar de maatschappelijke ordening. Ieder handhaaft zich op de plaats, die hem toekomt, maar doet dan ook het werk, en betracht de gehoorzaamheid, die bij zijn plaats behooren.

Gehoorzaamheid, plichtgetrouwheid, ijver, en meer dan ijver, waarachtige toewijding, zijn dan ook op den voorgrond tredende eigenschappen van de bewoners van Java — en van deze niet alleen: ik durf te zeggen

van alle inheemsche volken van Ned.-Indië, waarmee ik in aanraking ben geweest.

Ik gevoel, dat bij lezers, die Indië kennen, hier een bezwaar kan rijzen, n.l. twijfel aan dien ijver. Zij zullen denken aan een huisjongen, die het bij hen te druk vond, en die in een gemakkelijker dienst ging voor tweederde van het loon. Zij zullen denken aan een sadokoetsier of een taxichauffeur, die een uur voor den bestelden tijd al aanwezig is, en dat uur voor een lekker dutje besteedt. Maar deze voorbeelden zeggen niets. Vooreerst heb ik niet beweerd, dat er in Indië geen luiards zouden zijn! Verder mogen we bij ijver niet denken aan den Hollandschen ijver, die gewoonlijk inhoudt een ontembaar streven om meer te verdienen. De Javaan in een vrij beroep, die vindt dat hij genoeg heeft verdiend voor zijn onderhoud, gaat rust nemen. Zoowel het klimaat als het ontbreken van geldzucht leiden hem daartoe. Maar dit houdt nog niet in, dat hij bij zijn werk geen ijver en toewijding zou hebben. Diezelfde chauffeur, die in uw voortuin een uur geslapen heeft, zal misschien vannacht om drie uur nog een vrachtje aannemen naar ver buiten de stad, en zonder eten de rest van den nacht daar aan den kant van den weg doorbrengen in de hoop 's morgens weer vracht terug te zullen krijgen.¹⁾

Anderen zullen misschien geneigd zijn te zeggen: die gehoorzaamheid, en wat gij daar meer opnoemt, bestaan inderdaad. Maar veel waarde is er niet aan te hechten, want ze ontstaan uit slaafschheid. De Javaan is eenvoudig te laf om anders te zijn.

Wie zoo redeneeren hebben naar den schijn eenigszins gelijk— in waarheid echter niet. De ouderwetsche manieren, ten minste die tegenover de meerderen, dragen voor menschen, die andere omgangsvormen gewend zijn, dus voor Nederlanders, maar ook voor Menangkabauers en Bataks, veelal een slaafsch karakter. Wie wel eens een wedana, een man van rang, stand en beschaving, meestal ook van deftige familie, heeft zien neerhurken voor een regent (zooals dat in vele streken nog gebruikelijk is), en hem na de sembah met neergeslagen oogen heeft zien afwachten, tot de regent het woord tot hem liefde te richten, die kan het als vreemdeling niet laten, zoo'n gebruik slaafsch te vinden. Hij kan het zich zoo begrijpen, dat jonge bestuursambtenaren, in „Westerschen" geest opgeleid, zich door die houding vernederd voelen.

¹⁾ Wie Java kent, weet dat ik alledaagsche, niet verzonnen voorbeelden geef.

En toch doet men den Javaan groot onrecht, door hem voor slaafsch te houden. Dat de jonge ambtenaren de sembah en het hurken als vernederend beschouwen, ligt aan hun opleiding, aan de school, waar ze aan de Hollandsche adat zijn gewend geraakt. Als ze van huis uit, van karakter, slaafsch waren, zouden ze ook na dien Hollandschen invloed, geen vernedering voelen.

's Lands wijs, 's lands eer. De oppervlakkige indruk, die bepaalde gebruiken op een vreemden toeschouwer maken, geeft hem geen recht tot een conclusie aangaande het karakter der menschen. De slaafsche is een ongevoelige, iemand met weinig of geen gevoel van eigenwaarde. De Javaan is over het algemeen zeer gevoelig. Zijn verlegenheid wijst hierop, en nog meer de aard van zijn verlegenheid, die van de derde soort is. Zoo iemand, dan kent hij „dien kieschen, terughoudenden schroom, die even bang is om te beledigen, als om beledigd te worden,” waarvan Hildebrand spreekt. Wie dit niet begrijpt, die heeft van den Javaan en van de Javaansche maatschappij nog niets begrepen. Want daarop berust de heele samenleving.

Het Javaansche gevoel van eigenwaarde is zeer sterk en zeer fijn, en wordt dus licht gekwetst. Ieder tracht zichzelf, zijn waardigheid te handhaven — en ontziet daarbij steeds de waardigheid van zijn medemenschen. Zoo ontziet men elkaar, zoo maken deze gevoeligen elkaar het leven en het levensgeluk mogelijk en gemakkelijk. De maatschappij zit hecht in elkaar, ieder weet zich geëerbiedigd op de plaats, die hij heeft en die hem toekomt, naar rang en leeftijd, ieder eischt ook dat hij daar geëerbiedigd wordt — maar dat kan alleen bestaan, doordat ieder den ander evenzeer eerbiedigt.

Normale ijdelheid komt voor, is vrij algemeen; ijdele karakters heb ik eigenlijk nog nooit ontmoet. Ook de eerezucht, die anderen weg wil dringen om hun plaats te veroveren, hoort hier niet thuis.

In mijn indeeling is dus maar één plaats voor het Javaansche karakter. Prof. J. C. van Eerde heeft het in 1914 al gezegd: „De Javaan is over het algemeen hoogmoedig”.¹⁾

Wat de scherpe blik van dezen kenner van land en volk heeft gezien, dat heeft mijn psychologisch onderzoek ten volle bevestigd. Ik voel me daardoor zelfs gerechtigd zijn uitspraak uit te breiden. Natuurlijk geldt ze (en zoo is ze wel bedoeld) evenzeer

¹⁾ J. C. v. Eerde, Koloniale Volkenkunde I. Omgang met inlanders 1914, blz. 30.

voor Soendaneezen en Madoereezen. Maar ook voor volken buiten Java: die van Soematra, Celebes en de Molukken, en voor de Baliërs geldt de regel, dat ze hoogmoedig van karakter zijn.¹⁾

Hierbij moet men denken aan den edelen hoogmoed, zooals ik die op blz. 63 en 64 beschreven heb. Wie zich laatdunkendheid of verwatenheid voorstelt, is op het verkeerde spoor.

Natuurlijk wil ik hiermede volstrekt niet beweren, dat er onder die volken geen ongevoeligen van alle soorten zouden voorkomen, tot brutalen toe. Maar het feit, dat op Java de geheele structuur van de maatschappij, dat alle omgangsvormen onder den invloed staan van het fijngevoelige, hoogmoedige karakter, bewijst dat dit het overheerschende, het naar het getal overwegende moet zijn. Dit hoogmoedige karakter ontwikkelt zich soms naar het kleinmoedige. En nog vaker heeft het — ten minste in het oog van den Hollandschen onderzoeker — een zekere kleinzeerigheid. Wat ook begrijpelijk is: men leert wel eigen en anderen gevoeligheid ontzien; minder eigen gevoeligheid als het ware pantseren tegen de ruwheid van het leven.

Men moet hierbij wel bedenken, dat geen oordeel relatiever en subjectiever is, dan dat over kleinzeerigheid. De verhouding van de intensiteit van een smart tot de kracht van den wil tot beheersching van die smart wordt daarbij aan verschillende menschen vergeleken; bij het oordeel geldt dan de verhouding, die de beoordeelaar meent bij zich zelf aangetroffen te hebben als norm! Iemand, die nooit kiespijn gehad heeft ondanks zijn vele holle kiezen, die bij het trekken van of boren in tanden geen pijn van beteekenis heeft, is al gauw geneigd een ander, die beweert tandpijn ondragelijk te vinden, voor kleinzeerig te houden. Als men in het algemeen zich weet te beheerschen, wanneer men lichamenlijk of geestelijk iets ondergaat, dan vindt men, dat een ander, die hetzelfde ondergaat zich ook gemakkelijk moet kunnen beheerschen. Kan die ander dat niet, dan acht men zijn wil te zwak: hij is kleinzeerig.

Evenwel maten om deze psychische, onmeetbare verschijnselen te meten kunnen niet bestaan. Wie zal zeggen, of niet de Javaan bij een vernedering veel heviger smart ondervindt als een Hollander bij uiterlijk dezelfde vernedering? Of dat hij niet bij een pijn, die de Hollander volkomen dragelijk vindt,

¹⁾ Over de andere kan ik me niet uitlaten, omdat ik er geen aanraking mee heb gehad.

de wil, de kracht tot zelfbeheersching mist om die pijn te verduren?

Het eenige, wat ik dus kon zeggen is dit: dat naar het oordeel van een Hollander de Javaan dikwijls naar het kleinzeerige neigt.

Dit soort kleinzeerigheid — aangenomen, dat ze bestaat — geldt alleen ten opzichte van het gekwetste gevoel van eigenwaarde, maar behoeft volstrekt niet door te gaan ten opzichte van andere, geestelijke of lichamelijke pijnen. Hoe het daarmede gesteld is, is voor mijn onderwerp niet ter zake. Vrij algemeen is de opvatting, dat de Javaan aan het zich-ziek-voelen (bij koorts bijv.) zich veel meer overgeeft dan de Hollander, dat hij pijn (van vallen of verwondingen bijv.) even goed verdraagt, en dat hij veel meer beheersching dan de Hollander toont bij honger- of dorst-lijden.

* * *

Verlegenheid wordt aanvaard, wordt gewaardeerd door de omgeving. Die verlegen wordt vindt dit dus niet erg, in sommige gevallen vindt hij het zelfs aangenaam. Maar — en dat is uit het naar kleinzeerigheid neigende karakter zoo goed te verstaan — volkomen onduldbaar en ondragelijk is het, verlegen te worden gemaakt.

„Met brutale menschen ga ik niet om,” schrijven mijn jonge correspondenten. „Brutale menschen ga ik uit den weg.” „Brutalen maken me woedend.”

Wel nergens op de wereld valt een brutaal mensch zoozeer uit den beschaafden toon, wordt hij zoozeer gehaat en veracht als in Ned.-Indië.

Maar wel nergens zal het geheel te ontloopen zijn, dat men, al of niet door een brutaal mensch, verlegen gemaakt en vernederd wordt. Veelal — we hebben er voorbeelden van gegeven — wordt dan de verlegenheid opgelost in heftige woede. Een klein kind, dat verlegen wordt, en dat men niet met rust laat, begint hevig te schreien, of het wordt roekeloos baldadig; volwassenen krijgen driftbuien. Dit zelfde treft men natuurlijk in Indië aan, maar nog wat duidelijker en veelvuldiger. Een Javaansche jongeman schrijft:

„Als iemand mij verlegen maakt en ik voel mij diep vernederd, dan heb ik neiging tot zelfmoord.”

Een andere:

„Als ik alleen in een café zit, en daar zitten menschen aan een ander tafeltje hard te lachen, dan beeld ik me soms in, dat ze mij uitlachen. Ik durf dan niet omkijken, maar zeg bij me zelf: Ik wou dat ik die lui kon doodsteken.”

Een zevental jaren geleden bewoonde ik met een anderen ambtenaar een paviljoen ergens in Batavia, dat ik van de bewoners van het hoofdgebouw had gehuurd. We hadden een keurigen huisbediende, Ali genaamd. De Mevrouw van het hoofdgebouw was zoo vriendelijk het werk van dezen jongen wat te controleeren in den tijd, dat wij aan ons werk waren. Op een morgen kwam zij binnen, op bloote voeten, dus onhoorbaar, en verraste onzen Ali in een van de slaapkamers, terwijl hij grimassen stond te maken voor den spiegel. Zij kon er zich niet van weerhouden, in luid gelach uit te barsten Maar Ali stuurde den volgenden dag een vervanger met de boodschap, dat Ali sakit kras ¹⁾ was. We hebben Ali nooit weergezien, wel van anderen vernomen, dat hij in het geheel niet ziek was geweest, maar dat hij bij ons maloe was geworden!

Een ander verhaal dank ik aan Ds. D. F. Bartlema, indertijd vlootpredikant in Soerabaia.

Een commies ten kantore van den assistent-resident in een plaats in de buitengewesten, een volbloed Ambonnees van afkomst, maar met Nederlanders gelijk gesteld, genoot in de stad van zijn inwoning groot aanzien en algemeene achting. Hij was er lid van den Kerkeraad en toen hij op een namiddag bij den predikant het voorerf opstapte, dacht deze niet anders, of hij kwam om kerkelijke aangelegenheden. De commies, dien we B. zullen noemen, was zeer opgewonden en vroeg den predikant alleen te spreken. „Dominee,” zei hij, „ik kom u om raad vragen. Ik kan niet meer naar mijn bureau, want de assistent-resident heeft me verlegen gemaakt.” „Maar B.,” zei de predikant, „dat zal toch wel weer terecht komen. Je staat als een zoo uitstekend ambtenaar te boek.” „Nee, dominee, daar zijn stukken vermist uit een kast, die onder mijn berusting is: een bundel met een aanvraag om een concessie. Die bundel is weg, nergens te vinden en de a. r. heeft laten merken, dat hij mij van diefstal verdacht.” Veel raad wist de predikant uiteraard niet te geven en B. ging al spoedig

¹⁾ erg ziek.

heen. Enkele uren later kwam de assistent-resident in de grootste opwinding het voorerf oprijden. „Dominee,” riep hij, „B. is dood!”

De arme man, die verlegen gemaakt was, had zich in de badkamer met een scheermes den hals afgesneden.

Eenige maanden later werd een gouvernementsklerk in die stad tot anderhalf jaar gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij uit de kast, die in de kamer van B. stond, de concessieaanvraag had gestolen, waardoor een latere aanvrager voor dezelfde concessie gemeend had nu de eerste aanvrager te zullen worden.

Dat niet alleen vlucht en zelfmoord, maar doodslag en verwonding de reactie kunnen zijn op het verlegen gemaakt worden, voornamelijk bij minder beschaafden, is algemeen bekend. Een criminologische studie over de redenen, die tot delicten tegen het leven hebben geleid, kan interessante dingen aan den dag brengen, maar ligt buiten het bestek van dit boek. Dat de reactie een vermogensdelict is, zal wel niet dikwijls voorkomen. Toch ken ik zoo'n geval, mij medegedeeld door den heer R. Soeprapto, indertijd wedana van een district in Midden-Java.

In zekere desa woonde een tamelijk welgesteld man, die een nogal lichtzinnigen neef had. Deze jongeman leefde gemakkelijk en vroolijk op ooms kosten, en dacht er niet aan te gaan werken om voor zich zelf te kunnen zorgen. Op een nacht werd er in het huis van den oom ingebroken. Reeds den volgenden dag echter had de heer Soeprapto, toen nog assistent-wedana, den dader te pakken: neeflief! Bij het verhoor bekende hij zijn onbegrijpelijke daad, en verklaarde die ook. Hij was n.l. den vorigen dag bij oom gekomen en had hem om geld gevraagd. Of oom het niet bij de hand had, of dat hij knorrig was, alweer te worden lastig gevallen en dat nog terwijl hij menschen op bezoek had, weet ik niet; maar oom had in tegenwoordigheid van vreemden geweigerd . . . en neef was verlegen geworden. Om zich daarover te wreken had hij dien nacht den inbraak gepleegd en eenige onbeduidende zaken meegenomen. Diefstal uit verlegenheid!

* * *

Daar moge dan gesproken kunnen worden van vrij algemeen voorkomende karaktertrekken, en wel in die mate, dat ik het recht heb van „het Javaansche karakter” te spreken; ik zou er toch niet gaarne van verdacht worden mij aan te sluiten bij de

oppervlakkige uitspraak, die wel eens vernomen wordt: „Alle Javanen zijn ten slotte net eender.” Voor zoover het niet reeds uit het voorafgaande gebleken is, wil ik dit nog eens met nadruk vastleggen. Daar zijn groote verschillen, niet minder groot dan onder eenig Europeesch volk. Verschil in sterkte van instincten, verschil in gevoeligheid en in soort van gevoeligheid, verschil in temperament. Op het laatste wil ik nog even nader ingaan.

Ik had in de hoogste klasse van een middelbare school twee leerlingen, die als typen zouden kunnen dienen voor de beide polen van het temperament, zooals Ewald die onderscheidt. Laat ze mij S en P noemen.

S was een groote, dikke, zwaargebouwde jongen met een zeer helder verstand. Hij had een onverstoorbaar goed en vriendelijk humeur, zette zich over alle onaangenaamheden en tegenslag met groote gemakkelijkheid heen; leefde, at en werkte als een gelukkig mensch.

P was mager en tamelijk klein van stuk. Hij had de neiging zwaar op de hand te zijn, was eigenlijk doorlopend wat melancholisch gestemd en viel na tijdelijke opgewektheid altijd weer in zijn donkere stemming terug.

Beiden waren zeer verlegen. S redde zich daaruit, door alle gelegenheden, waarbij hij verlegen kon worden, met groote gemoedsrust te ontwijken. Het is nooit in zijn hoofd opgekomen iets tegen zijn verlegenheid te doen. P ontweek geen moeilijke gelegenheden, zocht ze ook niet op, maar was bijv. in staat om als hij voor de klasse een spreekbeurt had, uit verwarring over een geheel ander onderwerp te spreken, dan hetgeen hij voorbereid had, en was daar dan zeer gedrukt door. Beiden hebben een zeer behoorlijk eindexamen gedaan, maar waren duidelijk onder den invloed van hun verlegenheid en brachten het er toch aanmerkelijk minder goed af, dan zij wel gekund hadden.

Uit deze voorbeelden (ik zou ze met een onbepaald getal andere kunnen vermeerderen) blijkt, dat het voorkomen van de verlegenheid ook op Java met het temperament niets te maken heeft en dat de scheiding tusschen het aangeboren temperament en het aangeboren karakter, waartoe dan de instincten behooren, zooals wij die bij Ewald aantreffen, ook door mijn onderzoek gerechtvaardigd blijkt.

§ 3 - HET OOSTEN EN HET WESTEN

De verschillen tusschen de Oostindische volken mogen geweldig groot zijn, ik wees er reeds op, dat ze alle (voor zoover ik ze ken) de verlegenheid, zoo niet lofwaardig vinden, dan toch ze aanvaarden als een instinct, dat alleen bij het gevoelige karakter op zijn plaats is. Dat laatste is stellig ook bij de Indische Chineezzen het geval. Zij zijn voor het overgrootste deel handelaren en industrieelen, felle zakenlieden, in wier leven voor kleinzeerigheid noch ten opzichte van zichzelf, noch ten opzichte van anderen, plaats is. Maar dit belet niet, dat vooral de beschaafden onder hen, ¹⁾ steeds zorgvuldig zullen vermijden iemand verlegen te maken, dat ze bijv. een weigering steeds in een ontwijkenden, niet vernederenden vorm kleeden, dat ze nooit iemand, die verlegen wordt, met spot of minachting zullen behandelen. De gang van mijn beschouwingen heeft meegebracht, dat ik de typische wijze, waarop de verlegenheid bij hen voorkomt, reeds beschreven heb. Ik heb hier alleen aan toe te voegen, dat ook zij de verlegenheid aanvaarden; ook al zijn zij, de mannen ten minste, verplicht die geheel te overwinnen.

Iets dergelijks kan gezegd worden van den Indischen Nederlander. Meestal is hij van gemengd bloed, maar de verschillen zijn zeer groot. Hij leeft volgens de — naar 's lands noodzakelijkheid gewijzigde — Hollandsche adat. De mannen zijn natuurlijk meer verlegen dan de vrouwen, maar de jonge meisjes zijn buitengewoon vrijmoedig. Deze menschen hebben zekere moeilijkheden met betrekking tot hun omgang met Europeanen uit Europa, vooral indien ze niet tot de hoogste standen behooren. Nu is de Hollander gelukkig over het algemeen vrij van de belachelijke verwaandheid, rassenwaan geheeten, die bij de Engelschen en Amerikanen zoo algemeen is. Maar hier en daar is het toch wel eens anders, vooral in Deli, waar de Engelsch-Amerikaansche invloed zoo groot is. Het is voor een Indischen Nederlander uiterst moeilijk tegenover deze aanmatiging de juiste houding aan te nemen. Kennis noch beschaving kunnen hem baten, de edelste gaven van hoofd en hart tellen niet mee: hij is nu eenmaal in de tropen geboren, ja wellicht niet eens van zuiver „Europeesch” bloed! Natuurlijk zal hij zelden of nooit tegenover iemand komen te staan,

¹⁾ Beschaafd is hier, en overal in dit boek, geheel iets anders dan Westersch gevormd en onderwezen.

die onbeschoft genoeg is, zijn, den minachter zelf vernederende, minachting uit te spreken. Maar hij laat die voelen, in het gesprek, in den omgang, in het uitsluiten van den omgang. De jonge meisjes, die over het algemeen knap, aantrekkelijk en levendig zijn, hebben daar den minsten last van. Maar voor alle anderen is de volkomen onmotiveerbare, onrechtvaardige geringachting buitengewoon pijnlijk. Is het wonder, dat dergelijke mogelijkheden het optreden van verlegenheid in de hand werken? Zeker niet, en evenmin, dat er bij zeer velen een groote kleinzeerigheid ontstaat. Deze doet ze de mogelijkheid van verlegen gemaakt worden ontvluchten, maakt ze schuw en wantrouwend tegenover iederen Europeaan uit Europa. Wat voor hen dit groote nadeel heeft, dat een Hollander, die ze met de beste en vriendschappelijkste bedoelingen nadert, wien de hier boven beschreven verwaandheid volkomen vreemd is, zich miskend en voor het hoofd gestooten voelt en — tenzij hij de ware redenen van het gedrag begrijpt — geneigd is, den Indischen Nederlander ongunstiger te beoordeelen, dan hij verdient.

Uit dit alles blijkt wel, dat de Indische Nederlander ¹⁾ over het algemeen tot het gevoelige, en wel tot het kleinzeerig-hoogmoedige type behoort. Hij past dus volkomen in het land dat hij bewoont, en begrijpt er vanzelf ook daardoor de bevolking veel beter van dan een van buiten gekomene. En ook van hem kunnen we zeggen, dat hij de verlegenheid niet als iets bespottelijks afwijst, maar ze aanvaardt en begrijpt.

* * *

Samenvattende kom ik tot de slotsom:

Het Oosten (Oost-Indië en vooral Java) heeft het wezen der verlegenheid begrepen; heeft ingezien, dat ze zich alleen bij een gevoelig mensch ontwikkelt; heeft haar sociale waarde, haar beteekenis voor de vorming van een waarachtig menschelijke samenleving erkend.

Het Westen (West-Europa) heeft de verlegenheid geheel miskend; heeft het verband met het gevoel van eigenwaarde nooit ingezien; heeft nooit beseft, dat ze een kracht is, die den jongen mensch zijn plaats in de samenleving helpt bepalen.

In West-Europa kon de verlegenheid niet gekend worden,

¹⁾ Ik houd niet van het woord Indo en gebruik het daarom niet.

daar noch het individu, noch de maatschappij ze willen erkennen. Karaktertrekken en omstandigheden werken daar samen om het leven te beleven als een schier onafgebroken strijd, een kamp tegen vijandige machten, waartegen men altijd waakzaam moet blijven en nooit verslappen mag. Voor ieder geldt de eisch, dat hij zijn persoon moet blootstellen, dat hij nederlagen en vernederingen moet leeren verdragen, zichzelf blijft beheerschen, alsof hij de pijn van den smaad niet voelde; dat hij in het gevecht zijn medemenschen wonden toebrengt, waar het noodig mocht zijn, zonder zich daar veel om te bekreunen. Een moeilijk te volgen voorschrift is het: „Zijt dan niet bezorgd tegen den morgen; want de morgen zal voor het zijne zorgen; elke dag heeft genoeg aan zijn zelfs kwaad.” Dit Christelijke gebod gaat tegen de algemeene geest van het Westen in.

In het Oosten leert men, dat de menschen, waarmee men omgaat, vrienden zijn, die men dus niet bevecht, maar die men gelukkig maakt, door vriendelijkheid, behulpzaamheid, gehoorzaamheid; en door zorgvuldig te vermijden ze te kwetsen of te vernederen. De vrienden handelen op dezelfde wijze en zoo ontstaat een gelukkige en tevreden samenleving. Schuw degenen, die uw menschenwaarde niet zouden willen erkennen, en ontvlucht ze. Armoede onteert niet: het is beter in de grootste armoede te verkeerden, dan zich een leven vol ondragelijke vernederingen te laten welgevallen. Het leven behoeft immers geen strijd te zijn; alle bezorgdheid is uit den booze. „Iedere dag brengt zijn eigen geluk.”¹⁾

Beide opvattingen hebben haar goede en haar kwade zijden. Het Westen heeft een ontembare, wereldveroverende energie ontwikkeld, wetenschappen en techniek tot ongekende hoogte opgevoerd, welvaart en rijkdommen vergaderd — maar ontevreden, onbevredigde menschen gekweekt, die niet meer bereid zijn tot opoffering en tot armoede, en ongelukkig zijn als bij de eindeloze jacht naar goud hun ook het meest bescheiden deel van den buit onthouden wordt. Een krachtige, nimmer rustende of berustende samenleving is gevormd — maar waarin juist de fijnsten, de gevoeligsten, groot gevaar loopen op den achtergrond te worden gedrongen, of als verlegen karakters of als „zenuwzieken” buiten de maatschappij te komen staan.

¹⁾ Javaansch spreekwoord.

Het Oosten heeft geleefd van wat de bodem des lands gaf, met een matigen handel, die de uitwassen van het kapitalisme nooit heeft gekend; het heeft een samenleving gevormd met ongekend hechten familie- en dorpsband, waar nooit iemand aan zijn lot werd overgelaten, waar ook de gevoeligste zielen, ja zij vooral, een gelukkig en rustig en geëerd leven konden leiden; een volk waar verlegen karakters en zenuwzieken bijna onbekend zijn. Maar, waar de strijd en de eerezucht en de geldzucht zoo ontbraken, daar was gewoonlijk te weinig energie om welvaart te scheppen, en daar leefde het grootste gedeelte van het volk in (zij het met glimlachende berusting gedragen) armoede, die ten minste buiten de voorname kringen de ontwikkeling van den geest, zelfs die van de kunst, bij deze in vele opzichten zoo be- gaafde menschen belemmerde of onmogelijk maakte.

* * *

Het is wel het huidige West-Europeesche karakter, dat ik tegenover het Oost-Indische gesteld heb. De vraag rijst nu, of niet het West-Europeesche van eenige eeuwen terug veel meer op het Oost-Indische geleek. Men houdt er van de Oost-Indiërs voor te stellen als levende in een beschaving, die veel overeenkomst heeft met de Europeesche beschaving in de middel-eeuwen, en die overeenkomst is niet te loochenen. De feudale instellingen, met haar groote standenverschillen, met de sterke afhankelijkheid waarin sommige klassen ten opzichte van de andere leefden, eischten ook in Europa een beleefdheid en eerbetoon tegenover meerderen, die tegenwoordig op ons sterk den indruk van slaafschheid zouden verwekken — nu ze verdwenen zijn, zooals ze op Java aan het verdwijnen zijn. Op het platteland heerschte groote saamenhoorigheid en onderling dienstbetoon. Aan de tallooze groote en kleine hoven ontstonden fijne omgangsvormen.

Daartegenover staat, dat het verschil met Java enorm is. De mannelijke deugden waren allereerst onbevreesdheid en dapperheid (desnoods tot brutaalheid toe), strijd lust, ijdele roem- en eerezucht. De zeden op het platteland waren zeer ruw. Alles pleit er tegen te verwachten, dat verlegenheid anders dan als uiting van kinderachtige zwakheid kan zijn beschouwd. Toch behoefden zij, die voor de hardheid van deze wereld te gevoelig waren, niet ten onder te gaan, want er was een sterke geestelijke macht: de Kerk. En er was een plaats, waar ijdelheid, noch ruwheid, noch eerezucht

geduld werden, maar waar geestelijke waarden des te hooger werden geschat: het klooster.

Weliswaar kon het bestaan van de middeleeuwsche West-Europeanen moeilijk anders zijn. Het klimaat, dat beschutting tegen koude eischt, en maakt dat het halve jaar lang de bodem schier geen enkele vrucht oplevert; daarbij in de lage landen de eeuwige worsteling met het water; de nooit rustende oorlogen; dat alles bij elkaar eischte een onverpoosde inspanning, een harde, onbuigzame doorzettendheid, die vanzelf de waardeering allereerst deed uitgaan naar de zelfbeheerschende flinkheid, die eigen smart beheerscht — of des noods naar brutaalheid, die de smart niet telt, omdat ze niet diep gevoeld wordt. Waarbij dan nog komt, dat dagelijksche harde handenarbeid, zooals we zagen, tot het beheerschen en op den achtergrond dringen van verlegenheid — en van groote gevoeligheid tegelijk — zeer dienstig is.

De maatschappelijke toestanden veranderden zeer in de 15de, 16de en 17de eeuw. Maar de invloed van klimaat en bodem bleef dezelfde. Het Nederlandsche karakter maakte de Nederlanders voorbeschikt tot goede kooplieden: de Nederlanders en daarna ook de Engelschen vormden zich tot een handelsnatie. In die dagen was daartoe, nog oneindig veel meer dan tegenwoordig, energie en ondernemingsgeest noodig. Het koopmanschap bleef ten opzichte van het karakter, dezelfde eischen stellen, die het leven vroeger gesteld had.

Hoe geheel anders verloopt het volksleven in de tropen, en vooral in het vruchtbare Ned.-Indië! Waar zon en aarde samenwerken om het land tot een soort paradijs te maken, waar geen beschutting tegen de barre koude ooit noodig is, waar de vruchtbare grond het gansche jaar door vruchten geeft, die zonder overdadige inspanning verkregen kunnen worden — daar kan de gevoelige mensch zich veroorloven hoogmoedig te zijn, daar kan hij in rustige verachting van geld en goed de teederheid van zijn ziel bewaren, strijd en vernedering ontgaan.

Het is, alsof men dit onderscheid van de gezichten kan aflezen. De Hollander draagt al vroeg in zijn rimpels de sporen van den strijd. Terwijl geest en lichaam nog op volle kracht zijn, vertoonen ze de litteekens der wonden. De Javaan blijft verwonderlijk lang jong, als al te zware lichaamsarbeid hem ten minste bespaard blijven. Hij krijgt zijn rimpels pas als de ouderdom werkelijk zijn intrede heeft gedaan, en dan vervalt hij snel.

De invloed van geschiedenis, klimaat en land verklaart dus het onderscheid in karakterontwikkeling. Bij Nederlanders en Javanen beide zijn de menschen in overgrootte meerderheid naar aangeboren aanleg gevoeligen. Dat meer of minder sterke gevoeligheid aangeboren is, dienaangaande behoeft geen twijfel te bestaan. Bij zeer jonge kinderen blijkt die aanleg al. Maar het aangeboren gevoelige karakter behoeft zich niet bij allen op dezelfde wijze te ontwikkelen. Bij het volk, dat altijd heeft moeten vechten om het leven te behouden, tegen koude en betrekkelijke onvruchtbaarheid en tegen het water; bij het volk, dat alleen door wereldomvattenden handel voor allen voedsel kon verwerven, ontwikkelde zich strijd- en onderneminglustige energie, met ijdelheid en eerzucht bij velen; met een flinkheid, die vaak de brutaalheid tot voorbeeld nam, bij anderen.

Bij het volk, dat van de natuur alles gekregen heeft, wat op aarde verlangd kan worden, werd de fijngevoeligheid gecultiveerd, werd de maatschappij zoo ingericht, dat er in beginsel noch voor ongevoeligen en brutalen, noch voor ijdel en eerzuchtigen plaats is.

* * *

Zou er dan geen verschil in erfelijk karakter zijn, geen „ras“-verschil? Het is moeilijk te zeggen. Het hoogmoedige karakter van de Javaansche soort treft men in West-Europa ook veelvuldig aan. Daardoor is het al niet mogelijk van rasverschil te spreken. Toch heb ik den indruk dat er, zoo geheel in het algemeen gesproken eenig aangeboren verschil is. Het lijkt me toe, dat de verhouding waarin de aangeboren gevoeligheid staat tot den wil om deze gevoeligheid, niet uiterlijk, maar innerlijk te beheerschen, bij de meeste Javanen anders is dan bij de meeste Hollanders. Vandaar, dat ook een gevoelige, niet ijdele Hollander een Javaan wat kleinzeurig vindt; vandaar dat ook de kleinzeurig hoogmoedige Hollander den geestverwanten Javaan niet energiek genoeg vindt.

Ik zeg: dat lijkt me zoo toe, en ik kan me niet stilliger uitdrukken. Ik geloof, dat de Oost-Indiërs, en in de eerste plaats de Javanen en Soendaneezen, in hun geboortegrond het land hebben gevonden, waar zij krachtens hun aard het beste thuis hooren, en dat ze, als ze eeuwen geleden naar Europa waren getrokken, daar ten onder zouden zijn gegaan.

Maar het is mogelijk, dat ik me vergis. Om hieromtrent zeker-

heid te krijgen zou een onderzoek zich in andere richting moeten bewegen dan het mijne. Er zijn stellig Javanen en Soendaneezen, die in energie ver boven den gemiddelden Hollander uitgaan en dat volhouden. Meer echter nog ziet men anderen, die na een Westersche opleiding in Holland of in Indië te hebben genoten, na betrekkelijk korten tijd afzakken tot een rust, die goed-Javaansch, maar niet Hollandsch is. Maar daarbij kan de omgeving een rol spelen, en niet minder het klimaat, dat eenige jaren tot de grens van de krachten volgehouden geestelijken arbeid, zooals men die in Europa toch een menschenleven volhoudt, gewoonlijk straft met tropische neurasthenie!

* * *

Wellicht is er mijns ondanks tusschen de regelen van mijn nuchtere beschouwingen door iets te lezen van de bewondering en de warme sympathie die ik voor het Javaansche karakter heb. Het zuiverste en het schoonste zal men dit gewoonlijk in de desa aantreffen. Een Javaansche jongen schrijft mij:

„Ik kom uit een dorp, waar vriendelijke menschen wonen, die elkaar niet licht verdriet zullen aandoen en beledigen.”

Men meene niet, dat dit een uitzondering is, of de overdreven uiting van een jongmensch, dat in de stad met heimwee aan zijn geboorteplaats denkt. Wel is waar, dat meelevende en vriendschap en hulpvaardigheid op het platteland altijd meer voorkomen dan in de steden. Maar hoewel dergelijke gemeenschap in Europa niet onbekend is, de Javaansche gaat er ver boven uit. Ook het kampongleven in de steden draagt nog wel eenigszins dit karakter, maar natuurlijk zijn sommige kampongs echte vergaarbakken van uitschot. Daarnaar mag men nooit den Javaan beoordeelen, evenmin bijv. naar de koelies in Deli. „Dat zijn geen Javanen,” zei mij een wedana, die nogal veel met die menschen te maken had gehad, „dat is schuim, dat zijn meest lui, die in hun desa zich onmogelijk hebben gemaakt.”

Ik ben inderdaad geneigd, de Javaansche samenleving in beginsel als een soort ideaal te zien. Nochtans is mijn liefde niet blind; had ik geen oog voor de bezwaren, het zou mij gaan als vele blinde Hollandsche vereerders van den Javaan, die door dezen (de Javaan is nu eenmaal niet erg ijdel) eenvoudig uitgelachen zijn — achter hun rug natuurlijk!

Bezwaren zijn er genoeg en er komen er voortdurend bij.

Als in een bevolking, waar men zich tegenover elkaar zoo min mogelijk laat gelden, iemand optreedt, die zich ten volle laat gelden, dan is deze met weinig moeite de blind gehoorzaamde leider. Zoo ziet men in sommige streken de menschen dan het slachtoffer worden van een krankzinnigen fanaticus, of van een bedrieger, of van een opruier.

Een zoo idyllisch bestaan kan alleen gehandhaafd worden als het leven in vaste, door eeuwenlang bestaan geëerbiedigde vormen en zeden is vastgelegd. Maar het optreden van ziekten, van misgewas, het ontstaan van overbevolking, waardoor het land niet alle landskinderen meer kan voeden, maakt in allerlei opzichten het verbreken van de oude adat en het toepassen van Westersche wetenschap, Westersche gebruiken onvermijdelijk. Het land is betrokken in den wereldhandel, producten van vreemden geest zijn er tot in de verwijderdste hoeken doorgedrongen, een deel van de bevolking zal zich moeten toeleggen op vrije beroepen en op den handel, omdat door de groote bevolkingsdichtheid niet ieder meer boer kan zijn. De noodzakelijkheid van het opnemen van Westersche kennis en beschaving kan voor een deel van het volk niet betwijfeld worden, breed opgezet onderwijs blijkt niet in voldoende mate te kunnen voorzien in de gevoelde behoefte.

Deze nauwere aanraking van het Oosten met het Westen is, men kan het betreuren, vaak noodlottig voor de patriarchale zeden, maar brengt aan de andere zijde zooveel verlichting van lijden, zooveel verhooging van welvaartsmogelijkheden, dat ze niet af te wijzen is.

Voor jonge menschen uit „ouderwetsche” kringen brengt de Westersche opleiding wel veel moeilijkheden. Soms maakt de kennis ze opgeblazen, waartoe de vereering van hun familie veel bijdraagt. Men krijgt dan het zeldzame schouwspel van een verwaanden Javaan — die niet minder antipathiek dan een verwaande Hollander is. Deze kent geen verlegenheid — kende hij ze maar!

Brutale naturen, die als ze zich zoo goed mogelijk aan de adat houden, weinig of minder opvallen, missen het vermogen de Nederlandsche adat te begrijpen. Zij zien niet, dat de Nederlandsche manieren wel anders zijn, maar daarom volstrekt niet ontbreken, dat er ook onderscheidene beleefdheid is tegenover meerderen en tegenover minderen, tegenover vreemden en tegenover be-

kenden. Zij zien in de onverlegenheid van den Hollander een vrijbrief om zich zonder eenige beperking te gedragen en om alles te zeggen, wat hun goeddunkt. Zij zijn de oude adat kwijt en de nieuwe kunnen ze niet aannemen, omdat de grond van alle goede vormen: het gevoelen hoe men moet oppassen, dat men den ander niet kwetst, ontbreekt.

Dit type is in den grond verscheiden van een ander, waar het uiterlijk veel overeenkomst mee heeft. Voor een Javaan, die in zijn jeugd weinig of niet met Nederlanders heeft omgegaan, heeft die omgang zijn groote moeilijkheden. Treft hij het nu zoo, dat men zijn gevoel van eigenwaarde niet ontziet en hem tactloos behandelt, en kan hij niet naar zijn eigen omgeving terug, dan zal hij in sommige (zij het vrij zeldzame gevallen) de rol van den brutale gaan spelen om zijn verlegenheid te bedekken. Volhardt hij daarin dan ontstaat wel het pseudo-brutale verlegen karakter.

Het ligt voor de hand, dat de aanraking met menschen, die de verlegenheid niet respecteeren, den strijd tegen de verlegenheid noodig maakt of verscherpt. Volgt een volledig zich inleven in Westersche sfeer, dan kan bij den Oosterschen jongeling de echt Westersche, voor hem onnatuurlijke schaamte voor zijn verlegenheid voorkomen, welke kan voeren tot het verlegen karakter en allerlei „zenuwachtigheid”.

In de opvoeding en bij het onderwijs dient met al deze mogelijkheden rekening te worden gehouden.

V I J F D E H O O F D S T U K

DE OPVOEDING EN DE VERLEGENHEID

§ 1 - HET KIND

„Waarlijk, waarlijk, men heeft in de maatschappij menig menschenschuw, bloohartig, en zenuwachtig wezen doen opgroeien, alleen doordat men het als kind te jong en te klein voor gevoel van eigen waarde achtte.”

„Een geheel volgend leven kan geen gedrukte jeugd vergoeden.”

Hildebrand, Camera Obscura
(Kinderrampen).

In de voorgaande hoofdstukken ben ik gekomen tot een vergelijking van de houding, die individu en gemeenschap in Ned.-Indië aannemen tegenover de verlegenheid, met de houding, die in West-Europa algemeen is. Deze vergelijking heeft mij gediend om te bewijzen, dat het volstrekt niet noodig is, de verlegenheid als een gebrek te beschouwen, waarvoor men zich dan ook te schamen heeft; voorts, dat de verlegenheid tot groot leed, tot allerlei onnatuurlijk gedrag, en tot misvorming van karakter aanleiding kan zijn, juist als en doordat ze als een, ethisch wel niet te veroordeelen, maar belachelijk gebrek wordt beschouwd; terwijl daarentegen het juiste begrip van dit instinct medebrengt, dat men het erkent als behoorende bij een gevoelige ziel, die zich daarvoor dus geenszins te schamen heeft, en het zoo den jongen mensch gemakkelijk maakt zonder groote gevaren zijn verlegenheid te overwinnen en zijn plaats en zijn houding in de samenleving te vinden en te beheerschen.

Dit feit is de grondslag, waarop mijn paedagogische beschouwingen in dit laatste hoofdstuk berusten. Daaruit volgt, dat mijn paedagogie in de laatste plaats bestemd is voor een echt-Javaansche samenleving. Deze toch, daar ze ten opzichte van de verlegenheid de minste fouten maakt, heeft mijn raad ook het minste nodig. De Hollandsche en de Indische, voor zoover ze Nederlandsch is of onder „Westerschen” invloed staat, echter des te meer.

Maar . . . kan zoo'n raad iets baten? Er is geen sprake van, dat psychologisch inzicht en paedagogische voorschriften de eischen, die de West-Europeesche maatschappij aan het individu stelt, ook maar eenigszins zouden veranderen. Natuurlijk niet, en het hoeft ook niet. Wat wel mogelijk is, dat is dat allen, die bij de opvoeding betrokken zijn, hun houding ten opzichte van verlegen kinderen en jongelingen wijzigen. Zooals het in de opvoeding, in huis en op school, op het oogenblik gaat, worden al te velen het slachtoffer van het gebrek aan inzicht van ouders en meesters. Dat is, ook in West-Europa, niet noodig. En daarom meen ik, dat niet alleen mijn psychologische onderscheidingen, maar ook mijn opvoedkundige beschouwingen haar nut zullen hebben. Zelfs voor den volwassen verlegene, aangezien ze hem zullen kunnen leeren een andere houding tegenover zijn eigen verlegenheid aan te nemen.

Hiermede bedoel ik niet, de zuiver Javaansche waardeering en lof voor verlegenheid aan te prijzen. Die is voor een West-Europeaan uitgesloten, of zou het kind meer kwaad dan goed doen, daar ze te sterk tegen den volksgeest ingaat.

De opvoeding (en de zelfopvoeding van den verlegene) zal er dus op uit moeten zijn, zoo volledig mogelijke beheersching van de verlegenheid te bereiken.

Dat die mogelijk is zonder de, gevoelige zielen vertrappende, vernederingen die nu al te zeer gebruikelijk zijn, hebben fijn-gevoeligen ook in Nederland wel beseft; Hildebrand heeft het ook uitgesproken.

* * *

Met de bovenaangehaalde woorden van Hildebrand moest iedere opvoedkundeles beginnen; ze moesten als motto voor ieder opvoedkundeboek gebruikt worden. De Europeesche beschaafde omgangsvormen verschillen in principe niet van de Javaansche. Het is ongemanierd, iemand verlegen te maken, uit te lachen of te bespotten; het is onbeschaafd, te laten merken, dat men iemands manieren linksch en verlegen vindt. Maar als deze vormen iets meer willen zijn dan vormen alleen, als ze de uiting zijn van de waarachtige beschaving, welke de menschenwaarde erkent en ontziet, dan zullen we dezelfde houding moeten aannemen tegenover menschen, met wie we in zoodanige betrekking staan, dat we het met de vormen zoo nauw niet hoeven te nemen.

En als we dan maar een beetje uit onze oogen kijken, dan zullen we zien, dat het kleine kind reeds niet „te jong en te klein” is voor gevoel van eigen waarde. Dan zullen we luisteren naar de waarschuwing van Hildebrand, die een wijsheid inhoudt, boven Hildebrands jaren en boven de algemeene Europeesche wijsheid uit, maar die ons bevestigd wordt, niet alleen door het Javaansche volksinzicht, maar ook door het Nieuwe Testament. Jezus zelf heeft de menschenwaarde in de kinderziel erkend. Hij bestrafte de discipelen, die de kinderen wilden weerhouden tot Hem te komen en zeide: „Laat de kinderkens tot Mij komen en verhindert ze niet, want derzulken is het Koninkrijk Gods.”

Naar Zijn woord zullen we dus de kleinen niet ergeren maar in hun waarde erkennen, ze nooit in hun goedwillendheid bespotten, vernederen, krenken.

Wat zullen we dus doen, als ons kind verlegen is? Niets. We zullen ons houden, of we de verlegenheid niet opmerken. Gaat dat niet, dan behandelen we ze als iets, dat ternauwernood de moeite waard is, opgemerkt te worden. We zullen nooit over zijn verlegenheid spreken met anderen in zijn tegenwoordigheid. Zijn die anderen zoo tactloos te lachen en te zeggen: „Wel, wel, wat ben jij verlegen, en dat nog wel zoo’n groote jongen” — dan zullen we het voor hem opnemen en zeggen: „Vindt u dat zoo erg? Hij mag gerust wel eens verlegen zijn; dat zijn alle kinderen wel eens. ’t Is beter dan brutaal.” We zullen zulke menschen, als het kind er niet bij is, verzoeken zich van zulke onhandigheden — die eigenlijk ongepastheden zijn — voortaan te onthouden.

Gaat de verlegenheid met blozen gepaard, dan zij men nog voorzichtiger. Geen symtoom kan zoozeer de verlegenheid tot een ondragelijke hoogte voeren als dit. We kunnen dat in de hand werken en ons best doen eruthrophobie te fokken, door telkens te zeggen: „Wat kreeg je een kleur!” — „Kijk, nu heb je alweer een kleur gekregen.” Van de geheele verlegenheid en in het bijzonder van het blozen geldt het woord van Rochefoucauld, dat ze erger wordt, als men de persoon, die deze verschijnselen vertoont, erover onderhoudt. Dit wordt in Europa maar al te weinig begrepen. Sommigen zijn zelfs zoo dom, van hun kind te eischen, dat het niet meer telkens zal blozen! Alsof het dat uit aardigheid deed. Alsof het niet erger werd bij ieder, die zijn best doet het te laten.

Het beste voor het telkens blozende kind is, dat de omgeving

zich voorneemt den bloes te negeren zonder zich af te vragen, uit welke oorzaken hij ontstaat. Dan is er ook geen gevaar, dat verlegenheid met schaamte wordt verward. Het is eigenlijk een vader of een onderwijzer niet kwalijk te nemen, als hij die twee door elkaar haalt. We zagen, dat geleerden van beteekenis in dezen het rechte onderscheidingsvermogen vaak nog missen. Noemen ze de verlegenheid valsche schaamte, dan is de mogelijkheid van onderscheiding nog aanwezig. Maar zelfs dit begin van inzicht ontbreekt bij sommige schrijvers. Hoe gevaarlijk voor de practijk dat is, kan men zien bijv. bij Adolf Gerzon, die in zijn boekje „Die Scham”¹⁾ argeloosweg zegt, dat de schaamte (en het blozen dat ook daarbij kan hooren) zoo'n prachtig kenteeken is om uit een groep, waarvan iemand iets misdreven heeft, den schuldige te vinden. Hoeveel kinderen en zelfs volwassenen zijn al niet het slachtoffer geworden van deze domheid, doordat men hun verlegenheid voor schaamte aanzag. Vooral in schoolklassen komt dit voor. Daar is een kleine diefstal gepleegd. De onderwijzer moet en zal weten, wie de dader is. Hij vraagt aan de klasse: „Wie heeft dat gedaan?” Dit is opzichzelf al dom, want de berouwvolle zondaar zal zich stellig te veel schamen om voor de geheele klasse zijn schuld te belijden. De niet-berouwvolle houdt vanzelf zoo lang mogelijk zijn mond. Op die vraag is dus een stilte te verwachten, die buitengewoon pijnlijk is. De onschuldigen voelen een sterke bevangenheid, want de verdenking, die op de klasse rust, ligt op iederen leerling. Een enkele zal zich al sterk verlegen voelen worden; zoo nu niet, dan zeker als de leerlingen afzonderlijk ondervraagd worden. Krijgt zoo'n rampzalige dan nog een kleur, dan meent de onderwijzer terstond den schuldige ontdekt te hebben! Ik herinner me een dergelijk geval, waarin de meester zoozeer van de onfeilbaarheid van zijn blik overtuigd was, dat toen — te laat om de bestraffing van den onschuldige te voorkomen — de schuldige, die intusschen door een pak slaag van een zijner makkers was aangepord, zich meldde, zijn zelfbeschuldiging werd afgewezen en voor overdreven zelfopoffering werd uitgemaakt.

Dit moest toch iedereen weten, dit moet iedereen leeren: de ouders, de onderwijzers en leeraren, de menschen, die anderen onder zich hebben in dienstverband, zij die bij de politie zijn: Alle onderzoek naar schuld is vernederend voor

1) Abh. aus dem Gebiete der Sexualforschung Jg. 1918/19 B 1 H. 5.

een onschuldige, die gevoelig is. Zijn bevangenheid¹⁾ kan zoo heel licht als vrees voor ontdekking, zijn verlegenheid als schaamte over het bedreven kwaad worden uitgelegd. Menschelijke fijngevoeligheid, maar ook waarheid en gerechtigheid eischen, dat men bij een onderzoek zoo min mogelijk vernedert, en dat men doet wat men kan om verlegenheid en schuldbewustheid niet te verwarren.

Wij moeten dus de verlegenheid aanvaarden, nooit door spot of minachting ze als iets minderwaardigs brandmerken, dat is de les van het Oosten, waarmee Europa zijn voordeel kan doen. Deze gaat zelfs verder: we mogen ze niet rechtstreeks bestrijden, omdat daarin onze schatting van minderwaardigheid voor het kind toch zou worden uitgedrukt. Daardoor zou de schaamte voor de verlegenheid ontstaan, die de beheersching van het instinct, zooals we gezien hebben, zeer in den weg staat. Deze schaamte komt meestal wel eerst na het twaalfde jaar, maar kan somtijds ook al heel vroeg voorkomen.

Mijn zoon Eduard is 4 jaar en voor vreemden, of bekenden, die hij weinig ziet, nogal verlegen. Het viel mij, na jarenlang verblijf in de tropen, weer heel sterk en pijnlijk op, dat overigens brave en verstandige menschen in Holland tegen een verlegen kind doen, alsof ze een nooit vertoonde afwijking, een soort krankzinnigheid voor zich hebben. Vandaar waarschijnlijk, dat het kind, wien de verlegenheid nooit hinderlijk was geweest, ze naar nu gebleken is, als iets schandelijks is gaan beschouwen.

Wij waren in Jogjakarta bevriend geraakt met een gezin, dat over ons woonde. Eduard speelde den ganschen dag met de kleine meisjes uit dat gezin, en de jongste, Elsje, die van zijn leeftijd is, was zijn boezemvriendin. Het toeval wil, dat dit zelfde gezin zich dezer dagen in Den Haag gevestigd heeft in dezelfde wijk, waar ik woon. Eduard was opgetogen bij de gedachte, dat hij zijn speelgenoot, die hij in meer dan een jaar niet gezien had, weer zou ontmoeten. Maar toen hij er met zijn moeder op bezoek ging, was hij zoo verlegen, dat hij eerst niet naar binnen wilde, en daarna niet te bewegen was met de kinderen, die allerhartelijkst voor hem waren, mee te spelen. Thuis gekomen, deed hij me een zoo natuurlijk

1) „zenuwachtigheid”.

klinkend verhaal over al de prettige spelletjes, die hij met Elsje en de andere kinderen gedaan zou hebben, dat ik aan de waarheid niet twijfelde.

Maar 's avonds, toen hij naar bed was, vertelde mijn vrouw me, dat Eduard op den weg van Elsje naar ons huis. zijn moeder letterlijk gesmeekt had om niet aan vader te vertellen, dat hij niet met Elsje gespeeld had.

Zoo licht komt een Hollandsch kind tot schaamte over zijn verlegenheid, zelfs als het opgroeit in een gezin waar nooit minachting en zelfs geen dwaze (maar in Holland zoo algemeene) verwondering wordt getoond. Verlegen zijn beteekent niets, zeker niet voor een kind, maar — het kan niet genoeg herhaald worden — de schaamte voor de verlegenheid maakt de verlegenheid sterker en doet den verlegene er onder lijden.

* * *

Aan de verlegenheid van het kind moet men niets doen, maar men moet er veel voor laten. Mijn vrouw heeft bij het hierboven vertelde voorval, toen mijn zoontje haar vroeg niets aan vader te vertellen, gezegd: „Ik zal er niets van aan vader zeggen, maar vader zou het heelemaal niet erg vinden, als hij het wist. Je hebt Elsje in zoo langen tijd niet gezien, alles was wat vreemd voor je. Den volgende keer gaat dat veel beter.” En werkelijk, toen hij haar drie dagen later mee ging afhalen om in het Bosch te spelen, was hij, ten minste uiterlijk, geheel over zijn verlegenheid heen. Innerlijk nog niet, want toen ik thuis kwam, vertelde hij me, dat hij Elsje een hand en een zoen had gegeven, wat niet waar bleek te zijn, maar wat hij zich blijkbaar voorgenomen had! Het domste, dat men doen kan, is zoo'n kind of bespotten of hard aanpakken en bij weigering, weer naar Elsje toe te gaan (wat zeker het gevolg van zoo'n optreden zou geweest zijn) het met geweld te dwingen. Zoo zou men een „menschen-schuw, bloohartig en zenuwachtig wezen” kweeken, om met Hildebrand te spreken. Het kind kan de verlegenheid, die geërbiedigd wordt, beheerschen.

Kinderen, vooral kleine kinderen, moeten liefst onder toezicht spelen. Het verlegen kind, dat men veel met andere, en als het kan niet steeds met dezelfde kinderen moet laten spelen, behoeft dat toezicht ook. Maar er is kans, dat het dit toezicht als vernederend ondervindt, ook en niet minder dat het zich belemmerd voelt in zijn uitingen tegenover zijn makkertjes, vooral als het kinderen zijn,

die het niet zoo heel goed kent. Dan wordt het gevoelige kind (en in het bijzonder het hoogmoedige) lastig en onhandelbaar. Het is baldadig en ruw, en als het verboden wordt brutaal en ongezeglijk. Moeder begrijpt er niets van en het kind zelf ook niet. Maar oefen eens een wat minder merk- en voelbaar toezicht uit, zoo dat moeders tegenwoordigheid niet eens als toezicht gevoeld wordt, zie wat door de vingers en bemoei u alleen met het spel, als er nu toch eens iets zoo bijzonder knaps en moois is verzonnen — het resultaat zal verrassend zijn.

Eigenlijk hebben we hier een geval van verlegenheid tegenover de makkers, ontstaan doordat de aanwezigheid van de moeder de zekerheid van houding en optreden belemmerde. De moeder maakte zoo niet rechtstreeks maar middellijk haar kind verlegen. Ook dit moeten we vermijden en alles laten, wat er toe zou kunnen strekken. Laat alles, wat uw kind tegenover derden verlegen zou kunnen maken!

Hohenemser haalt het geval aan van een jongen, die van zijn ouders de opdracht had gekregen tegen andere jongens te zeggen, dat hij niet meer met hen mocht spelen. De jongen weigerde — een waarlijk alledaagsch voorval! Hohenemser zegt: dit is nu eens geen schaamte, dit is misplaatste trots. Neen schaamte is het niet, maar misplaatste trots ook niet. Het is een verlegenheid, die den jongen tot eer strekt. Bij de gedachte aan de boodschap, die hij moet overbrengen voelt hij zich bevangen, hij zou verlegen worden te zeggen wat hem opgedragen is — en wat immers voor die andere jongens kwetsend en beleedigend zou zijn. Een jongen, die in zoo'n geval de boodschap zonder aarzelen zou overbrengen, ja er nog een zeker genoegen in zou hebben, die is van huis uit niet erg fijngevoelig. Zoo een mag zulk een opdracht zeker niet hebben, want hem moet men trachten te leeren, dat men zijn medemensch zoo min mogelijk moet kwetsen. En de fijngevoelige mag zoo'n opdracht ook niet hebben, daar ze hem wil dwingen tegen de fijngevoeligheid voor anderen, die in zijn natuur ligt, te handelen.

Daar zijn ouders, die hun kinderen gelasten, volwassen menschen, dienstboden, leveranciers uitbranders te geven; ja die ze er op uit sturen om schuldenaars te manen. Gevoelige kinderen doet men groot kwaad met zulke dingen, en ze brengen van de hun opgelegde, ongepaste taak toch niets terecht. On- of minder-gevoelige leert men hardheid en brutaalheid in optreden.

Als de kinderen geen kleuters meer zijn, moet men er wel op letten, welke kleeren men ze geeft. Een kind, dat mooier en vooral opzichtiger gekleed is dan zijn kameraadjes, is het voorwerp van spot. Heeft het aanleg tot veel ijdelheid, dan wordt het een kwast, is het meer hoogmoedig, dan lijdt het onder verlegenheid. Maar is het pijnlijk voor een kind, het mooist van allen gekleed te zijn, het is niet minder pijnlijk, het leelijkst of slordigst van allen te zijn gekleed. Dit zal wel meest uit armoede voortkomen, en de arme, gevoelige jongen zal zich wellicht zijn heele leven verder houden, of kleeren hem niets kunnen schelen en of hij steeds te zeer met andere dingen bezig is, om zich de „aan-geboren(!)“ slordigheid af te wennen.

In het algemeen is het voor een mensch, en nog meer voor een kind, het beste, als het niet te veel afsteekt bij andere menschen. Dat dit niet behoeft en niet mag gaan tot karakterlooze eenvormigheid spreekt wel van zelf.

Acht het kind niet te jong en te klein voor het gevoel van eigen waarde. Laat het boodschappen doen, maar dwing het niet tot boodschappen, die het vernederend vindt. Zit er werkelijk niets vernederends in, laat dat dan door uw eigen voorbeeld zien. Geef het of in het gemeenschappelijke werk thuis of in uw liefhebberijen, als dat mogelijk is, een beperkte taak met eigen verantwoordelijkheid. Hebt gij een handelszaak waarin het kan, laat dan al vroeg uw kind daar een en ander in werken. Sluit het niet uit van uw vriendenkring maar maak het ook nooit (buitengewone gevallen daargelaten) tot het middelpunt, waardoor het of hinderlijk verlegen of aanmatigend zou worden. Laat het, zoo-veel de veiligheid het toelaat, ook buitenshuis zelf handelen en optreden onder eigen verantwoordelijkheid.

* * *

Als het kind op zes of zevenjarigen leeftijd op school komt, heeft het al zooveel maatschappelijkheid geleerd, dat het aantal opvallend verlegen kinderen van dien leeftijd tamelijk gering is. De school zelf werkt het verlegen-worden tegen, niet zoozeer met opzet, maar door haar inrichting van zelf. Zoo kan het verklaard worden, dat ik wel eens onderwijzeressen en leerareessen heb gesproken, die de verlegenheid een zoo onbeduidend verschijnsel achtten, dat ze het niet de moeite waard vonden er notitie van te nemen. Op school leert het kind omgaan met veel vreemde en

half bekende kinderen, het moet praten met onderwijzers en onderwijzeressen. In het klasseverband zijn twee partijen: de leerlingen en de onderwijzer. Het zich met velen tegenover een voelen sluit — ik heb er reeds op gewezen — het verlegen worden in hooge mate uit. In de klasse wordt dus een kind hoogstens verlegen, als het op een of andere wijze van zijn medeleerlingen wordt afgescheiden en alleen staat tegenover den onderwijzer, of zelfs tegenover dezen en de klasse. Heeft het kind den onderwijzer leeren kennen en vertrouwen, dan zal het voor hem niet verlegen meer worden. Maar is er in de klasse een geest van brutaalheid en spot, ja al is die maar in een gedeelte van de klasse aanwezig, dan zullen vele kinderen verlegen worden als ze een beurt krijgen, vooral wanneer ze voor de klasse moeten komen. Ze worden dan niet verlegen voor den onderwijzer, maar voor de leerlingen; hun stem begeeft het, de vingers beven zoo, dat het krijtje breekt. Een onderwijzer, bij wien dergelijke verlegenheid voorkomt in een klasse, die hij al eenigen tijd heeft, is in zijn taak schromelijk te kort geschoten. Misschien heeft hij zichzelf van misplaatsten hoon en van spot bediend, en is zoo een slecht voorbeeld voor zijn kinderen geworden. Misschien ook zitten er veel ongevoeligen in zijn klasse, die onder zijn voorganger of onder hem in die klas den toon zijn gaan aangeven. Dit had hij met de grootste geestkracht te keer moeten gaan.

Ik predik het ontzien van het gevoel van eigenwaarde. Maar als kinderen daar te weinig van hebben dan moet het geprikkeld worden. „Je moet weten wat verlegenheid is.” Juist in een klasse, waar de geest van die kleine samenleving op het spel staat, daar kan het nuttig, daar kan het noodig zijn, dat een brutale verlegen gemaakt wordt, vernederd wordt. Maar men moet wel weten wat men doet. Wat voortreffelijk en opvoedend kan werken op een karakter, dat zich in de richting van het brutale vormt, dat kan schadelijk zijn voor een verlegene, die de rol van brutale speelt. En die kan men bij jongens boven de tien al licht aantreffen, in het bijzonder in klassen, waar geen gezag heeft geheerscht en een brutale toon gebruikelijk is geworden. Zoo'n pseudo-brutale moet men alleen nemen, hem rondweg zeggen, voor hem ont-hullen, welke rol hij speelt, hem opwekken en vaderlijk vermanen.

Is de klassegeest verbeterd, dan wordt het tijd de brutalen, die men van zich afgestooten heeft, weer tot zich te trekken. Wel heel zelden toch is een menschenkind zoo hard en zoo dor, dat

het voor het hoogere leven geheel ontoegankelijk is. En lijkt het vuur niet levensvatbaar — de rookende vlaswiek zult gij niet uitdooven. Tracht ook in dit naar het uiterlijk zoo weinig waardige menschenhart te behouden en te wekken wat er fijner en edeler is.

Het verlegen kind, het moge dan schuw zijn doordat het te weinig met menschen in aanraking is geweest, of door een ongeschikte opvoeding, of doordat het wat hoogmoedig en kleinzeerig is, raakt in een schoolklasse licht op den achtergrond. Het ontwijkt de aanraking met kinderen, die het niet sympathiek vindt, het dringt zich nooit op aan den onderwijzer, het verwerkt alle leed zonder klagen, het vraagt niet om bij zijn werk geholpen te worden. Het is de plicht van den onderwijzer, deze kinderen niet te laten vereenzamen, ze zooveel mogelijk in den kameraadschappelijken omgang te betrekken. Mits hij het maar niet doet als een paedagoog, dien ik gekend heb. Die gaf voor de verzamelde leerlingen van de geheele school een ijverige en buitengewoon begaafde, verlegen jongen na een pluimpje voor zijn prachtige rapport een uitbrander, omdat hij zich zoo weinig met zijn medeleerlingen bemoeide en een waarschuwing, dat hij niet zoo onuitstaanbaar moest wezen. Het vreemdste van het geval is, dat deze man zelf uit eigen beleving de verlegenheid zeer goed kende. Maar de Europeaan erkent en ontziet ze immers niet! Menschen die zoo optreden tot beschaming moge het voorbeeld zijn van een 18-jarig Chineesch meisje, leerling van de hoogste klasse eener kweekschool. Zij schrijft:

„Op de leerschool ken ik een meisje van \pm 14 jaar; ze is buitengewoon verlegen van aard. Zelfs tegenover haar vriendinnen uit ze zich weinig of niet. Op een dag heb ik het geluk gehad een heelen tijd met haar alleen te kunnen zijn. Ik deed of ik haar schuwheid niet merkte.¹⁾ Ik vertelde haar een en ander over mijn eigen omgeving en tot mijn blijdschap kwam er niet alleen ja en neen uit, doch ze deed haar best om af en toe ook wat te zeggen.

De volgende keeren, dat ik op de leerschool kwam, knikte ze me lachend toe en nu heeft ze me zelfs uitgenoodigd bij haar thuis te komen.”

Dit is de manier (het fijnvoelende kweekelingetje heeft het uit zichzelf begrepen) om een verlegen leerling te behandelen.

* * *

¹⁾ Spatiëring van mij.

Tot zoover heb ik gesproken over de zich duidelijk in de klasse openbarende verlegenheid. Er is ook een meer verborgen verlegenheid, en er is allerlei om het verlegen worden te ontgaan. Ik heb een en ander meer in het bijzonder op de middelbare scholen bestudeerd en kom er in de volgende paragraaf op terug. Maar het is mij gebleken, dat die verborgen verlegenheid en bevangenheid, die zoo uiterst moeilijk te constateeren is, ook op de lagere school niet zeldzaam is.

Een leerling wordt alleen verlegen als door een of andere omstandigheid de aandacht meer dan normaal op hem wordt gevestigd. Dat kan zijn, doordat hij minder blijkt te weten dan de anderen. Een slecht geleerde les, het vooruitzicht op een beurt in een vak, waarin zij zich zwak voelen, maken velen bevangen. Soms wordt de eigenlijke aanval nog bedwongen, maar bewerkt dan toch, dat de leerling het er nog slechter afbrengt, dan wel behoeft. Een andere mogelijkheid is, dat de leerling verreweg de knapste is van de klasse, in het algemeen of in een bepaald vak. Ook dan komt hij alleen tegenover de anderen naar voren. Komt daarbij dan nog groote lof van den onderwijzer, dan is verlegenheid voor vele leerlingen onvermijdelijk. Ik ken voorbeelden van kinderen, die opzettelijk wat fouten in hun werk maakten om niet altijd als uitblinker te worden geprezen. Ik behoef niet te zeggen, dat ijdele kinderen zoo iets nooit doen zullen!

Ook kan het al bevangen maken als men maar een enkele keer uitblinkt. Een jongen verklaarde mij: ik ben verlegen, als ik een moeilijke les buitengewoon goed ken en dan een beurt krijg. Een andere jongen zal nooit zijn vinger opsteken als er een lastige vraag gedaan is en hij alleen het antwoord weet.

Het verlegen kind weet zoo door allerlei maatregelen zijn verlegen-worden te voorkomen, met het resultaat, dat noch de onderwijzer, noch de medescholieren kans krijgen het te doorgronden. Is de onderwijzer een menschenkenner, dan kan hij echter toch wel, op grond van al het hier aangevoerde, bevroeden van welke zijner leerlingen hij zoo iets te wachten heeft. Die verlegen zijn omdat ze te kort schieten, zullen in het vervolg wel zorgen beter op de hoogte te zijn. Kunnen ze dat niet, dan is er ook al niet veel aan te doen. Alleen dit: wees tegenover zulke leerlingen uiterst voorzichtig ze niet te ontmoedigen. Prijs liever wat er nog goeds is in hun werk, dan dat gij het verkeerde op den voorgrond stelt. Vaak heeft men met kinderen te doen, die naar het kleinmoedige

neigen. Tegenover de uitblinkers, die verlegen zijn, zij men nooit uitbundig in lof. Men behandle het als natuurlijk, dat zoo be- gaafden goed werk leveren, geve ze af en toe een taak, die wat te zwaar is, en houde ze zoo aan den gang.

Nooit ofte nimmer mag de onderwijzer met de kracht van zijn gezag of met dwangmaatregelen en straf of dreiging met straf tegen de verlegenheid optreden. Hij kweekt dan schuwheid en zenuwach- tigheid of een niets ontziend verzet. Het zal ieder wel eens over- komen zijn, dat hij een kind vernederd had of zijn verlegenheid geforceerd had zonder het te weten, en dat het kind bij die gelegenheid, of bij een volgende, wellicht veel geringer aanleiding reageerde met een razende huilbui of met woest verzet. Het feit, dat men een kleinen jongen dwingt naast een meisje te gaan zitten, kan voor zoo iets voldoende zijn. Hoe onbehoorlijk en oneerbiedig en rebelsch de leerling dan moge zijn, de onderwijzer heeft maar een plicht: zachtheid, bedaardheid en toegevendheid. Nooit terugrazen, nooit zelf driftig worden, maar rustig zeggen: „Kind wind je niet zoo op. Ga een beetje in den tuin loopen en wat water drinken en kom straks terug.” Misschien wil de jongen niet den tuin in, vooral niet, als hij vreest door anderen gezien te worden. „Nu dan niet, ga dan maar even in je bank of in de achterste bank zitten. We praten nog wel eens als je bedaard bent.” Gaat de leerling wel den tuin in, dan loopt hij misschien naar huis om troost te zoeken bij moeder, of bij een oude bediende, of in het hok van zijn geit. Laat hem rustig gaan. En als hij morgen terugkomt, doe dan of er niets gebeurd is.

Een onderwijzer, die zoo handelt is waarlijk de meerdere en de opvoeder. Maar hij moet ook zoo handelen, omdat hij de schuldige of onschuldige oorzaak is van het gepleegde verzet.

* * *

Wees niet te bang voor de ijdelheid. Zij behoort immers bij den normalen mensch en de zeer hoogmoedige, die weinig of geen ijdelheid kent, heeft het gewoonlijk zeer moeilijk in het leven. Kweek ze dus in huis en op school aan als een bondgenoot tegen de opperheerschappij van de verlegenheid; ga ze alleen tegen waar het echte, belachelijke, ijdele karakter zich dreigt te vormen. Tracht ook den ongevoelige tot normale ijdelheid te brengen. Want ijdelheid (hoort ze niet bij het gevoelige karakter?) houdt in: erkenning van menschenwaarde, zij het

dan erkenning van waarde van anderen, door wier waardeering men tot het besef van eigen waarde komt.

§ 2 - DE JONGELING

In de tweede periode geeft de verlegenheid heel wat meer last dan in de eerste, welke in den kleutertijd valt. Het is een onderwijzers algemeen verbreide meening, dat men een kind geen examen mag afnemen, omdat het daardoor te spoedig in de war gebracht wordt; den bijna volwassene daarentegen wel. Ik heb bevonden, dat deze opvatting allen grond mist. De meeste kinderen van 12—14 jaar doen examen met weinig „zenuwachtigheid”, dat wil zeggen met weinig verlegenheid en zelfs met geringe bevangenheid. Op den leeftijd van 16—19 echter is het aantal dergenen, die op een examen met sterke „zenuwachtigheid” te kampen hebben, zeer groot.

Als lichaam en geest beide volwassen worden, als het gevoel een ongekende diepte krijgt en een ongekende kracht gaat ontwikkelen, als nieuwe gevoelens zich bij de oude voegen, als het besef van eigenwaarde, naar mate het sterker wordt, te eer zich stoot aan de buitenwereld, die de volwassenheid van den „aankomenden jongen” of het „aankomende meisje” meestal veel te laat ontdekt en erkent; dan is er voor het groeiende menschenkind een moeilijke tijd aangebroken. In verstand doet het niet onder voor den volwassene; de opvoeder, die dat in twijfel zou trekken, doet het onverdienden smaad aan; want wellicht is het verstandiger dan hijzelf. Maar hij mag het nog minder op een voetstuk zetten en vereeren als behoorende tot die jeugd, die een nieuwe wereld en een nieuwe beschaving aan het scheppen is, en die een wijsheid heeft, waartegenover den oudere eerbiedig zwijgen past — een malligheid, die in Holland na den oorlog maar al te zeer mode is geworden. Immers juist de wijsheid, die alleen door ervaring, door menschenkennis verkregen kan worden, de rijpheid waarvoor nogal wat jaren levens en lijdens noodig zijn, mist de jongeling. In dit opzicht heeft hij van ouderen nog schier alles te leeren, ook al zouden die èn in verstand èn in schoolsche kennis ver beneden hem staan. Voorloopig is het al mooi, als hij raad weet met zich zelf. Want met dien bijna volwassen geest, met dat haast volwassen lichaam kan hij uit gebrek aan ondervinding nog maar onbeholpen over weg. Hij wordt soms nog tot de groote kinderen gerekend,

waaraan hij zich ontgroeid weet, dan weer moet hij zich als „grootte” onder de „grooten” gedragen, waaronder hij zich niet op zijn gemak voelt. Het verschil met het andere geslacht werkt sterker op hem dan vroeger.

Alles, alles werkt samen om het hem moeilijk te maken zijn houding, zijn waardigheid te bewaren, en hoe moeilijker hem dat valt, des te prikkelbaarder wordt zijn gevoel voor eigenwaarde; maar ook des te eerder en te heviger zullen bevangenheid en verlegenheid hem plagen.

Wat kunnen we voor hem doen? Allereerst dat, wat ik ook voor het kleinste kind heb opgeëischt, dat we zullen nalaten alles wat hem verlegen zou kunnen maken, dat we merkbare bevangenheid en verlegenheid negeeren, of als dat niet mogelijk is, ze als natuurlijk en onbeduidend behandelen. Op deze wijze zullen we het ontstaan van schaamte voor de verlegenheid zooveel we kunnen tegengaan.

* * *

Daarbij echter kunnen we hem positieve hulp verleen, een hulp, waarvoor de kleuter nog te jong is en die het 5—12 jarige kind gewoonlijk niet noodig heeft.

We kunnen vooreerst de verlegenheid, of nog eer: de zekerheid van houding en optreden, nader komen door de godsdienstige en de zedelijke opvoeding.

Over de waarde van den godsdienst sprak ik reeds. Wie eenmaal den moed heeft gevonden om zich met zijn twijfelende, zondige, bange hart voor God te stellen, wie de gemeenschap van den geloovige en de gemeenschap der geloovigen heeft mogen leeren kennen, die put daaruit een kracht en een — o, bescheiden! — zelfvertrouwen, dat menschen hem niet geven kunnen. De taak van den opvoeder is in dezen niet licht. Want de schroom — de verlegenheid — van den jongen mensch om zijn hart te openen is groot. In het godsdienstig gezin en in de godsdienstoefeningen kan het leeren zijn geloof met anderen samen, zonder schroom te belijden. Daarbuiten zal hij dien schroom, die vaak verlegenheid en schaamte te gelijk is, nog wel behouden. En dat is goed. Jongelui, die met hun beste gevoelens „te koop loopen”, voelen niet diep. Ijdelheid leidt bij hen tot een (religieuze, maar nog vaker artistieke) aanstellerij, een koud vuur, dat ernstiger, zij het wellicht uiterlijk veel ruwer, jongens het woord „kwal” op de lippen brengt.

De invloed van de zedelijke opvoeding kan van niet minder

gewicht zijn. We hebben gezien, hoezeer schuldbesef de houding onzeker maakt, het onbevangen optreden bemoeilijkt. Wie zijn waardigheid voor de menschen wil handhaven, die moet haar allereerst niet in eigen oog bevelken.

Vergeeten we echter niet, dat hier een groote moeilijkheid zit. Als daar nu eenmaal gezondigd is, sterk schuldbewustzijn is ontstaan, wat dan? Daar behoeft waarlijk geen misdaad te zijn begaan: heeft niet juist degene, die zedelijk het hoogst staat, het diepste zondebesef; spreekt niet het fijnste geweten het eerst en het sterkst? Mag men den jongen mensch onder dien druk laten leven? Maar wat te doen om er hem van te verlossen!

Het geloof heeft het antwoord: „Keer u tot Hem, bij Wien vergeving is van zonden”.

Maar het kan zijn, dat ook de godsdienstig opgevoede jongeling dien weg niet neemt en tegenover ieder over zijn kwelling zwijgt. In dat opzicht staan de Katholieke jongelingen er beter voor dan alle andere. De verplichting van de biecht brengt hen daar, waar ze zijn moeten. Bij de Protestanten, bij de Islamieten moeten vader, moeder of leeraar die taak overnemen. Droevig is het als een jong mensch in niemand vertrouwen genoeg heeft of kan hebben om zijn hart uit te storten. Dat heeft hij in zoo'n toestand noodig, ook in een niet-godsdienstige omgeving. Goedheid en milde menschenkennis moeten den wagen weer in het spoor brengen.

* * *

Noch godsdienst, noch deugd zijn opzichzelf in staat een naar het verlegene neigende jongeling voor verlegenheid, ja voor hinderlijke, zijn optreden haast onmogelijk makende verlegenheid te behoeden, als hij niet geleerd heeft met menschen om te gaan. Daartoe behooren dus allereerst beschaafde manieren.

Onzekerheid of men zich wel gedraagt, wel gekleed is, zooals het behoort, geeft sterke verlegenheid, zooals te begrijpen is. Zoo heb ik eens een paar menschen schrikkelijk zenuwachtig gezien op een receptie van den Gouverneur-Generaal, omdat mevrouw beweerde, dat ze eerst een buiging moesten maken voor Mevrouw en dan voor Zijne Excellentie, terwijl mijnheer van tegenovergesteld gevoelen was. Als zoo iets menschen op leeftijd van streek kan brengen, hoeveel te meer dan onze zoo uiterst gevoelige jongeren. En hoe erg moet het met hen wel gesteld zijn, als ze

maar een ding zeker weten: dat ze zich niet gedragen zooals het behoort: wat ook voorkomt.

Met het aanleeren van goede manieren moet men al heel vroeg beginnen, bij den kleuter al. Maar bij den halfvolwassene begint het opnieuw. Die moet zich anders gedragen als een kind van 12 jaar, en toch moet zijn gedrag bij zijn leeftijd passen. Hij moet de manieren van de volwassenen gaan aanleeren, maar toch niet heelemaal, niet zoo dat men een „belachelijke oude vent” of een geposeerde dame speelt, terwijl men duidelijk te klein is voor tafellaken en te groot voor servet.

Het is niet voldoende, dat men af en toe eens zegt: dat hoort zoo en zoo. In vele gezinnen komt het niet eens zoover. Daar wacht men tot de onbedrevene, de natuurlijk verlegene een fout maakt en geeft hem of haar dan een scherpe terechtwijzing, soms nog wel in het bijzijn van vreemden. Zoo mag het nooit ofte nimmer! Neen, men moet degelijk aandacht schenken aan de wijze, waarop zoon of dochter zich gedragen. Men moet hun, niet het minst door eigen welgemanierdheid, maar niet minder door geregelde wenken op de hoogte brengen van wat hun taak en gedrag in den omgang moet zijn. Ook dit is een les uit het Oosten, maar die Europa tot voor kort nog niet noodig had, en die voor beschaafde kringen over het algemeen nog overbodig is. Toch ontbreekt er in vele gezinnen, naar ik heb opgemerkt, zooveel aan de opleiding tot beleefdheid en goede vormen, dat het wel noodig is er sterk de aandacht op te vestigen. Met deze opleiding plaagt men de jongelui niet, zooals wel eens gedacht wordt; neen, men geeft ze er een onmisbaren steun mee, die voor het geheele verdere leven onontbeerlijk is. Men bedenke ook, dat de opgroeiende mensch zijn houding moet kennen in allerlei kringen, tegenover allerlei menschen, van uiteenloopenden rang, beschaving en leeftijd. Hij moet even goed weten hoe hij te spreken heeft tegenover een dienstbode, als tegenover den directeur van de zaak waaraan hij werkt. De theorie van den omgang met menschen moge onontbeerlijk zijn, de practijk is niet minder noodig. Weliswaar hebben de ouders die veel minder in hun macht. In de steden is het niet moeilijk te zorgen, dat het kind zich geregeld onder de menschen beweegt, en ook met menschen van allerlei stand in aanraking komt. Op het land is dat meestal veel moeilijker; zoo daar al voldoende omgang is, dan toch gewoonlijk te veel onder menschen van één stand, één beroep, gelijke hoogte van be-

schaving. Toch blijft het altijd veel schelen, of de ouders ter wille van hun kind omgang zoeken of mijden, waarbij dan weer allerlei omstandigheden, karaktereigenschappen en financieele toestand een rol spelen. Verkeerd is het, wat men bijv. onderwijzers in Holland veel ziet doen, uitsluitend om te gaan met vakgenooten of partijgenooten. Het kind, dat dan met dien eenen beperkten kring vertrouwd raakt, voelt zich onzeker in ieder ander gezelschap. Ofwel: het meent, dat de vormen die hij in den kring van zijn ouders geleerd heeft, de eenige zijn, past die zorgeloos en vol zelfvertrouwen in anderen kring toe — en faalt.

In de vorige paragraaf zeide ik: sluit het kind niet uit van uw maatschappelijken omgang. Hiermede bedoel ik niet, dat men altijd het kind moet meenemen en het nooit op eigen houtje laten uitgaan. Ik herinner in dit verband aan het toezicht op het spelen. De zich-reeds-volwassen-voelende moet zonder het toezicht van die hem zijn manieren bijbracht zich onder de menschen bewegen, dat maakt hem eerst zelfstandig; maar bovendien kan juist de aanwezigheid van vader of moeder en de onzekerheid, of hij wel optreedt, zooals zij het willen, hem verlegen maken tegenover derden.

Van de meeste jongelui krijgt men volle medewerking, als men ze wil helpen om hun verlegenheid te leeren beheerschen. Als men die medewerking niet krijgt, dan is de jongeling gewoonlijk verkeerd aangepakt, veelal doordat men vol goeden wille hem of haar heeft willen dwingen tot stappen, waarvan men niet begreep, en hij of zij wel, dat ze verkeerd zouden werken. Wij moeten ons in dezen — tot op zekere hoogte altijd — laten leiden door onze kinderen. Willen ze zoo dolgraag lid van een vereeniging worden, waar vader en moeder geen heil, maar ook geen kwaad in zien, laat ze hun gang gaan. Tien tegen een, dat ze de, misschien voor zichzelf niet eens uitgesproken, bedoeling hebben, hun houding en positie onder de jongelui van hun kennis te bevestigen en te verbeteren. Weigeren ze lid te worden van een vereeniging, waar men ze zoo graag bij zou zien, dringt dan niet te zeer aan. Groote kans, dat hun tegenzin voortspruit uit het bewustzijn, dat ze kans loopen op vernederingen, die ze liever ontgaan.

De vraag of lid-zijn van vereenigingen aan te bevelen is, kan zoo in het algemeen niet beantwoord worden. Vereenigingen van zeer jonge lieden hebben dit tegen, dat ze, in het bijzonder als ze veel tijd en toewijding opeischen, de leden te veel in denzelfden

beperkten kring houden. Voor jongelui, die zich naar den hoogmoedigen kant ontwikkelen, voor de meer kleinmoedigen en voor de naar het menschenschuwe neigenden in de eerste plaats, acht ik zulke vereenigingen nuttig, omdat ze de mogelijkheid van vereenzaming, die veel leed en kwaad kan stichten, tegengaan. Juist bij deze jongeren ontmoet men tegenzin in vereenigingen. Deze tegenzin kan worden overwonnen, als men hun duidelijk maakt, waarom het lid-zijn voor hen zoo gewenscht is. Dit is beter dan sterke aandrang zonder overreding; die werkt juist verkeerd. Zijn zulke jongelui eenmaal in een vereeniging, dan is het goed ze aan te vuren, zich daar ook te doen gelden. Al te veel toch komen de brutalen en de ijdel en op den voorgrond. Deze mogen niet aangevuurd worden, maar eer geremd in hun streven zich te doen gelden. Gelukt het een wat verlegen jongmensch successen te behalen onder zijn makkers, dan zal dat zijn ijdelheid allicht opwekken. En er is niets beter voor iemand, die door hoogmoed tot afzondering neigt, dan de ontwikkeling van een normale ijdelheid.

Als het kan, dan ben ik er nog meer voor, jongelui van boven de 16 jaar aan vereenigingen van volwassenen te laten deelnemen, dan aan zulke, waar ze alleen leden van gelijken leeftijd ontmoeten. Verschillende godsdienstige vereenigingen, gymnastiek, scherm-, zang- en muziekgezelschappen zijn daartoe geschikt. Het plaatst ze terstond in een omgeving van menschen, onder wie ze als bescheiden jongeren een gelijkberechtigde plaats innemen. Voor het gewinnen aan goede manieren is dit goed; voorts gaat het de opgeblazenheid tegen, die in „jeugdvereenigingen” vaak ontstaat, en het gewent te gelijk aan den omgang met volwassenen van verschillende leeftijden.

* * *

In de periode, waarover wij schrijven, is het soms uiterst moeilijk het volkomen, het hart openende, vertrouwen van ons kind te krijgen. Welwillende vreemden hooren van uw kind soms veel meer dan vader of moeder. Dit is meer opgemerkt, maar zelden begrepen. De verlegenheid tegenover dengene, die als gezaghebbende over zijn kind staat, waarvan niet geweten wordt, of de vertrouwelijke openbaring wel begrepen zal worden, en of ze niet tot onnoodige en vernederende maatregelen zal leiden, is zoo natuurlijk. Onzekerheid van houding tegenover de ouders, en dus

verlegenheid, volgen het eerst uit het spreken over onderwerpen, waarover lang gezweven is, en waarover men het oordeel der ouders niet kent. Zeker weet men, dat ze hun kind niet als een „geval” zullen beschouwen, maar terstond als belanghebbende betrokkene zullen reageeren. De kans op hevige afkeuring en dus op vernedering is veel grooter tegenover hen, dan tegenover een vreemde.

Toch is het zoo niet goed, dat zal ieder mij toegeven. En, ik voeg er bij, het behoeft ook niet zoo te zijn. Wie de wijze, liefhebbende, begrijpende en vergevende vriend is van zijn kind — veeleer dan zijn strenge meester — wie door zijn belangstelling ook in schijnbaar onbeduidende zaken, maar die voor het kind levenskwesaties kunnen zijn, toont dat zijn hart altijd toegankelijk is, dat alle nood en twijfel en zonde hem veilig toevertrouwd kan worden, die zal ondervinden, dat het kinderhart zich voor hem volkomen opent. Maar hij zal dit toch in de meeste gevallen niet bereiken zonder eerst eigen verlegenheid en schaamte beide, tegenover zijn haast volwassen kind n.l., overwonnen te hebben.

En dan nog zijn er dingen — niet zoo heel belangrijk misschien — die de vertrouweling, hij zij dan de vader of de oudere vriend, zelden of nooit te hooren zou krijgen, als hij er niet naar vroeg. Hartenberg zegt, dat het meerendeel van zijn (volwassen en ziekelijk verlegen) patiënten zich van „tooverformules” bedient. Ik herinner me, dat ik op 18-jarigen leeftijd naar het examen stapte en zeer bevangen was; „zenuwachtig” noemt men dat. Onderweg herhaalde ik onophoudelijk dezelfde vrij zinloze woorden. Toen ik het onderzoek instelde, dat aanleiding tot dit geschrift is geworden, heb ik aan vele jongelui gevraagd, wat ze bij zichzelf zeiden, als ze in de „zenuwachtigheid” waren, die de eigenlijke verlegenheid vaak voorafgaat. Sommigen verklaarden onophoudelijk te bidden en daaruit den moed tot verder gaan te scheppen. Anderen pasten de methode Coué toe, zonder ooit van dien man gehoord te hebben en suggereerden zichzelf een goeden uitslag van hun optreden, of spraken zichzelf voortdurend bemoedigende woorden toe.

„Het gaat goed, het gaat goed, het gaat best!”

„Je zal eens zien, hoe ik hem dat lever! Je zal eens zien, hoe ik hem dat lever . . . !”

„Hou je goed, Kees, hou je goed Kees, laat je niet kennen Kees, hou je goed Kees!”

Ook berispende vermaningen komen voor:

„Lammeling, die je ben. Vent van niks!”

„Ben je een kerel, of ben je een meid? Nou, toe dan!”

Enkelen herhaalden bij iedere bevangenheid dezelfde woorden van hetzelfde liedje, maar onhoorbaar, en gaven de maat aan door het opzetten van altijd dezelfde armspieren. Een stelt zich in dezen toestand, als hij tenminste langs den weg loopt, voor dat hij een auto bestuurt. Lichte spiertrekkingen in de armen geven het draaien van het stuurrad aan, en daarbij bootst hij onhoorbaar de geluiden van motor en hoorn na: tukketukketukke — toet! — toet! Velen prevelen binnensmonds allerlei onzin:

„Wah, wah, tideratata! Wah, wah, tideratata!”

Al deze dingen weet ik alleen van jongens. Geen abnormale gevallen, maar jongelui, die meerendeels zelfs in het geheel niet als verlegen bekend staan! Van meisjes en jongens beide heb ik veel vernomen; dat ze in bevangenheid met zich zelf redeneeren. Deze redeneering komt bij allen ongeveer op hetzelfde neer.

„Waarom zou je verlegen zijn, het zijn toch ook maar menschen?”

„Je bent toch niet minder dan die lui?”

„Zijn we niet allen kinderen van God, zij en ik?”

Indien men te weten komt, dat zijn kind deze en dergelijke methoden gebruikt, lach het er dan niet om uit, keur ze ook niet af. Alle middelen, die gebruikt worden in den strijd tegen de oppermacht van de verlegenheid zijn goed, als ze niet voor anderen hinderlijk zijn en als ze niet dengene, die ze gebruikt, onverdiend in een kwaad daglicht stellen. Ook het spelen van een rol.

Als het kind zichzelf beheerscht en anderen aangaande zijn neiging tot verlegen worden misleidt, door een wat peinzende afgetrokken houding aan te nemen, of door jolig te zijn, wat voor kwaad doet het er mee? De meeste jongelui zoeken het in een voorkomen van ongevoeligheid, in een zekere ruwheid, die het woord vlegeljaren in het leven hebben geroepen. Laat ze, als het niet te erg wordt. Het hoort bij den moeilijken tijd, dien ze doormaken. Gaat er een te ver in zijn rol, zoodat de goede orde en het werk gevaar loopen, of houdt er een de rol nog vast, terwijl hij er eigenlijk al te oud voor geworden is, dan is het tijd, zoo een aan zich zelf te ontdekken, voor zich zelf te doen vaststellen, dat en

waarom hij een rol speelt, en er op aan te dringen, dat er op een andere, op de natuurlijke houding wordt aangestuurd. Meestal is er dan sterke schaamte voor verlegenheid en hevige afkeer van bevangenheid aanwezig.

Deze schaamte moet aangepakt worden. Verg het zich zonder komedie blootstellen van de persoon. Dat dan met eenige voorzichtigheid, natuurlijk; eisch niet in eens het zwaarste. Volgt er dan toch een nederlaag, en doet de betreffende jongeling uit verlegenheid dwaze dingen, of laat hij na, wat hij uit beleefdheid of plicht had moeten zeggen of doen, dan moet hij, tegenover de menschen, die hij vreemd behandeld heeft, achteraf eerlijk zeggen: „U zult wel verwonderd geweest zijn over mijn gedrag, maar ik deed zoo, omdat ik verlegen was.” Gaat dit niet, daar nieuwe verlegenheid het zou beletten, dan een briefje schrijven of een mondelinge boodschap sturen.

Wie zichzelf na een aanval van verlegenheid zoover krijgt, dat hij de schaamte over zijn verlegenheid overwint en ze bekent, die kan onder verlegenheid niet meer lijden.

Verlegenheid waaraan men niet lijdt, is in beginsel onherroepelijk overwonnen.

Het allerbeste blijft het, het ontstaan van deze schaamte zooveel mogelijk tegen te gaan, door de wijze, waarop men den jongen mensch behandelt en opvoedt, doordat men hem, geestelijk en lichamelijk een houding geeft. Helaas staat de huiselijke opvoeding in dezen nog ver ten achter. Ver achter bij de sobere, strenge legeropvoeding. De militair leert in de kazerne, hoe hij spreken moet en wat hij zeggen mag, hoe zijn houding, gang en blik behooren te zijn, tegenover meerderen, gelijken, minderen. Daardoor heeft menig oogenschijnlijk hopeloos verlegen jongeman een houvast gekregen, waardoor hij zich voor zijn leven van zijn verlegenheid heeft bevrijd.

* * *

De jonge menschen, die al vroeg met harden handenaarbeid hun brood moeten verdienen, overwinnen daarin meestal reeds betrekkelijk vroeg hun verlegenheid. Dit houdt niet in, dat ze zich ook onder menschen buiten hun beroep kunnen bewegen. Zij die jong naar een kantoor gaan zijn zeer afhankelijk van de behandeling of mishandeling, die ze daar ondergaan en ze moeten zich buitenshuis zelf zien te redden.

Zij die nog op school gaan, en onder het opvoedende toezicht van hun leeraren staan — zijn er echter, als ik mij niet zeer bedrieg, het slechtste aan toe. Geestelijke arbeid, van welken aard ook, versterkt bij gevoelige naturen de verlegenheid. Bovendien: den ganschen dag te moeten zijn — en meest passief — onder het toezicht van een leeraar, die in kennis ver boven zijn leerlingen staat, hun kennis controleert, hun ijver aanvuurt en luiheid bestraft, hun houding en manieren becritiseert — dat valt niet mee. Ja juist voor de gevoeligste leerlingen is menig lesuur, laat ons eerlijk zijn, een beproeving. Aan den eenen kant de eisch, zich als een zelfstandig mensch te gedragen, op te letten ook bij den vervelendsten docent — aan den anderen kant het gevaar, dat bij den zwaksten leeraar het meeste dreigt, het gevaar van voor een oogenblik van onachtzaamheid, voor een avond van lusteloosheid bij het huiswerk, gestraft te worden met de vernedering, dat men voor de heele klasse, de leden van de andere sekse inbegrepen, ten toon gesteld wordt als een sufferd of een luiaard.

Dat is nu eenmaal zoo.

Maar des te meer moeten de leeraren er van doordrongen zijn, dat ze ook tegenover verlegen leerlingen, en juist tegenover deze, een belangrijke taak hebben. Al wat ik in de vorige paragraaf over de lagere school heb gezegd, geldt ook voor het voortgezet onderwijs. Met dien verstande, dat de leerkrachten het daar veel moeilijker hebben. De tweede periode (en de hevigste) van de verlegenheid is voor hun leerlingen aangebroken. Om hun groeiende zielen, die ze zelf zoo weinig begrijpen, te vatten, moet men kijk er op hebben. Maar hoe wil men kijk hebben op jonge menschen, die men slechts een of enkele uren in de week ziet? Dat is immers zeer bezwaarlijk.

Kennis van de leerlingenzielen mag men alleen vergen van leeraren, die een niet al te klein aantal lessen geven in een bepaalde klasse. En als een klasse onder dezen er maar een enkele heeft, die de verlegenen, en in verband met dezen, de geheele klasse, doelmatig weet te leiden, dan kan dat reeds van onberekenbaar voordeel zijn.

Niet dat de houding van de andere leeraren onverschillig zou zijn. Iedere leeraar behoort mede te werken tot den goeden geest in een klasse, ook al zou hij die maar een enkel uur in de week lesgeven. Iedere leeraar kan brutalen spot, verdrukking van zacht-aardigen, het zich te veel op den achtergrond houden van de trotsche

verlegenen tegen gaan. Iedere leeraar kan, door wenk en door voorbeeld, medewerken om den leerlingen, voor zoover ze dat noodig hebben, goede manieren bij te brengen.

Voor rechtstreeksche bestrijding van verlegenheid leent zich het best de taak van den taalleeraar en wel voornamelijk die van den leeraar in het Nederlandsch. Hij heeft nogal wat uren (m. i. niet genoeg!) en hij moet de leerlingen o. a. ook leeren spreken. Men herinnert zich, dat verlegenheid op het spreken een noodlottigen invloed heeft. Dit dringt den taalleeraar van zelf al den weg op, die naar beheersching van verlegenheid voert.

Vele leeraren hebben juist met het oog hierop, de goede gewoonte de leerlingen dikwijls voor de klasse staande te laten voorlezen. Dit is niet voldoende, want het is te gemakkelijk. De voorlezer heeft een boek in zijn hand, dat geeft hem een houding. Hij heeft het recht, zijn hoofd over de letters te buigen en niemand aan te zien. Dat houdt de verlegenheid weg. We moeten dus beide steunpunten laten vervallen en komen dan tot voordragen en spreken voor de klas. Het is het beste, met voordragen te beginnen, want dan weet de mogelijk verlegene ten minste wat hij zeggen moet, en dan poëzie te kiezen, omdat die het gemakkelijkste wordt onthouden en om nog een reden. Daar komt een jongen voor de klas. Geef hem een houding. Praat niet over verlegenheid, want dat zou in het begin alles bederven kunnen. Zeg, dat alle jongelui moeten leeren een goede, ongedwongen, gepaste houding aan te nemen. Vergun hem achter of naast een stoel te gaan staan en een hand op de leuning te leggen. Let voorts op zijn gezicht. Hij zal iets ernstigs gaan voordragen en begint met een verlegen lachje. Verbied dit, maar bespot het niet. Hij schraapt zijn keel, beweegt zenuwachtig de lippen. Zeg, dat de meeste redenaars dat doen, maar dat het zoo'n verkeerd aanwendsel is. Bestrijd zoo alle uitdrukking, houding en physionomie, die bij den verlegene hoort. Zeg niet alles in eens, en maak niet alleen aanmerkingen bij verlegenen, maar bij alle leerlingen. Een leerling, die zoover is, dat hij niet meer uitwendig zichtbaar verlegen is, bevindt zich al een heel eind op weg naar de „inwendige” beheersching. Het is ook om deze reden, dat ik het „spelen van een rol” (binnen zekere grenzen) goedkeur.

Voor de lichamelijke beheersching moet nog meer gedaan worden. De ademhaling is in de war. In niet ernstige gevallen is het voldoende als vast voorschrift te stellen, dat iedere leerling,

die voor de klasse staat, voor hij zijn voordracht begint, enkele malen diep en rustig ademhaalt. Dit leidt van het gevoel van verlegenworden af, geeft adembeheersching en maakt het hart rustiger.

Dan komt de poëzie. Verlegen zijn vooral de gevoeligen, en als niet een slechte les hun afkeer voor gedichten heeft gegeven, n.l. door de opgeschroefde, onechte bewondering van den leeraar, dan zullen ze er van houden. Wees niet eigenwijs, o leeraar, en vraag niet of het voor te dragen stuk naar u w smaak is. Laat den leerling zelf een gedicht kiezen, dat hij mooi vindt, en kam voorloopig zijn keuze niet af. Eisch alleen, dat het een sterk rythmisch gedicht is.

Waarom poëzie? Waarom sterk rythmische poëzie?

Omdat de leerling, al reciteerende, zelf onder den indruk moet komen van klank en ryhme. Zoodra die indruk komt, is de verlegenheid overwonnen: het behagen in klank en maat is sterker dan iets anders. Zoo zullen we dan dikwijls zien, dat een leerling, die er de eerste verzen, ja de eerste strophen, stumperig uitbrengt, daarna zich herstelt en de rest verdienstelijk voordraagt. Val hem niet in de rede bij de eerste regels; dat komt later, als proef op de som, dat de gewenschte beheersching verkregen is.

Het vrije spreken is moeilijker. Vergun den leerling een papiertje in de hand te nemen, waarop hij eenige punten heeft aangeteekend, en waarop hij kan kijken, (en den blik laten dalen) als er verwarring dreigt. Eisch overigens bij voordragen en bij spreken, dat de leerling de klasse flink aanzie. Laat hem in ieder geval iets nemen, dat hem sterk interesseert; of begin met een verhaal, waarbij gij eischt, dat hij zich het vertelde zelf voorstelt en zijn fantasie vrij laat gaan.

Indien het een leeraar niet mogelijk is te handelen naar bovengestelde aanwijzingen, doordat dan in de klasse wanorde ontstaat, dan is zijn gezag niet voldoende gevestigd en de verhouding tusschen leeraar en leerlingen nog niet, zooals ze moet zijn. Vermijd vooral den schijn, dat er in uw optreden iets vernederends voor den leerling zou zijn — het ligt er ook inderdaad niet in. Maak hun duidelijk — het zal u niet zwaar vallen — waarom het zich overgeven aan de stemming, die het voorgedragene wekt, zoo nuttig is. Wijs bijv. op de beroemde Sarah Bernhardt, die als ze moest opkomen in de eerste acte zoo „zenuwachtig”, zoo verlegen was, dat ze de tanden op elkaar klemde en zoo de woorden er als

het ware uit perste, maar zoodra ze „in haar rol” was, misschien het beste gaf, dat een tooneelspeelster geven kan.

Tooneelspelen, ja als men dat met de leerlingen kan doen, als toepassing en uitbreiding van de les, dan is dat prachtig. Maar liefst, als het kan, niet alleen voor de uitvoering, waarbij men wel verplicht is alleen de beste krachten te kiezen om het stuk te doen slagen. Neen, als het goed is, dan moeten alle leerlingen er van profiteeren en de schuwsten het meest!

* * *

Zeker, de school kan veel doen, en het gezin kan veel doen. En aan den goeden wil ontbreekt het over het algemeen niet — aan het goede inzicht des te meer. Dat ouders en leeraren toch eens mochten leeren beseffen hoe zwaar het leven van die „zonnige jeugd” vaak is, hoe menigmaal zij, geheel alleen, lasten torst, die voor de jonge schouders wel wat heel zwaar zijn. Dat ze toch eens mochten doorschouwen de ruwheid, en de gewilde joligheid en de koele trots van den jongen mensch, die dapper zijn rol speelt; ze zouden zachter en begrijpender en vergevender tegenover hem staan!

§ 3 - DE VOLWASSENE

De opvoeding tot beheersching van de verlegenheid is reeds voor den jongeling, maar in nog veel hooger mate voor den volwassene: zelfopvoeding. Dat deze goede resultaten kan hebben, en dat de strijd, dien ze meebrengt, het karakter ten goede komt, daarover zijn Dugas en Hartenberg het eens. Dugas zegt, dat het voor een mensch een voordeel is, verlegen te zijn geweest. Hartenberg zegt: ¹⁾

„De verlegenen, die er in slagen, zichzelf meester te worden en te overwinnen in het leven van de daad, zijn dan ook verre van wilswakken, maar integendeel menschen van meer dan normale energie, daar zij behalve de moeilijkheden, die het leven in de wereld ze te overwinnen geeft, eerst nog zegevieren moeten over de belemmering, die ze in zich zelf hebben: den wederstand van hun verlegenheid. Zij moeten tegelijkertijd triumpheeren over den tegenstander in hen en dien buiten hen.

¹⁾ blz. 231.

Daarom zijn de verlegenen, die hun verlegenheid overmeesterd hebben, misschien de energieksten van alle menschen. En als we eens na konden gaan hoe het gesteld is geweest met degenen, die zich in de historie hebben onderscheiden door hun woorden en door hun daden, degenen, die wij het meest bewonderen in hun loopbaan om hun wilskracht en stoutmoedigheid; dan zouden we misschien bevinden, dat de grootsten en de roemrijksten oorspronkelijk verlegenen zijn geweest."

Deze uitspraak moge een weinig overdreven lijken, er zit zeker veel waarheid in. Ook de verlegen volwassene behoeft geen hopeloos geval te zijn, zijn loopbaan en zijn levensgeluk behoeven niet bedorven te worden door de sterkte van een slechtbeheerscht instinct.

Dugas, die in zijn beschouwingen nogal verward en weinig consequent is, zegt soms treffend juiste dingen. Zoo wijst hij ook den eenigen weg aan, die tot genezing kan leiden: ¹⁾

„. . . . als men de verlegenheid met haar gevolgen aanvaardde, zou men juist daardoor ophouden er aan te lijden, en men zou genezen zijn."

Dugas heeft niet de gelegenheid gehad op Java te leeren, dat het aanvaarden van de verlegenheid zeer goed mogelijk is, hij kent alleen de West-Europeesche houding en laat daarom op bovenstaande woorden volgen:

„Maar dat gebeurt nu juist niet."

Dugas vraagt zich niet af, waarom dat dan niet gebeurt, welke geheimzinnige macht een mensch terughoudt van de aanvaarding van een neiging, die toch geenszins een zedelijk gebrek is. Ik heb die macht ontmaskerd als schaamte. Voorlichting over het wezen der verlegenheid moet die schaamte aantasten. Aanvaarding wil zeggen: niet langer voor zichzelf en anderen uit schaamte trachten te verbergen, wat niet verborgen, maar overwonnen moet worden. Wat Dugas ook zeggen moge, dit is volstrekt niet onmogelijk, ook niet in een West-Europeesche samenleving. Daarmede is in beginsel het lijden overwonnen, maar daarmede heeft men voor de practijk zijn levens- en lichaams-houding nog niet vast!

¹⁾ La Timidité blz. 156.

Het godsdienstige leven en daarbij zedelijke en maatschappelijke onberispelijkheid — voor zoover die door een mensch bereikt kan worden — geven grooten steun. Onvermijdelijk is het verkeer met menschen. De in deze paragraaf geciteerde Fransche schrijvers zien zelfs daarin, in de „familiarité”, het één en het al, maar ze hebben geen rekening gehouden met het feit, dat maar een klein gedeelte van de verlegen volwassenen door gebrek aan omgang met menschen zich van de verlegenheid niet vrij heeft kunnen maken, en dat het aantal menschenschuwen gering is. De eerste zijn inderdaad door meer omgang geheel te beteren, de tweeden, de schuwen, zijn en blijven voor omgang ongeschikt zoolang ze niet een andere houding tegenover zichzelf hebben aangenomen. De meeste verlegenen echter hebben, al is het maar uit onvermijdelijke noodzakelijkheid, verkeer met menschen genoeg, maar gedragen zich daarin krampachtig en onnatuurlijk, ze spelen in meer of mindere mate een rol. Ook dezen kunnen niet geholpen worden door den raad: ga meer met menschen om, want dat doen ze genoeg. Ze moeten echter leeren, zich anders tegenover de menschen te stellen, dan ze gewend zijn.

Ze zullen zich dus trachten te leeren, zich niet voor hun verlegenheid te schamen; ook en allereerst zich niet voor zichzelf te schamen. Als dit hun voornemen ernst is, dan moeten ze een tijdlang zich zelf oplettend waarnemen. Ze moeten zich afvragen: „Wat doe ik en wat laat ik uit verlegenheid?” Ze zullen merken, dat ze, wie weet al hoe lang, bezig zijn geweest hun bestaan en hun karakter naar de verlegenheid te verwringen. Allerlei verbergingen en gewoonten, die uit den puberteitsleeftijd stammen, moeten worden opgezocht en onderkend — en niet langer erkend! Ge gaat nooit in een sigarenwinkel, waar een aardig jong meisje de klanten bedient? In het vervolg wel. Ge komt nooit op vergaderingen? Beproof het en vraag er het woord. Al siddert ge en zweet ge, vraag het woord en spreek. Spreek onzin desnoods, dat doen er zoo velen, en de meeste hoorders merken het niet eens, maar spreek! Ge kucht altijd voor ge iets zegt, tegen iemand, dien ge aanspreekt? Kuch niet langer, het is u verboden te kuchen.

Speel voortaan geen rol meer. Ge leeft altijd „in den zevenden hemel” en ziet niemand op straat. Ga voortaan veel wandelen, langs straten en op tijden dat ge kennissen tegen komt; kijk goed uit uw oogen en groet zoo gewoon als ge maar kunt. Een

gebod voor deze menschen: Gij zult niet „origineel” zijn! Dat wil zeggen: Gij zult u niet voor een zonderling uitgeven.

Toon, dat het u ernst is met uw plan, u niet meer voor uw verlegenheid te schamen. Gij zijt bij uw chef op bezoek geweest om hem iets te vragen, en dat was misschien al een daad, een overwinning. Maar toen gij er waart, heeft toch de verlegenheid u belet, te zeggen, waarvoor gij eigenlijk kwaamt; zoodat uw chef zich verbaasd heeft afgevraagd: Wat komt die eigenlijk doen?

Welnu, zoodra gij hem weer ziet, zult gij zeggen, wat er aan de hand is. „Ik heb wel eens last van verlegenheid (neen niet van zenuwachtigheid) en dan vergeet ik, waarvoor ik gekomen ben.”

Iemand, die zich zelf zoo aanpakt, die zal niet lang meer last van zijn verlegenheid hebben. In den strijd groeien zijn krachten.

* * *

Op de geestelijke houding niet alleen, ook en niet minder op de lichamelijke moet worden gelet. Kijk iemand zonder oogknippen aan, die u een hand geeft, of die u toedrinkt, ook al is die iemand een mooie, geestige dame. Wend uw hoofd niet af, als gij tot iemand spreekt. Houd uw mond stil, als ge zwijgt, laat niet toe de zenuwachtige bewegingen van armen en beenen. Leer rooken, als gij het nog niet kunt: een sigaar of een pijp in uw hand geven u houding, en het rooken helpt u bij de zelfbeheersching. Kleed u zorgvuldig en netjes, maar niet te opzichtig. Ga niet te ver in uw ijver, en pas op dat gij u niet belachelijk maakt, door bijv. aan een soort sport te doen, waar gij te oud of te stijf of te zwak voor zijt.

* * *

Soms zitten de gevolgen van de verlegenheid zoo vast, dat nog andere dan de aangegeven middelen moeten worden aangewend om ze te doen verdwijnen. Daar zijn bijv. bezwaren met het spreken. Sommigen hebben zich een aarzelende, toonlooze spraak aangewend, anderen stamelen, enkelen stotteren. In al deze gevallen zal goed spreekonderwijs grooten steun kunnen geven. Voorop moet echter het „behandelen” van de verlegenheid staan. Dat het spreekonderwijs aan stotteraars over het geheel vrij slechte resultaten geeft, ligt hieraan, dat de geestelijke aanleiding tot het gebrek niet wordt gekend¹⁾. Stotteren kan eenvoudig overgenomen zijn,

¹⁾ Gelukkig zijn er tegenwoordig spraakleeraren, die naar geestelijke oorzaken zoeken.

en is dan meest gemakkelijk te bestrijden, als men het gezelschap van andere stotteraars maar vermijdt. Het kan voortkomen uit vrees, en dan zal de behandeling allereerst op het verminderen van de vreesachtigheid gericht moeten zijn; uit verlegenheid en dan is genezing alleen, maar dan ook met zekerheid, te verwachten, als de verlegenheid beheerscht wordt. In alle gevallen, waarbij al is het maar alleen tijdens den aanval der verlegenheid, groote moeite met het spreken bestaat, zijn oefeningen in adem-beheersching zeer nuttig.

* * *

De verschijnselen, die de Franschen samenvatten onder den naam *le trac*, vereischen behalve de boven geschetste bestrijding van de verlegenheid, ook medische bijstand. Tot den *trac* behooren de verlegenheidsbelemmeringen, welke menschen die in het openbaar moeten optreden de uitoefening van hun beroep verzwaren of zelfs onmogelijk maken. De pianospelerskramp bijv. heeft zoo groote samentrekking van hand- en vingerspieren ten gevolge, dat een speciale behandeling, waarbij massage een groote rol speelt, noodzakelijk is. De plankenkoorts kan zoo erg worden, dat tooneelspelers en -speelsters, zangers en zangeressen bij hun optreden bijna met stomheid geslagen zijn. Het heeft er veel van, of bij de plankenkoorts, hoe langer de patiënt er aan lijdt, hoe meer ook de *vrees* invloed gaat oefenen. De arts of de psycholoog, die in dezen raad geeft, zal zich eerst hebben te vergewissen, of verlegenheid en vrees samengaan, en daarnaar zich richten. Overigens blijft medische hulp wenschelijk: een tijd van rust, geschikte levenswijze en diëet moeten meestal voorafgaan aan de pogingen om langzamerhand den patiënt weer aan het uitoefenen van zijn beroep te doen gewennen.

* * *

Iets dergelijks kan men zeggen van de lijdens aan *eruthrophobie*. Allereerst moet de verlegenheid aangepakt worden, als men ten minste mag aannemen, dat verlegenheid de oorzaak is. Ik heb al gezegd, dat een enkel geval mij de mogelijkheid doet veronderstellen, dat schaamte de oorzaak kan zijn. Bij vrouwen heeft men daaraan te denken — ofschoon die zoo goed als nooit aan deze kwaal lijden. Vat men de ziekte niet in den wortel aan, dan kunnen allerlei uitwendige en lichamelijke middelen wel

tijdelijk verlichting geven — het toedienen van allerlei narcotica is voor zulke patiënten het eenige, wat vele artsen er op weten — blijvende genezing is er niet van te verwachten.

Bij patiënten, die aan agoraphobie lijden zou een onderzoek naar hun verlegenheid, en een mogelijk daarop gebaseerde verlegenheidstherapie wellicht goede resultaten kunnen geven.

* * *

Geneesmiddelen kunnen niet baten bij lijden door geestelijke oorzaken, maar ze kunnen soms wel een ten goede medewerkende uitwerking hebben. De verlegen patiënten van Hartenberg gebruikten allen alcohol als ze voor een heet vuur kwamen te staan. Inderdaad kan iemand, die ziek is van bevangenheid doordat hij examen moet doen, of doordat hij in het openbaar moet spreken, door het drinken van een glas alcoholische drank in staat worden gesteld zijn bevangenheid te overwinnen en ook niet verlegen te worden. Eenige Hoffmanndruppels (spiritus aromaticus) onvermengd, kunnen onmiddellijk helpen. Met sterkere middelen (opium, morphine etc.) waar sommige geneesheeren mee werken, zou ik zeer voorzichtig zijn, daar ze bij velen de helderheid van geest zoo doet afnemen.

Voor niet alleen verlegen, maar ook overigens psychopathische lijdens is in het telkens weer gebruiken van alcohol om den moed tot optreden te verwerven, een groot gevaar gelegen. Mij is een geval bekend van zoo'n verlegene, die een geheel verongelukte dronkaard is geworden. Had zoo'n man tijdig een goede zenuwarts gehad, wellicht ware hij voor de maatschappij bewaard gebleven. Of misschien ook niet, daar het misverstand ten opzichte van de verlegenheid ongelooflijk groot is. De verlegen lijder wordt door zijn dokter nerveus genoemd, zijn verlegenheid angst, zijn blozen congesties of vasomotorische schommelingen en verder komt het niet.

* * *

Mocht mijn studie iets bijdragen tot beter begrip van de verlegenheid bij opvoeders en artsen, bij vele verlegenen zelf!

S T E L L I N G E N

I.

Kant komt door een verborgen paralogisme tot het postulaat van de onsterfelijkheid der ziel.

(Kritik der praktischen Vernunft, 2de boek, 2de hoofdst. IV).

II.

De definitie, die Kronfeld van psychisch abnormaal geeft: „abnorm ist dasjenige seelische Geschehen, dessen Einfühlbarkeit schwierig ist”, — kan noch als begripsbepaling, noch als heuristisch principe aanvaard worden.

(Dr. A. Kronfeld, Die Psychologie in der Psychiatrie, blz. 52).

III.

Weenen is niet de uitdrukking van bedroefdheid, maar van een poging om de droefheid te boven te komen.

IV.

De overeenkomst tusschen lichaamsbouw en karakter, die Kretschmer gevonden meent te hebben, moet, als ze voorkomt, worden toegeschreven aan den invloed van den geest op het lichaam.

V.

De onderzoekingen van Werner en van Stern naar het zingen van kleine kinderen zijn niet begonnen bij het begin: dat is bij het eerste natuurlijke zingen, dat ons diatonische stelsel nog niet kent.

(H. Werner, Die melodische Erfindung im frühen Kindesalter. W. Stern, Psych. der frühen Kindheit).

VI.

Menschelijke, dat is verstandige, luiheid heeft veel, misschien meer dan eenige andere menschelijke eigenschap, bijgedragen tot het ontstaan van de beschaving.

VII.

De geschiktheid om middelbaar onderwijs te volgen wordt nog meer door temperament en karakter van het kind bepaald, dan door zijn intelligentie.

VIII.

De inwendige taal bevordert de helderheid van het denken door het te verlangzamen.

IX.

De eenige goede, en tegelijk natuurlijke methode van uitspraak-onderwijs is, dat men den leerlingen de klanken in het woord en in den zin leert gebruiken; de algemeen gevolgde methode van het leeren van afzonderlijke klanken moet zoowel om psychologische als om taalkundige redenen afgekeurd worden.

X.

Bij het onderwijs in het Nederlandsch moet altijd, maar in het bijzonder als het gegeven wordt aan leerlingen, die een andere moedertaal hebben, rekening worden gehouden met:

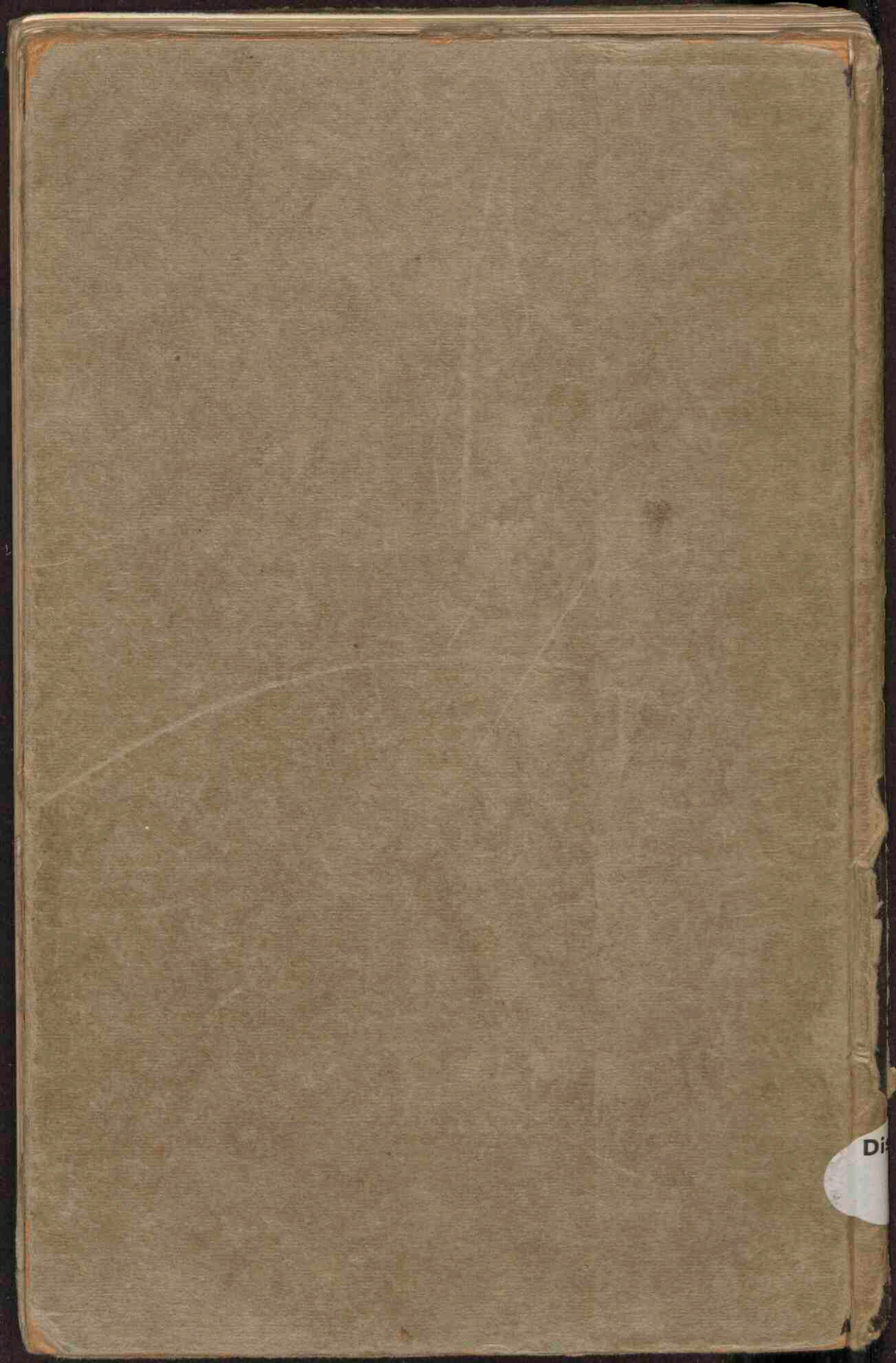
- 1°. een onderscheiding in Hoog- en Laag-Nederlandsch;
- 2°. een onderscheiding in Algemeen Beschaafd en Algemeen Onbeschaafd Nederlandsch.

XI.

Niemand moest een bevoegdheid tot het geven van middelbaar onderwijs in het Nederlandsch kunnen verwerven, dan nadat door een onderzoek was vastgesteld, dat hij beschaafd sprak, behoorlijk kon lezen en de taal ook schriftelijk voldoende beheerschte.

XII.

De inrichtingen, die men handelsscholen noemt, zijn kantoor-bediendenscholen.

Di